

УНИВЕРЗИТЕТ "СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ"-СКОПЈЕ
ЕКОНОМСКИ ИНСТИТУТ-СКОПЈЕ

МАГИСТЕРСКИ ТРУД

**СИРОМАШТИЈА, НЕЕДНАКВОСТ И КВАЛИТЕТ НА ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА
МАКЕДОНИЈА**

Кандидат:

Лазаров Дарко

Ментор:

Проф. Д-р Димитар Ефтимоски

Скопје, Септември, 2009 година

ВОВЕД

Основна цел и предмет на теоријата на економскиот развој е поврзана со прашањето за зголемување на квалитетот на живот на луѓето. Текот на времето го изместил предметот на истражување на оваа научна дисциплина од луѓето кон производството. Се поголемо значење се придавало како да се зголеми производството, без притоа да се води поголема грижа за квалитетот на живот на луѓето. Појавата на концептот на човековиот развој ја променил ваквата тенденција со посветување на поголемо внимание на човекот, животниот стандард и квалитетот на неговиот живот. Економскиот раст е значаен, и секоја економија се стреми кон остварување на поголем економски раст, односно зголемување на производството. Меѓутоа, економскиот раст не преставува цел сама за себе. Не постои автоматска врска помеѓу економскиот раст и човековиот развој. Една економија може да бележи пораст на доходот, но тоа не преставува гаранција дека во исто време ќе се зголемува нивото на човековиот развој.

Човековиот развој се дефинира како процес на проширување на човековиот избор, во поглед на можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристоен животен стандард.

Концепти кои имаат посебно значење за теоријата на развојот се: квалитет на живот, благосостојба и животен стандард. Квалитетот на живот се однесува на благосостојбата на луѓето. Тој опфаќа повеќе компоненти, меѓу кои едни се мерливи, како на пример - животниот стандард, а други се немерливи, како на пример - среќата, слободата во изборот, здравјето, животната средина, слободното време, сигурноста, образованието, општествениот живот, итн.

Сиромаштијата преставува еден од најзначаните развојни проблеми, тој е тесно поврзан со квалитетот на живот на луѓето. Сиромаштијата е проблем со кој се соочуваат многу економии во светот, а посебно помалку развиените земји и постраницационите земји, како што е Република Македонија.

Актуелноста на темата произлегува од се поголемото внимание кое му се посветува на човековиот развој во развојната економија, но уште повеќе од проблемот на сиромаштија и квалитет на живот со кои се соочува Република Македонија. Република Македонија е ставена пред предизвикот како да оствари економски раст, но во исто време, да ја намали сиромаштијата и да го зголеми квалитетот на живот на Македонските граѓани.

Основните **работни хипотези** при изработка на овој труд се однесува на следново:

- Концептот на човековиот развој преставува еден од најважните концепти во развојната економија. Тој оди чекор напред од економскиот развој, бидејќи се базира на зголемување на благосостојбата и квалитетот на живот на луѓето како крајна цел на секоја економија.

- Економскиот раст не гарантира високо ниво на човеков развој. Во тој правец, секоја економија треба да настојува економскиот раст да го трансформира во повисоко ниво на човеков развој.

- Крајна цел на секоја економија е намалување на сиромаштијата како најтежок проблем со кој се соочува развојната економија и создавање на услови за зголемување на квалитетот на живот и остварување поголем животен стандард на луѓето.

- Република Македонија е земја која се соочува со релативно висока стапка на сиромаштија и низок животен стандард. Националната стратегија за намалување на сиромаштијата треба да овозможи конкретни мерки и активности за решавање на овој проблем. Економскиот раст проследен со поголема партиципација на луѓето преку вработување со сите индикатори кои го чинат човековиот развој вклучувајќи го животниот стандард и квалитетот на живот треба да одговорат на предизвикот пред кој е соочена нашата земја во иднина.

Основна **цел** на овој магистерски труд е да се истакне важноста на концептот на човековиот развој во развојната економија вклучувајќи ги концептите поврзани со човековиот развој како што се животниот стандард и квалитетот на живот. Во таа насока како главна цел на овој труд е да се предложат конкретни мерки и активности за намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на живот во Република Македонија.

Во насока на ова, **предметот на истражувањето** е насочено кон разработка на теоретските аспекти на оваа развојна дисциплина. Поврзаноста на економскиот раст со човековиот развој и начинот на кој економскиот раст може да се трансформира во повисоко ниво на човеков развој што воедно преставува и поголема благосостојба на луѓето како крајна цел на економијата.

Методолошкиот приод на истражувањето во овој труд треба да резултира во теоретски и практични сознанија кои ќе овозможат подобро разбирање на концептот на човековиот развој, квалитетот на живот, сиромаштија и нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот. Во исто време, истражувањето треба да резултира во конкретни мерки и

активности за намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на живот во Република Македонија.

За таа цел, при изработка на овој труд ќе бидат користени повеќе научни методи како што се квантитативниот метод, статистичка анализа, индуктивно-дедуктивниот метод и студија на случај методот на Република Македонија.

За поголема прегледност на материјалот што ќе биде елабориран во овој магистерски труд, податоците ќе бидат презентирани во табели и графикони, а текстот ќе биде илустриран со слики и шематски прикази.

I. ЕКОНОМСКИОТ РАСТ И ЧОВЕКОВИТ РАЗВОЈ

1. Економски раст

Теоријата на растот преставувала и сè уште преставува предизвик за голем број економисти. Таа е во центарот на макроекономската наука и го изучува функционирањето на економијата на многу долг рок. Теоријата на растот е дизајнирана да ја објасни еволуцијата на економијата во период од неколку декади.

Економскиот раст се дефинира на два начина: 1) како раст на реалниот БДП за определен временски период (најчесто една година); и 2) како раст на реалниот БДП per capita за определен временски период (најчесто една година).

Како може една земја да биде триесет пати побогата од некоја друга? Одговорот лежи во различните стапки на економски раст што ги остваруваат одделни земји. За илустрација ќе презентираме еден пример, земјаќи две земји А и Б, со исто почетно ниво на доход во определен временски период. Да замислиме дека земјата А има 0% стапка на раст, земјата не бележи пораст во реалниот БДП per capita, додека стапката на раст на доходот (реален БДП per capita) во земјата Б, изнесува 2%. За 200 години земјата Б ќе биде за 52 пати побогата од земјата А. Оттаму, САД е значително побогата од Нигерија, бидејќи американската економија во континуитет бележи поголема стапка на економски раст во однос на Нигерија.

Поимите економски раст и економски развој не се синоними. Како што претходно истакнавме, економскиот раст се дефинира како раст на реалниот БДП (per capita) за определен временски период (најчесто една година), а за негово мерење се користи процентна стапка. Економскиот развој, пак, преставува збир на општествено - економски промени условени од економски и некономски фактори, кои во себе го содржат и растот на реалниот БДП. Тој ги вклучува промените во целокупната структура на општеството: науката, образованието, културата, уметноста, здравството, итн., како и промените на реалниот БДП, на долг рок.

Според тоа, економскиот развој ги опфаќа како **квалитативните** (структурните, технолошките, институционалните и други промени), така и **квантитативните промени**

(растот на реалниот БДП) во општеството.¹ Врз основа на претходно изнесеното може да заклучиме дека економскиот развој не може да се искаже во проценти, како што тоа беше случај при мерење на економскиот раст.

1.2 Економскиот раст и човековиот развој

Почетоците на теоријата на економскиот развој се поврзани со изнаоѓањето алтернативи за зголемување на квалитетот на живот на луѓето. Текот на времето го изместил предметот на истражувањето на оваа научна дисциплина од луѓето кон производството. Растот на производството станал императив за развојната економија, додека квалитетот на живот на луѓето бил ставен на втор план. Како одговор на ваквите тенденции, во 1990 – тите години, се појави концептот на човековиот развој, кој јасно ја дефинира основната цел на развојниот процес - човекот, поточно квалитетот на неговиот живот.

Зголемување на нивото на доходот предизвикува зголемување на нивото на животниот стандард. Економскиот раст може да предизвика зголемување на загадувањето, или, зголемената потрошувачка не преставува гаранција за зголемување на среќата на индивидуата. Но, кога ќе се направи компарација меѓу развиена, богатата земја и некоја помалку развиена ќе се воочат големи разлики во однос на животниот стандард, квалитетот на живот или квалитетот на здравствената заштита.

Некои истражувања кои се однесуваат на поврзанооста на доходот *per capita* во однос на потрошувачката *per capita* и очекуваното траење на живот, ја потврдуваат позитивната врска меѓу економскиот раст и квалитетот на живот. Тоа значи дека, ако една богатата земја произведува за триесет пати повеќе добра и услуги од некоја помалку развиена земја, тогаш населението во богатата земја ќе консумираат за триесет пати повеќе добра и услуги во однос на помалку развиената.² Слична на тоа, е позитивната врска на економскиот раст во однос на квалитетот на здравствената заштита што можеме да го преставиме преку очекуваното траење на живот. За разлика од богатите земји каде очекуваното траење на живот е околу 80-години, во земји од суб-Сахарска Африка оваа стапка се движи меѓу 40-50 години.

¹ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.131.

² Daron Acemoglu.,(2009): Introduction to Modern Economic Growth, Princeton University Press, p.6.

Неспорен е фактот дека растот на доходот е значајна компонента на развојниот процес. Но, треба да се има предвид дека доходот не е цел на развојот, туку средство со кое се подигнува постојаното ниво на развојот. Крајна цел на развојниот процес, според концептот на човековиот развој, е проширување на човековиот избор - во поглед на можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристапен животен стандард.

Честопати се наметнува заклучокот дека доходот е единственото и најефикасното решение за зголемување на квалитетот на живот на луѓето. Ваквиот став, според концептот на човековиот развој, е само делумно точен.³ Економскиот раст (пораст на реалниот БДП per capita), не секогаш преставува “доволна статистика” за благосостојбата на просечниот граѓанин. Истражувањата покажуваат дека не постои автоматска врска меѓу растот на нивото на доходот (реалниот БДП) и растот на нивото на човековиот развој.⁴

Економскиот раст претстаува основа за човековиот развој, но за да се искористат во целост можностите кои ги нуди економскиот раст за зголемување на благосостојбата, е потребно успешност во трансформацијата на економскиот раст во повисоко ниво на човеков развој.⁵

Истражувањата направени на различни земји во развој, кои се однесуваат на меѓусебната зависност на економскиот раст и човековиот развој во последните три декади откриваат три групи на карактеристики. Прво, земјите кои имаат постигнато високо ниво на човеков развој. Некои од тие земји зголемувањето на нивото на човековиот развој го оствариле многу брзо, а други во подолг временски период. Второ, земји кои првично постигнале успех во зголемување на нивото на човековиот развој, но таквиот успех не го одржале. Трето, земји кои имаат постигнато висок економски раст, но таквиот раст не го трансформирале во соодветно ниво на човеков развој. Од овие истражувања можеме да заклучиме дека постои: 1) земји кои оствариле одржлив човеков развој како што е случај со Боцвана, Коста Рика, Република Кореја, Шри Ланка и Малезија, и 2) земји кои не го

³ Според концептот на човековиот развој, доходот е само една од компонентите на човековиот избор. Човековиот избор, покрај доходот, подразбира и унапредување на човековото здравје, креативен живот во богата и здрава природна средина, демократско општество, итн. Оттука, според овој концепт, вкупната општествена благосостојба во поголема мера зависи од дистрибуцијата на доходот, отколку од неговата големина.

⁴ UNDP., (1990): Human Development Report, p.10.

⁵ Ibid.

искористиле економскиот раст за зголемување на нивото на човековиот развој како што е случај со Нигерија, Пакистан и Бразил.⁶

Анализата од истражувањата на овие земји води кон неколку важни заклучоци: Прво, економскиот раст кој се карактеризира со еднаква дистрибуција на доходот претсавува најефикасен начин за остварување на одржлив човеков развој. Република Кореја е пример како економскиот раст е придружен со еднаква дистрибуција на доходот. Второ, земјите можат да го зголемат нивото на човековиот развој на подолг временски период без притоа да остварат поголем економски раст и еднаква дистрибуција на доходот преку добро структурирана јавна потрошувачка на државата како што е пример во Боцвана, Шри Ланка и Малезија. Трето, добро структурираната јавна потрошувачка може да генерира зголемување на нивото на човековиот развој дури и во релативно краток период. Ова може да се однедува не само за земјите кои имале релативно ниско ниво на човеков развој, туку и за земјите кои претходно имале остварено одредено ниво на човеков развој како што се Чиле и Коста Рика. Четврто, за одржување на нивото на човековиот развој во услови на економска рецесија или некои природни непогоди, неопходно е државата да преземе соодветни мерки и активности, како што е пример со Боцвана, Зимбабве и Република Кореја во 1989-90 година. Петто, економскиот раст е неопходен за остварување на одржлив прогрес на човековиот развој на долг рок, во спротиво човековиот развој може да изостане. Шесто, брзиот пораст на БДП не мора да значи и зголемување на човековиот развој доколку тој раст не се еднакво дистрибуиран меѓу луѓето или доколку постои мала јавна потрошувачка на државата наменета за секторот на човеков развој. На крај, додека некои земји покажуваат значаен прогрес во некои аспекти на човековиот развој (посебно во образованието, здравството и исхраната) ова не треба да биде интерпретирано како голем човеков прогрес во сите сегменти, особено кога не постои развој на демократското општество. Интересно е да се напомене дека две третини од светското население денес живее во формални плуралистички и демократски системи. Само во последните две декади над 50-тина години земји во светот за прв пат одржаа парламентарни избори. Демократскиот развој и човековата слобода се во основа важни сегменти на човековиот развој кон кои треба да се стреми секое општество.

Претходната елаборација може да биде потврдена со следниве анализи, кои покажуваат дека е можно да се случи доходот да расте, а ефектот од растот на доходот да не допира до луѓето. Искуствата покажуваат дека постојат случаи кога земјата има високо

⁶ UNDP., (1992): Human Development Report, p.

ниво на човеков развој, но скромно ниво на доход per capita, и обратно, случаи кога земјата има ниско ниво на човеков развој, но високо ниво на доход per capita. Ова тврдење можеме да го илустрираме преку следниве две табели.

Табела 1-1 Различно ниво на реален БДП per capita (PPP US\$) со приближно ист HDI

<i>Земја</i>	<i>БДП per capita (PPP\$)</i>	HDI
Полска	13.847	0.870
Бахреин	21.482	0.866
Чиле	12.027	0.867
Словачка	15.871	0.863
Обединети Арабски Емирати	25.514	0.868

Извор: Human Development Report (2007/08), UNDP.

Табела 1-2 Високо ниво на Реален БДП per capita (PPP US\$) со висок HDI

<i>Земја</i>	<i>БДП per capita (PPP\$)</i>	HDI
Канада	33.375	0.961
Австралија	31.794	0.962
Исланд	36.510	0.968
Шведска	32.525	0.956
Белгија	32.119	0.946

Извор: Human Development Report (2007/08), UNDP.

Непостоењето автоматска врска меѓу растот на нивото на доходот и растот на нивото на човековиот развој не треба да се сфати како правило кое посочува дека доходот нема влијание врз човековиот развој. Напротив, доходот има силно влијание врз човековиот развој, но погрешно е целокупниот човеков развој да се поврзи со неговиот раст. Ваквата констатација можеме да ја потврдиме преку следново размислување:

1. Бидејќи акумулацијата на доходот нема пресудно влијание врз некои елементи од човековиот, односно општествениот избор. Така на пример, семејството не мора да биде богато за да ги почитува достоинството и правата на сите негови членови, како што и општеството не мора да биде богато за да биде демократско.
2. Бидејќи човековиот избор оди многу подалеку од економската благосостојба. Имено, луѓето сакаат да водат здрав и долг живот, да бидат добро образовани, да живеат во здрава и чиста природна средина, да уживаат во сигурноста на својот

дом, работното место и општеството - што, секако, ако не во целост, тогаш во голема мера е надвор од “досегот” на доходот.⁷

Крајната цел на развојниот процес, според класичната економска теорија, е остварувањето на што е можно повисоко ниво на доход. Arthur Lewis, еден од нејзините претставници, ја дефинира крајната цел на развојот како процес на проширување на човековиот избор.⁸ Но, според него, проширувањето на човековиот избор е можеен единствено преку растот на доходот. Тој пресудната улога за човековиот развој му ја припишува на економскиот раст. Според Lewis, во раните фази од економскиот раст, креаторите на економската политика во либералните економии, ја прифаќаат можноста богатите слоеви од населението да станат уште побогати, а сиромашните уште посиромашни. Поттикот кој преку економскиот раст го добиваат богатите слоеви од населението ја поттикнува нивната склоност кон иновации, штедење и акумулација на капитал, што резултира со раст на вработеноста, од што на индиректен начин имаат бенифит и сиромашните слоеви од населението. Според тоа, како последица од иницирањето на економскиот раст, најпрвин доаѓа до зголемување на нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот, а потоа, како резултат на зголемената инвестициска активност, која е проследена со поголеми вработувања, нееднаквоста почнува да се намалува.⁹

2. Квалитетот на економскиот раст од аспект на човековиот развој

За земјите во развој, економскиот раст не преставува алтернатива, туку императив. Остварувањето на економскиот раст е важен за да се застане пред предизвикот на зголемената сиромаштија, како и за акумулација на неопходните ресурси за човеков развој.

Но, дури и во недоволно развиените земји остануваат прашањата од типот:

- Каков економски раст е потребен?

⁷ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.275.

⁸ Lewis, A., (1963): Is economic growth desirable?, in: The Theory of Economic Growth, Allen and Unwin, p.430.

⁹ Треба да се има предвид дека постојат голем број истражувања кои покажуваат дека економскиот раст, на долг рок, не придонесува за поголема еднаквост во дистрибуција на доходот. Онаму каде што поголемата еднаквост во дистрибуцијата на доходот е постигната, повеќе е резултатот на државниот интервенционизам, отколку на економскиот раст.

- Колкави се бенифициите, а соодветно на тоа колкави се трошоците од економскиот раст, во однос на човековиот развој?
- Кој добива, а кој губи од избраниот модел на економски раст?, итн.

Она што е битно за недоволно развиените земји е тоа што тие треба да ги изнајдат најефикасните начини за конвертирање на поратот на доходот во човеков развој. Единствено, економскиот раст треба да биде во функција на човековиот развој.

Според концептот на човековиот развој, развојот е нешто повеќе од порастот на производството и доходот. Порастот на производството и доходот не мора да значи и човеков развој. Економскиот раст е неопходен, но не и пресуден предуслов за човековиот развој. Тоа произлегува од фактот што квантитативните аспекти на економскиот раст треба да се истакнат паралелно со квалитативните.

Како што претходно истакнавме, помеѓу растот на нивото на доходот и растот на нивото на човековиот развој не постои автоматска врска. Растот на доходот не мора да значи автоматско решавање на дефектите поврзано со невработеноста, дистрибуцијата на користа, социјалната сигурност, сиромаштијата, итн. На овие проблеми треба да им се посвети посебно внимание во текот на креирањето и имплементирањето на развојната политика, со што би се обезбедило т.н Квалитативна компонента на економскиот раст.

Основно прашање кое се наметнува е: кој економски раст генерира поголемо ниво на човеков развој, односно кој економски раст може да се смета за квалитетен. Квалитетен економски раст е растот кој:¹⁰

1. Генерира поголема вработеност;
2. Обезбедува сигурност на луѓето;
3. Обезбедува поголема еднаквост во дистрибуцијата на доходот;
4. Придонесува за одржлив развој;
5. Го подржува развојот на демократското општество; и
6. Обезбедува поголема партиципација на луѓето во општествено - економските процеси.

Во рамките на ова истражување посебно ќе се задржиме на вработеноста, дистрибуцијата на доходот, партиципацијата на луѓето во општествено - економските процеси, остварувањето на одржлив развој и промовирање на демократски општество,

¹⁰ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.279.

како сегменти кои го чинат квалитетот на економскиот раст од аспект на човековиот развој.¹¹

За економскиот раст да се смета за квалитетен, потребно е да генерира **нови вработувања**. Современите економии сè почесто се судираат со феноменот *jobless growth*, според кој економскиот раст не е проследен со соодветен раст на вработеноста (стапката на раст на вработеноста не ја следи стапката на раст на доходот). Недостатокот на нови вработувања директно се одразува врз квалитетот на живот на луѓето, а посебно предизвикува зголемување на стапката на сиромаштија.

Во врска со ова постојат две размислувања. Првото размислување се однесува на високо развиените земји каде постои голема акумулација на капитал која е проследена со висока технологија, високата технологија се повеќе ја намалува потребата од работна сила, се мисли на ниско квалификувана работна сила. На тој начин, земјата може да бележи економски раст кој нема да биде проследен со зголемување на вработеноста. Од друга страна помалку развиените земји се соочуваат со недоволна искористеност на човечките ресурси што може да биде предизвикано од две причини. Прво, недоволната побарувачка за работна сила, и второ, недоволниот квалитет на понудата на работна сила на пазарот на труд.

Соочени со сè поголемиот број сиромашни луѓе во 1960 - тите години, како и порастот на невработеноста, економистите го насочувале своето внимание кон остварување на економски раст кој ќе обезбеди поголема вработеност. За разлика од високо развиените земји, каде работникот ужива висока социјална заштита, која заштита им гарантира на невработените соодветен надомест, во помалку развиените земји работниците се принудени да работата секаква работа независно од лошите услови на работа и ниските наемнини. Тие имаат подолго работно време за помали наемнини, најчесто работат во неформалниот сектор. Ниската продуктивност која што се карактеризира во помалку развиените земји е резултат, пред сè, на немањето доволно квалитетна исхрана, неефикасно здравство и недоволно квалитетно образование.

Во економската теорија, решавањето на овој проблем обично се поврзува со следниве мерки:

- 1) Пораст на инвестициите во човечкиот капитал, и
- 2) Развој на трудоинтезивните пропульзивни гранки.

Во првиот случај, логиката е преку пораст на стокот на човечкиот капитал во економијата, да се предизвика пораст на општата продуктивност на трудот. Зголемената продуктивност на трудот ќе резултира со зголемени плати на работниците, што пак е основа за нови инвестиции во човечки капитал.

Во вториот случај пак, во случај на зголемена понуда на работна сила, се препорачуваат две алтернативи – или развој на земјоделството, или поголема ориентација кон извозот – преку давање приоритети на трудоинтезивните индустриски гранки. Не се исклучува можноста за инвестиции во терцијалниот (услужниот) сектор, бидејќи овој сектор апсорбира најголем дел од вработените во секоја економија, продуктивност и платите можат да бидат поголеми. Изборот на алтернативите зависи од достигнатото ниво на економски развој на земјата.

Човековиот развој не е можен, ако темелите на човековата **сигурност** се нестабилни, дури и во случај кога економскиот раст е присутен. Човековата сигурност се однесува на повеќе видови сигурности, кои меѓусебно корелираат, како што се: економската сигурност, здравствената сигурност, сигурноста во обезбедувањето храна, личната сигурност, сигурноста на животната средина, политичката сигурност и други. Економскиот раст е во тесна врска со сите споменати видови сигурности, но во најголема мера со економската сигурност на луѓето. Економската сигурност е состојба во која поединецот е релативно сигурен дека може да ги задоволи своите основни потреби и желби, како во сегашноста, така и во иднината.¹² За економскиот раст да се смета за квалитетен, потребно е да обезбеди некое минимално прифатливо ниво на економска сигурност на луѓето. Кое е тоа минимално прифатливо ниво на економска сигурност на луѓето? Колку доходот на поединецот е поголем (без разлика дали потекнува од плата, приватни или државни трансфери, поседување имот, или друго), толку е поголемо нивото на неговата економска сигурност. За поединецот да биде економски сигурен, потребно е во подолг временски период да добива исто или приближно исто ниво на доход (односно, да добива доход - континуирано). Притоа, секако, предвид се зема реалниот доход на поединецот. Но, реалниот доход на поединецот не може да претставува индикатор за неговата економска сигурност, ако не се земе предвид линијата на сиромаштија во земјата¹³. Според тоа, за поединецот да не се смета за економски несигурен, потребно е да

¹² Rejda, G., (1984): *Social Insurance & Economic Security*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey.

¹³ Станува збор за поставување на т.н линија (праг) на сиромаштија која ќе ни овозможи да направиме јасна дестинкција во однос на тоа кои лица или домаќинства можат да се сметаат за сиромашни, а кои не. Линијата на сиромаштија ќе биде предмет на наша понатамошна елаборација.

добива доход над линијата на сиромаштија во соодветната земја.¹⁴ Оттука, минимално прифатливото ниво на економска сигурност на поединецот, кое треба да го обезбеди економскиот раст (за да се смета за квалитетен), треба да постои изедначеност на реалниот доход кој го прима поединецот со линијата на сиромаштија во земјата. Имено, за да се чувствува економски сигурен, поединецот мора да прима доход над линијата на сиромаштија, во спротивно, неговата состојба ќе тежнее кон економска несигурност.

Економскиот раст може да се смета за квалитетен само доколку е релативно еднакво дистрибуиран меѓу луѓето. Повеќето земји во светот се судираат со проблемот на нееднаква **дистрибуција на доходот**. Економскиот раст често е причина богатите слоеви од населението да стануваат уште побогати, а сиромашните уште посиромашни. Овој феномен во развојната теорија е познат како *ruthless growth*.

Меѓутоа, претходно напоменавме дека, според класичната економска школа, зголемувањето на нивото на човековиот развој и квалитетот на живот е можно доколку економскиот раст продуцира акумулација на капитал на богатите, кои понатаму ќе бидат мотивирани да ја зголемат инвестициската активност од што ќе имаат придобивка и посиромашните слоеви на населението.

Квалитетот на економскиот раст зависи и од тоа дали и колку економскиот раст е физички деструктивен, односно дали и колку влијае врз намалувањето на шумскиот фонд, загадувањето на водите, почвата, воздухот, итн? Притоа, треба да се има предвид дека, колку што деградацијата на животната средина е опасна за сегашните, толку, и уште повеќе, е опасна за идните генерации. Меѓутоа, **одржливиот развој** не е поврзан само со животната средина. Тој е поврзан и со општествениот и економскиот систем, кои преку својата флексибилност треба да придонесат за зачувување на можностите и шансите идните генерации да живеат со најмалку исто ниво на квалитет на живот, како сегашните генерации.¹⁵ Оттука, **одржливиот развој** може да се дефинира како развој кој ги задоволува потребите на сегашните, без притоа да ги ограничи потребите на идните генерации. Тој е процес во кој економските, фискалните, трговските, енергетските, аграрните и индустриските политики се дизајнирани и насочени кон обезбедување развој кој е економски, социјално и еколошки одржлив. Тоа, практично, значи: 1) дека сегашната потрошувачка не треба да се финансира преку преземање финансиски долгови кои треба

¹⁴ Постојат и други причини кои предизвикуваат економска несигурност кај луѓето, такви се: невработеност, ниските плати, ценовните варијации, прераната смрт на 'главата' на домаќинството, староста, повредите и болестите, природните непогоди, личните фактори (недостиг на мотивација, амбициозност) и слично.

¹⁵ Притоа, пред сè, се мисли на тоа: Како и во колкава мера идните генерации се оптоварени со внатрешни и надворешни долгови? Дали и колку е стабилен и демократски постојниот политички систем?, итн.

да ги отплаќаат идните генерации; 2) дека инвестирањето во образованието и здравјето на сегашните генерации е неопходно за да се избегнат социјални долгови за идните генерации; и 3) дека рационалното користење на природниот капитал е потребно за да не се создадат еколошки долгови за идните генерации.¹⁶

Во принцип, минималните барања за остварување на одржливиот развој, вклучуваат: 1) елиминирање или намалување на светската сиромаштијата, 2) остварување на поголема еднаквост во дистрибуцијата на ресурсите, 3) поквалитетна здравствена заштита и повисоко ниво на образование на населението, 4) полиберален трговски ситем меѓу земјите, што во основа ќе овозможи поголемо свестко производство и потрошувачка, 5) подобро разбирање на различностите кои постојат кај екосистемите, како решенија за проблемите на животната средина, кои се адаптирани на локално ниво, и посветување поголемо внимание и напор за заштита на животната и човековата средина.

Оттука, квалитетен економски раст е растот кој придонесува за одржлив развој. Но и покрај претходните заложби за остварување на одржлив развој, сепак неопходноста од остварување на доволно ниво на економски развој за задоволување на неопходните потреби на светското население беше една од главните причини за намалената грижа за животната средина и екологијата. Денес, како резултат на негативните ефекти кои произлегуваат од настојувањата за зголемување на светското производство, а кои негативни ефекти се однесуваат на климатското затоплување и деградирање на животната средина, земјите се повеќе посветуваат внимание за начините на остварување на одржлив развој.

Но и покрај тоа, еден од проблем со кои се соочуваат поголем број од земјите денес, е како да остварат одржлив развој. Порастот на светското население не може да биде следен од порастот на производството. Особено таквиот значителен пораст на населението се однесува на земјите во развој, кои вклучуваат околу 77% од вкупното светско население. За разлика од земјите во развој, во високо развиените земји на кои им припаѓа 85% од светскиот доход, живеат 23% од вкупното светско население. Ваквата разлика во нивото на економскиот развој уште повеќе ја влошува ситуацијата за остварување на одржлив развој. Во контекст на ова се поставува прашањето дали економскиот раст треба да биде насочен кон заштита на животната средина и пошироката човекова околина? Одговорот на ова прашање може да биде едноставен. Но, во услови кога една милијарда луѓе во светот живеат во апсолутна сиромаштија, а уште една

¹⁶ UNDP., (1992): Human Development Report, p.17.

милијарда од светската популација се наоѓа на маргините на сиромаштијата, се поставува дополнително прашање кои се приоритетите на светската економија. Дали економскиот раст треба да се насочи кон остварување на одржлив развој или економски раст кој во основа ќе ги задоволи неопходните потреби на светското население. Сепак, овие анализи бараат подлабоки истражувања кои не се предмет на нашето истражување.

Партиципацијата претставува процес во кој луѓето најдиректно се вклучени во економските, социјалните и политичките процеси, како и во сите останати процеси кои имаат влијание врз нивните животи. Од аспект на човековиот развој, партиципацијата има основно значење.

Како ефективна партиципација би можела да се смета партиципацијата чие манифестирање дава позитивен одговор на следниве прашања:

- 1) Дали луѓето имаат подеднаков пристап до здравствените или другите аспекти на физичката благосостојба?
- 2) Дали луѓето имаат подеднаков пристап до знаењето, вештините, технологиите и информациите?
- 3) Дали луѓето имаат подеднакви човекови права?

Луѓето може да партиципираат во општествени-економските текови, како индивидуалци или како групи. Како индивидуалци во демократско општество, тие можат да партиципират како гласачи на политички избори, или во пазарна економија како претприемачи или како работници.

Постојат повеќе форми на партиципација: социјални, политички и економски. Социјалната партиципација подразбира вклучување во сите форми на општествениот живот без разлика на религијата, полот или расата. Политичката партиципација, пред сè, подразбира можност за слободен политички избор и определување. Без да се намали важноста на социјалната и политичката партиципација, ќе потенцираме дека една од најзначајните форми на партиципација на луѓето е економската партиципација. Сепак, треба да знаеме дека од аспект на човековиот развој, сите форми на партиципацијата на луѓето се меѓусебно тесно поврзани. Отсуството на една од формите на партиципација ќе ги направи останатите нецелосни и неефикасни. Економската партиципација подразбира слободно вклучување на луѓето во економските активности. Ако сите луѓе имаат еднакви шанси во искористувањето на своите способности, односно еднакви можности во остварувањето доход, тогаш велиме дека постои позитивна економска партиципација. Еден од основните начини за промовирање на економската партиципација на луѓето е развојот на малиот бизнис и претприемништвото, при што посебно значајна е улогата на

државата. Според тоа, економскиот раст кој овозможува еднакви шанси на луѓето во однос на нивната партиципација во општествено - економските процеси, се смета за квалитетен економски раст.¹⁷

Демократскиот развој не секогаш оди рака под рака со економскиот раст. Економскиот раст е значајна економска цел, но секако не е единствена. Многу луѓе високо ја вреднуваат политичката слобода и демократските политички процеси. Дали овие две цели на економски раст и демократски развој се конфликтни, или меѓусебно се поддржуваат? Дали доколку граѓаните на помалку развиените земји успеат да постигнат демократија, како што многу од нив направија во 1980 - тите и почетокот на 1990 - тите години, можат да очекуваат и побрз економски раст? Дали повисоката политичка слобода бара повисоко економско пожртвување.

Има повеќе причини за верување дека демократијата може да го промовира растот. Во однос на т.н диктаторски влади, демократските влади се постабилни, постои помала веројатност за започнување на војна, и имаат подобри односи со развиените индустриски земји, од кои најголем дел се демократски. Уставната заштита на човековите права како и правото на сопственост, ја зголемуваат сигурноста како на домашните, така и на странските инвеститори. Слободата на говорот и изразувањето преставуваат основа за целосен развој на образовниот и научниот потенцијал на земјата. Сепак, способноста на демократска влада да презема непопуларни, но неопходни економски реформи, или да направи други тешки избори, може да биде спречена поради притисоците на одредени групи или од флукуациите на јавното мислење. Слично, диктаторската влада можеби дури и подобро од демократската, ќе издејствува повисока стапка на национално штедење и подобро ќе ја контролира јавната потрошувачка.

Емириските истражувања покажуваат дека најголем број од богатите земји (земји со висок БНП) во светот се демократски, а најголем број од сиромашните земји (земји со низок БНП) се недемократски.¹⁸ (Има исклучоци: Индија е сиромашна, но е подемократска од богатата Саудиска Арабија или Сингапур).¹⁹

Многу поважна е анализата на перформансите на растот на земјите кои доживеале значајни промени во своето ниво на демократија. Врз основа на претходно споменатото, можеме да заклучиме дека оние кои забележале унапредување на демократијата во нивните земји имаат тенденција на зголемување на економскиот раст, а оние земји кои

¹⁷ Ibid.

¹⁸ J., A, Minier, (1998): Democracy and Growth: Alternative Approaches, Journal of Economic Growth, p.241

¹⁹ UNDP., (1991): Human Development Report, p.

бележат намалување на демократскиот развој бележат тенденција на намалување на економскиот раст.²⁰

II. КОНЦЕПТ НА ЧОВЕКОВ РАЗВОЈ

²⁰ Ibid

1. Поим за квалитет на живот, благосостојба и животен стандард

Постои тесна врска меѓу поим квалитет на живот, благосостојбата и животен стандард. Поимот квалитет на живот се однесува на благосостојбата на луѓето. Основните детерминативни кои во продолжение ќе бидат прикажани, покажуваат што во суштина го чини квалитетот на живот. Детерминанти и фактори кој го одразуваат квалитетот на живот, и индикатори кои се користат за да се претстават овие фактори се:

- 1) Материјална благосостојба, која се изразува преку реален БДП per capita, односно преку паритет на куповната моќ изразена во долари (PPP US\$);
- 2) Здравје, изразено преку очекувано траење на животот;
- 3) Политичка стабилност и безбедност, најчесто овој фактор се изразува преку рејтингот на државата во однос на политичката стабилност и безбедност;
- 4) Општествен живот и животот во семејството;
- 5) Сигурност на работното место, се однесува на стапката на невработеност, висината на платите, можноста за остварување на доход во континуитет;
- 6) Политичка слобода.

Многу пати квалитетот на живот се поврзува единствено со животниот стандард-материјалната благосостојба, меѓутоа животниот стандард претставува само една компонента на квалитетот на животот, која во суштина е мерлива преку реалниот БДП per capita. Покрај животниот стандард, постојат и други компоненти на квалитетот на живот кој не може квантитативно да бидат изразени, а кои се презентирани погоре (здравје, образование, политичка слобода, општествен и семеен живот, сигурност на работата, политичка стабилност и безбедност и многу други).

Постојат повеќе мерила на квалитетот на живот на чужето, меѓу кои најчеста примена има индексот на квалитет на живот.

Индекс на квалитет на живот.

Благосостојба. Благосостојбата може да биде третирана во потесна, поширока и најширока смисла. Благосостојбата во потесна смисла од зборот се состои од потрошувачката на материјални добра, духовни добра и услуги од страна на наслението, но само на оние блага кои општеството ги става на бесплатно користење, при што користењето е подеднакво за сите. Во поширока смисла, благосостојбата ја вклучува и потрошувачката која претставува уживање на материјални добра, духовни добра и услуги,

кои домаќинствата ги набавуваат од сопствени доходи. Во најширока смисла од зборот, пак, благосостојбата го вклучува и уживањето на хуманите и етичките вредности (социјална еднаквост, лична слобода, меѓучовечки односи, демократија, итн.). Оттука и “државата на благосостојба” може да се дефинира како држава која настојува да постигне благосостојба во сите три претходно споменати аспекти.²¹

Животниот стандард. Животниот стандард го претставува квантитетот и квалитетот на добрата и услугите кои им се достапни на луѓето, како и начинот на кој тие добра и услуги се дистрибуирани меѓу нив. Поимот животен стандард се однесува на материјалната компонента на квалитетот на живот на луѓето и, во основа, го објаснува најголемиот дел од овој поим.

Мерењето на животниот стандард се врши преку неколку мерила, како што се: реалниот доход (БДП) *per capita*, мерилата на доходовната сиромаштија и мерилата на економската нееднаквост. Мерилата од типот: достигнато образование (на пример: стапка на писменост на возрасните и бруто стапка на упис на сите три степени на образование); очекувано траење на живот и достапност на определени добра и услуги (на пример: број на персонални компјутери на 1000 жители, број на корисници на интернет услуги на 1000 жители, и сл.) исто така се користат при мерењето на животниот стандард на луѓето.²²

Реалниот БДП *per capita* е најчесто користено мерило на животниот стандард на луѓето. Тој го мери просечниот животен стандард на луѓето и апроксимативно ја покажува пазарната вредност на финалните добра и услуги кои секој поединец би можел да ги купи во текот на годината, под претпоставка дека постои еднаква дистрибуција на доходот, односно дека секој поединец добива подеднаков дел од создадениот доход (БДП). Реалниот БДП *per capita* се користи и за споредба на нивоата на просечниот животен стандард меѓу земјите. Основен предуслов за тоа е БДП *per capita* да биде искажан во споредливи големини, како на пример, во американски долари, или со помош на т.н. конверзиски фактор - паритет на куповна сила²³, искажан во американски долари (Purchasing Power Parity-PPP, US\$).

²¹ Узунов, Н., (1986): Современи економски системи- економска анализа на современиот свет, Култура, Скопје, стр.214

²² Бидејќи мерењето на животниот стандард најчесто се базира на средни големини (на пример, реален доход *per capita*) не редок е случајот заради посотење изразена нееднаквост во дистрибуцијата на доходот, пресметаниот животен стандард, за поголем дел од луѓето, да биде преценет.

²³ Методологијата на паритет на куповната сила се базира на хипотезата за т.н. “закон на една цена” според која едно исто добро не може да се продава по различна цена во различни земји. Според тоа, конверзискиот фактор – паритет на куповна сила, искажан во американски долари (PPP US\$), покажува колку парични единици на некоја земја (на пример. денари) се потребни да се купи исто количество добра и услуги на нејзиниот пазар, колку што може да се купи на американскиот пазар, за еден долар. Конверзискиот фактор,

Исто така, квалитетот на живот и животниот стандард може да се измери преку процентуалното учество на есенцијалните трошоци на едно просечно семејство во нивниот домашен буџет. На пример, колкаво процентуално учество има електричната енергија во домашниот буџет на едно просечно семејство или колку изнесува процентуалното учество на нафтените деривати во буџетот на домаќинствата.

2. Човеков развој

Човековиот развој е уште еден поим кој е тесно поврзан со квалитетот на живот на луѓето. Станува збор за релативно нов теоретски концепт од областа на развојната економија, кој за прв пат е промовиран од страна на Програмата за развој на Обединетите Нации (United Nations Development Programme - UNDP) во 1990-та година.²⁴ Човековиот развој е дефиниран како процес на проширување на човековиот избор, во поглед на можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристоен животен стандард. Но треба да знаеме дека, само во моментот кога луѓето ќе бидат во можност да избираат каде здравствено да се заштитат, каде да се школуваат и каде да се вработат, можеме да речеме дека се зголемило нивото на нивниот квалитет на живот (човековиот развој).

Концептот, во основа, е концентриран на три меѓусебно поврзани процеси: 1) процесот на зголемување на човечките способности; 2) процесот на дистрибуција на економскиот раст; и 3) процесот на партиципација на човекот во промовирањето на економскиот раст. Оттука, концептот на човековиот развој може да се дефинира и во поширока смисла, како: развој на луѓето, развој за луѓето и развој од луѓето²⁵.

Развојот на луѓето е поврзан со инвестициите во човечкиот капитал, односно со инвестирањето во формалното образование, обуката, здравствената заштита, како и во сè друго што директно или индиректно придонесува за зголемување на производната способност и креативност на поединецот.

Развојот за луѓето, пак, е поврзан со дистрибуцијата на доходот. Тој покажува дали и колку доходот, чиј генератор се самите луѓе, е еднакво дистрибуиран меѓу нив.

всушност, пред да почне да врши споредба на нивоата на животен стандард меѓу земјите, ја изедначува куповната сила на нивните валути, преку прилагодување на релативните цени на определен број производи.

²⁴ Идеен твотец на концептот на човековиот развој е пакистанскиот економист Mahbub ul Haq, додека придонес за неговата теоретска надградба му се препишува на американскиот економист со идниско потекло - нобеловецот Amartya Sen.

²⁵ UNDP., (1993): Human Development Report, p.3.

Нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот, во крајна линија, значи и нееднаквост во дистрибуцијата на квалитетот на живот меѓу луѓето.

Развојот од луѓето е последната компонента од пошироката дефиниција на концептот на човековиот развој. Тој е поврзан со давањето шанса на луѓето активно да партиципираат во креирањето на сопствениот развој. Главниот акцент е ставен на креирањето работни места. Долго време се сметаше дека растот на реалниот БДП неминовно води до раст на вработеноста. Но, во многу случаи, практиката го потврди спротивното. Растот на реалниот БДП не секогаш беше проследен со соодветен раст на вработеноста. Овој феномен во современата развојна теорија е познат како *jobless growth* (раст кој не е проследен со зголемување на вработеноста), што претходно беше елабориран²⁶.

Најпосле, човековиот развој треба да се сфати како крајна цел на економскиот развој, но истовремено и како најсовршеното средство за промовирање на економскиот раст. Во првиот случај, човековиот развој значи подобрување на човековиот живот, при што крајна цел на развојот не е производство на што е можно поголемо количество добра и услуги, туку проширување на изборот на луѓето во поглед на можностите да водат долг и здрав живот, да се добро образовани и да имаат пристапен животен стандард. Во вториот случај, пак, човековиот развој значи движечка сила на економскиот раст. Тој преку процесот на акумулација на човечки капитал ги зголемува знаењата, вештините, продуктивноста и инвентивноста на луѓето, што, во крајна линија, резултира со економски раст.²⁷

3. Трендови на човековиот развој

Периодот на 1980-тите години по многу што беше период насочен кон луѓето. Луѓето се повеќе настојувале да бидат вклучени во политичките, социјалните и економските одлуки кои се однесувале на нивните судбини. Демократската транзиција, падот на социјалистичкиот режим во голем број на земји во светот, создавањето на голем

²⁶ Ibid.

²⁷ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.

број организации кои се однесуваа на луѓето и нивните права, преставуваа чекор напред кон човековите аспирации. Од друга страна пак, зголемување на долговите на голем број земји, непостоење на одржлив светски раст и развој, зголемување на невработеноста на глобално ниво, демонстрации и етнички тензии, деградација на животната средина, зголемување на глобалната сиромаштија, се состојби кои го ограничуваа порастот на нивото на човековиот развој во тој период.

Појавата на концептот на човековиот развој во 1990-та година, го насочи патот на човековиот развој кон зголемување на изборот на луѓето. Основниот концепт на човековиот развој се однесува на начинот на финансирање на човековиот развој преку зголемување на производството и пораст на меѓународната трговија, но и преку ефикасна дистрибуција на доходот во рамките на секоја земја. Со цел да се изврши квантификација на достигнатото ниво на човеков развој, а воедно да се овозможи компарација меѓу земјите во однос на нивото на човековиот развој, е воведен критериум за мерење на достигнатиот човеков прогрес: Индекс на човеков развој (Human Development Index). Преку комбинација на реалната потрошувачка моќ, здравството и образованието, HDI преставува посеопфатно мерило на човековиот развој, во однос на БДП. Начинот на пресметување на Индексот на човековиот развој како мерило на човековиот развој и квалитетот на живот ќе биде предмет на наша понатамошна елаборација.

На сликата 2-1. е презентираан трендот на нивото на човеков развој според Индексот на човеков развој за земји со висок, среден и низок степен на човеков развој. Оваа истражување е направено за еден подолг временски период, со цел да се анализира прогресот на земјите од аспект на нивото на човековиот развој (очекувано траење на живот, животен стандард и ниво на образование).

Слика 2-1. Трендови на нивото на човеков развој, според HDI

Прогрес

Извор: Human Development Report (2006/07), UNDP.

HDI ранг	2000	2003	2004	2005	2006	Долг рок	Среден рок	Краток рок
						1980-2006	1990-2006	2000-2006
1.Исланд	0.945	0.959	0.962	0.967	0.968	0.081	0.053	0.024
2.Норвешка	0.960	0.966	0.967	0.967	0.968	0.068	0.044	0.008
3.Канада	0.950	0.956	0.963	0.965	0.967	0.075	0.031	0.017
4.Бугарија	0.802	0.817	0.823	0.829	0.834	/	/	0.031
5.Македонија	0.795	0.798	0.800	0.805	0.808	/	/	0.013
6.Турција	0.754	0.781	0.785	0.791	0.798	0.175	0.098	0.044
7.Кина	0.718	0.738	0.744	0.754	0.762	0.223	0.156	0.044
8.Индија	0.561	0.576	0.585	0.600	0.609	0.181	0.114	0.048
9.Нигерија	0.450	0.468	0.490	0.494	0.499	/	0.047	0.048
10.Ангола	0.450	0.458	0.464	0.474	0.484	/	/	0.034

Од истражувањата направени во однос трендовите за достигнатото ниво на човековиот развој и прогресот кој одделни земји го имат направено во периодот од 1980-2006 година, може да заклучиме дека постои класификација на земјите во три категории: земји со ниско, високо и средно ниво на човеков развој. Исланд, Норвешка и Канада се земји, кои според вредноста на HDI се рангирани на високо ниво со вредност на HDI од 0.968, 0.968, и 0.967, респективно. Нивниот прогрес во периодот 1980-2006 година е релативно мал, бидејќи овие земји имаат постигнато високо ниво на човеков развој многу одамна. За разлика од земјите со високо ниво на човеков развој, Бугарија, Република Македонија, Турција, Кина и Индија се земји кои спаѓаат во групата земји со средно ниво на човеков развој. Од сликата.2-1, може да заклучиме дека Бугарија и Република Македонија имаат повисоко ниво на човеков развој, во однос на Турција, Индија и Кина. Истражувањата покажуваат дека земјите во транзиција имаат повисок степен на човеков развој во однос на земјите во развој. Тоа е така затоа што, социјалниот систем посветувал значајно внимание на некои компоненти од човековиот развој (образование, здравствена заштита, поголема економска сигурност), и овие земји наследиле голем дел од инфраструктурата од социјалистичкиот систем. За разлика од сите претходно анализирани земји, Нигерија и Ангола со вредност на HDI, 0.499 и 0.484, респективно, се класифицирани во групата земји со низок степен на човеков развој. Најголем број од Африканските земји се соочуваат со релативно низок степен на човеков развој, во исто време проследена со висока стапка на сиромаштија.

Во последната декада, многу земји, посебно Бразил, Индија, Кина и некои други, бележат импресивен економски раст, и врз основа на достигнатото ниво на економски раст *per capita* влегуваат во средна група на земји според националниот доход. Сепак, во многу земји се забележува продлабочување на јазот што постои меѓу богатите и сиромашните. Таквото продлабочување е резултат на нееднаквата дистрибуција на доходот, како значајна компонента за остварување на повисоко ниво на човеков развој. Во основа на концептот на човековиот развој е создавање на еднакви можности (здрава и чиста вода, еднакви можности за квалитетна здравствена заштита и стекнување на соодветно ниво на образование, можности за остварување на доход - пристоен животен стандард) на сите групи на општеството, богати и сиромашни. Индексот на човеков развој (HDI) како агрегатен индекс, кој го мери просечното ниво на човековиот развој, на ниво на цело општество, не е во можност да ги идентификува разликите во можностите кои се јавуваат кај различни групи во рамките на самото општество, од аспект на пристап до образование, здравствена заштита и пристоен животен стандард.

Во рамките на Програмата за развој при Обединетите Нации (UNDP) е направен еден чекор напред кон надминување на овој проблем, преку анализа на 13 земји со низок и среден доход и две земји со висок национален доход,²⁸ претставувајќи различни вредности на HDI, односно различно ниво на човеков развој меѓу богатите и сиромашните во рамките на самите земји.²⁹ Во суштина анализата се однесува на должината на живот, степен на образованите и животен стандард меѓу богатите и сиромашните. Резултатите покажуваат дека постои голема нееднаквост во достигнатото ниво на човеков развој, посебно ова се однесува за земјите во развој и Африканските земји. Оваа нееднаквост во нивото на човековиот развој не произлегува единствено од нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот (животниот стандард), туку и како резултат на нееднаквоста во очекуваното траење на живот и нивото на образование.

Графикон2-1. Индекс на човеков развој, разлика меѓу сиромашни и богати во рамките на самите земји во однос на нивото на човеков развој

²⁸ Според класификацијата на Светската банка во однос на доходот постојат три групи на земји: земји со висок доход (брuto национален доход *per capita* над 11.116 US\$), земји со среден доход (906-11.115 US\$), и земји со низок доход (под 905 US\$).

²⁹ Според достигнатото ниво на човеков развој постојат три групи на земји: земји со високо ниво на човеков развој (со вредност на HDI над 0.700), земји со средно ниво на човеков развој (со вредност на HDI од 0.500-0.799) и земји со ниско ниво на човеков развој (со вредност на HDI помала од 0.500).

4. Човековиот развој како цел на економски раст

Неспорен е фактот дека растот на доходот е значајна компонента на развојниот процес. Но, треба да се има предвид дека доходот не е цел на развојот, туку средство со кое се подигнува постојното ниво на развојот. Крајна цел на развојниот процес, според концептот на човековиот развој, е проширувањето на човековиот избор - во поглед на

можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристоен животен стандард.

Честопати се наметнува заклучокот дека доходот е единственото и најефикасното решение за зголемување на квалитетот на живот на луѓето. Ваквиот став, според концептот на човековиот развој, е само делумно точен.³⁰ Истражувањата покажуваат дека не постои автоматска врска меѓу растот на нивото на доходот (реалниот БДП) и растот на нивото на човековиот развој.³¹

Едноставно, може да се случи доходот да расте, а ефектите од растот на доходот да не допираат до луѓето. Искуствата покажуваат дека постојат случаи кога земјата има високо ниво на човеков развој, но скромно ниво на доход per capita, и обратно, случаи кога земјата има ниско ниво на човеков развој, но високо ниво на доход per capita (види, табели 2-1 и 2-2).

Табела 2-1. Различни нивоа на реален БДП per capita (PPP US \$), со приближно ист HDI

<i>Земја</i>	<i>БДП per capita (PPP\$)</i>	<i>HDI</i>
Полска	13.847	0.870
Бахреин	21.482	0.866
Чиле	12.027	0.867
Словачка	15.871	0.863
Обединети Арабски Емирати	25.514	0.868

Извор: Human Development Report (2007/08), UNDP.

Табела 2-2. Високи нивоа на реален БДП per capita (PPP US \$), со висок HDI

<i>Земја</i>	<i>БДП per capita (PPP\$)</i>	<i>HDI</i>
Канада	33.375	0.961
Австралија	31.794	0.962
Исланд	36.510	0.968
Шведска	32.525	0.956
Белгија	32.119	0.946

Извор: Human Development Report (2007/08), UNDP.

Непостоењето автоматска врска меѓу растот на нивото на доходот и растот на нивото на човековиот развој не треба да се сфати како правило кое посочува дека доходот нема влијание врз човековиот развој. Напротив, доходот има силно влијание врз човековиот

³⁰ Според концептот на човековиот развој, доходот е само една компонента на човековиот избор. Човековиот избор, покрај доходот, подразбира унапредување на човековото здравје, креативен живот во богата и здрава природна средина, демократско општество, итн. Оттука, според овој концепт, вкупната општествена благосостојба во поголема мера зависи од дистрибуцијата на доходот, отколку од неговата големина.

³¹ UNDP., (1990): Human Development Report, p.10.

развој, но погрешно е целокупниот човеков развој да се поврзи со неговиот раст. Тоа е така од најмалку две причини:

1. Бидејќи акумулацијата на доходот нема пресудно влијание врз некои елементи од човековиот, односно општествениот избор. Така на пример, семејството не мора да биде богато за да ги почитува достоинството и правата на сите негови членови, како што и општеството не мора да биде богато за да биде демократско.
2. Бидејќи човековиот избор оди многу подалеку од економската благосостојба. Имено, луѓето сакаат да водат здрав и долг живот, да бидат добро образовани, да живеат во здрава и чиста природна средина, да уживаат во сигурноста на својот дом, работното место и општеството - што, секако, ако не во целост, тогаш во голема мера е надвор од “досегот” на доходот.

Крајната цел на развојниот процес, според класичната економска теорија, е остварувањето на што е можно повисоко ниво на доход. Arthur Lewis, еден од нејзините претставници, ја дефинира крајната цел на развојот како процес на проширување на човековиот избор.³² Но, според него, проширувањето на човековиот избор е можено единствено преку растот на доходот. Тој пресудната улога за човековиот развој му ја припишува на економскиот раст. Според Lewis, во раните фази од економскиот раст, креаторите на економската политика во либералните економии, ја прифаќаат можноста богатите слоеви од населението да станат уште побогати, а сиромашните уште посиромашни. Поттикот кој преку економскиот раст го добиваат богатите слоеви од населението ја зголемува нивната склоност кон иновации, штедење и акумулација на капитал, што резултира со раст на вработеноста, од што на индиректен начин имаа бенифит и сиромашните слоеви од населението. Според тоа, како последица од иницирањето на економскиот раст, најпрвин доаѓа до зголемување на нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот, а потоа, како резултат на зголемената инвестициска активност, нееднаквоста почнува да се намалува.³³ За целокупната концепција на Lewis најдобра емпириска поткрепа претставува т.н. Кузнецова крива, која ќе биде предмет на наша понатамошна елаборација.

³² Lewis, A., (1963): Is economic growth desirable?, in: The Theory of Economic Growth, Allen and Unwin, p.430.

³³ Треба да се има предвид дека постојат голем број истражувања кои покажуваат дека економскиот раст, на долг рок, не придонесува за поголема еднаквост во дистрибуцијата на доходот. Онаму каде што поголемата еднаквост во дистрибуцијата на доходот е постигната, повеќе е резултат на државниот интервенционизам, отколку на економскиот раст.

5. Човековиот развој како средство за економски раст

Економските користи кои ги добиваат луѓето можат да се сфатат како текови кои потекнуваат од еден вкупен капитален сток, кој е составен од три компоненти: сток на човечки капитал, сток на природен капитал и сток на физички капитал.³⁴ Растот на реалниот доход (реалниот БДП) на економијата зависи од растот на вкупниот капитален сток, при што неважно е дали тој раст е резултат на природниот, физичкиот или човечкиот капитал. При дадено ниво на технологија, битна е ефикасноста со која се употребува вкупниот капитален сток. Според тоа, за раст на нивото на човековиот развој потребно е економијата да го поттикнува растот на вкупниот капитален сток (физичкиот, човечкиот и природниот капитал) и ефикасноста со која тој се употребува.

Една од најзначајните компоненти на вкупниот капитален сток, која покрај парцијален, има и комплементарен ефект врз економскиот раст, е човечкиот капитал. Новата теорија на економскиот раст ја потврдува констатацијата дека човекот, односно зголемувањето на неговите способности (преку акумулацијата на човечки капитал) е основната движечка сила на економскиот раст. Според концептот на човековиот развој, постојат неколку објаснувања за влијанието на човечкиот капитал во зголемувањето на економскиот раст. Таквите објаснувања се:

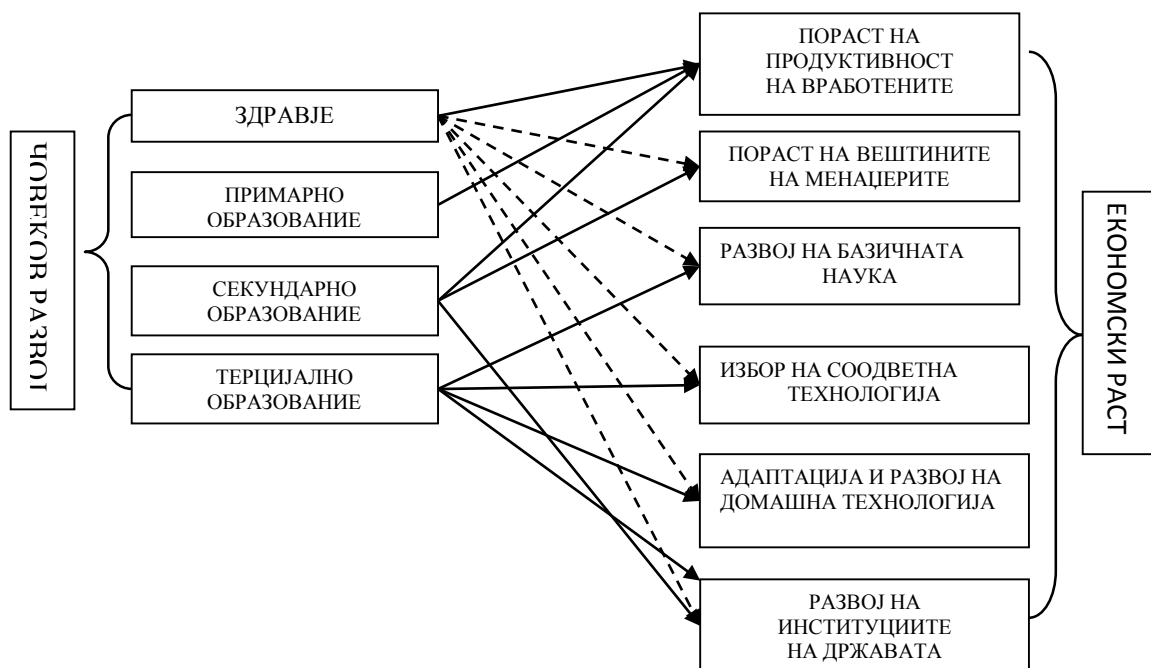
1. Приносите од инвестициите во човечки капитал, главно, се еднакви, а во голем број случаи и поголеми од приходите на инвестициите во другите форми на капитал.
2. Инвестициите во човечки капитал, во голем број случаи, ја економизираат употребата на физичкиот капитал и експлоатацијата на природните ресурси.
3. Користите од инвестициите во човечки капитал се шират побрзо отколку користите од инвестициите во другите форми на капитал.

Според тоа, зголемувањето на инвестициите во човечки капитал, за економијата значи: 1) побрзо темпо на економски раст; 2) одржлив развој; 3) поголема еднаквост во дистрибуцијата на користите. Секако, притоа, треба да се имаат предвид и ефектите поврзани со комплементарноста на различните видови човечки капитал, како и ефектите поврзани со комплементарноста на физичкиот и човечкиот капитал.

³⁴ Griffin, K., and McKinley, T., (1994): *Implementing a Human Development Strategy*, MACMILLAN, p.2.

Влијанието на нивото на човековиот развој врз економскиот раст би можело да се претстави на следниот начин: 1) здравјето и образованието ја зголемуваат продуктивноста на вработените; 2) секундарното образование придонесува за пораст на вештините на менаџерите; 3) терцијарното образование придонесува за развој на базичната наука, како и за избор, адаптација и развој на постојаната технологија; 4) секундарното и терцијарното образование се основа за развој на клучните институции на државата: судство, финансиски систем и слично, кои се од витално значење за економскиот раст за земјата.

Слика2-1 Влијанието на нивото на човековиот развој врз економскиот раст

Моделите на раст на Robert Lucas и Paul Romer го потврдуваат позитивниот ефект на човечкиот капитал врз економскиот раст. Моделот на Lucas, кој се базира на човечки капитал, тргнува од претпоставката дека подобро образованите работници поефикасно го користат капиталот кој им е ставен на располагање, што придонесува за раст на нивната продуктивност. Истовремено, пообразованите работници се поголеми иноватори од помалку образованите. Тие изнаоѓаат понови и подобри форми на производство, а преку растот на сопственото количество човечки капитал, придонесуваат за раст на продуктивноста и на останатите работници - кои учат од нив. Човечкиот капитал во моделот на Lucas го елиминира (релативизира) опаѓачкиот маргинален производ на физичкиот капитал и создава можност за одржлив (долгорочен) раст, дури и во отсуство

на егзогени или ендогени усовршувања на технологијата (технолошки прогрес). Во моделот на раст на Romer, пак, кој се базираа на идеи (знаења), човечкиот капитал има индиректно влијание. Инвестициите во нови идеи (знаења) ја определуваат стапката на економскиот раст, на долг рок. Тие придонесуваат за раст на продуктивноста во фирмите кои ги преземаат, но и во останатите фирми кои потекнуваат од истиот сектор на економијата. Тоа е така заради фактот што во практиката е многу тешко, па дури и неизводливо, новите идеи (знаења) да се зачуваат во тајност. Останатите фирми, обично, ги користат придобивките кои потекнуваат од инвестициите во нови идеи (знаења) на фирмите кои први ги презеле, што придонесува за раст и на нивната вкупна факторска продуктивност. Според тоа, бидејќи и двата модели на ендеген раст (моделот на Lucas и моделот на Romer) се базираат на способностите на луѓето (човечкиот капитал и знаењето), станува неспорна потребата економијата да акумулира што е можно поголемо количество човечки капитал, и тоа од различен вид (луѓе кои иновираат и луѓе кои ги имплементираат иновациите во практиката).³⁵

Ако понудата и побарувачката за човечки капитал се во рамнотежа, односно ако способностите на поединците им “одговараат” на производните можности на економијата, тогаш во економијата се отвораат широки динамички процеси кои имаат силно влијание врз економскиот раст.³⁶

Анализата направени на ниво на макроекономијата, покажуваат дека влијанието на човековиот развој врз економскиот раст е изразени и преку врската меѓу образованието (знаење) и растот на извозот на економијата. Дури и на неквалификуваните работници во еден модерен производствен капацитет им е потребна писменост и дисциплина, која се стекнува со примарно образование, од што директно зависи структурата на самиот произведен капацитет, односно на економијата во целина. Современите теоретски модели на надворешната трговија, преку модификацијата на двофакторскиот Хакшир - Олиновиот модел ги инкорпорираат вештините и учењето како важни детерминанти на процесот на создавањето на компаративни предности, и на тој начин помага да се објасни Леонтиевитиот парадокс³⁷ и енормниот пораст на извозот што го забележаа некои земји од Источна Азија.

³⁵ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.

³⁶ UNDP., (1996): Human Development Report, p. 54.

³⁷ Леонтиевитиот парадокс ја става под сомнение Хакшир – Олиновата теорема, според која земјите со изобилство на капитал, би требало да извезуваат капитално-интезивни добра, а да увезуваат трудо-интезивни добра.

Слично како и кај врската којашто водеше од економски раст кон човеков развој, и кај оваа врска не постои автоматска поврзаност меѓу порастот на нивото на човековиот развој и раст на БДП per capita. Со други зборови, тоа би значело дека во економијата не е доволно само да се акумулира поголемо количество човечки капитал, без да се создадат можности за негово продуктивно искористување (преку креирање на нови работни места). Од помало значење не се ни останатите фактори како што се: 1) стапката на штедење и стапката на инвестиции во економијата; 2) економската политика; 3) квалитетот на социјалниот капитал, и слично.

Поголем број од анализите и истражувањата покажуваат дека стапка на штедење и инвестиции имаат позитивно влијание во остварување одржлив развој. Освен инвестициите, одржливоста на економскиот раст, во развојната функција на економијата “бара” вклучување и на други елементи, како што се: економската политика, квалитетот и квантитетот на човечките ресурси, изборот на технологијата и флексибилноста на институционалните рамки, човековата околина, итн.

Домашните инвестиции и странските директни инвестиции имаат силно влијание врз нивото на човековиот развој во соодветната земја, посебно во однос на образованието и вештините на работната сила. Но, разликата во економскиот раст меѓу земјите не се должи само на нивото на инпутите, тука и на ефикасноста и целите за кои инпути тие се користат.³⁸

Гледано од микроекономско ниво, односно од ниво на поединец, доходот на поединецот е во позитивна корелација со годините на образование, тоа значи дека дополнителни години на образование ја зголемуваат заработувачката на поединецот, а врз основа на тоа и неговиот животен стандард. Но како што претходно напоменавме, покрај човечкиот капитал, за економскиот раст исто толку се важни и стокот на физичкиот и природниот капитал. Овие компоненти во суштина зголемуваат нивото на човековиот развој.

На крајот од оваа истражување за врските помеѓу човековиот развој и економскиот раст, може да бидат изведени следниве заклучоци:

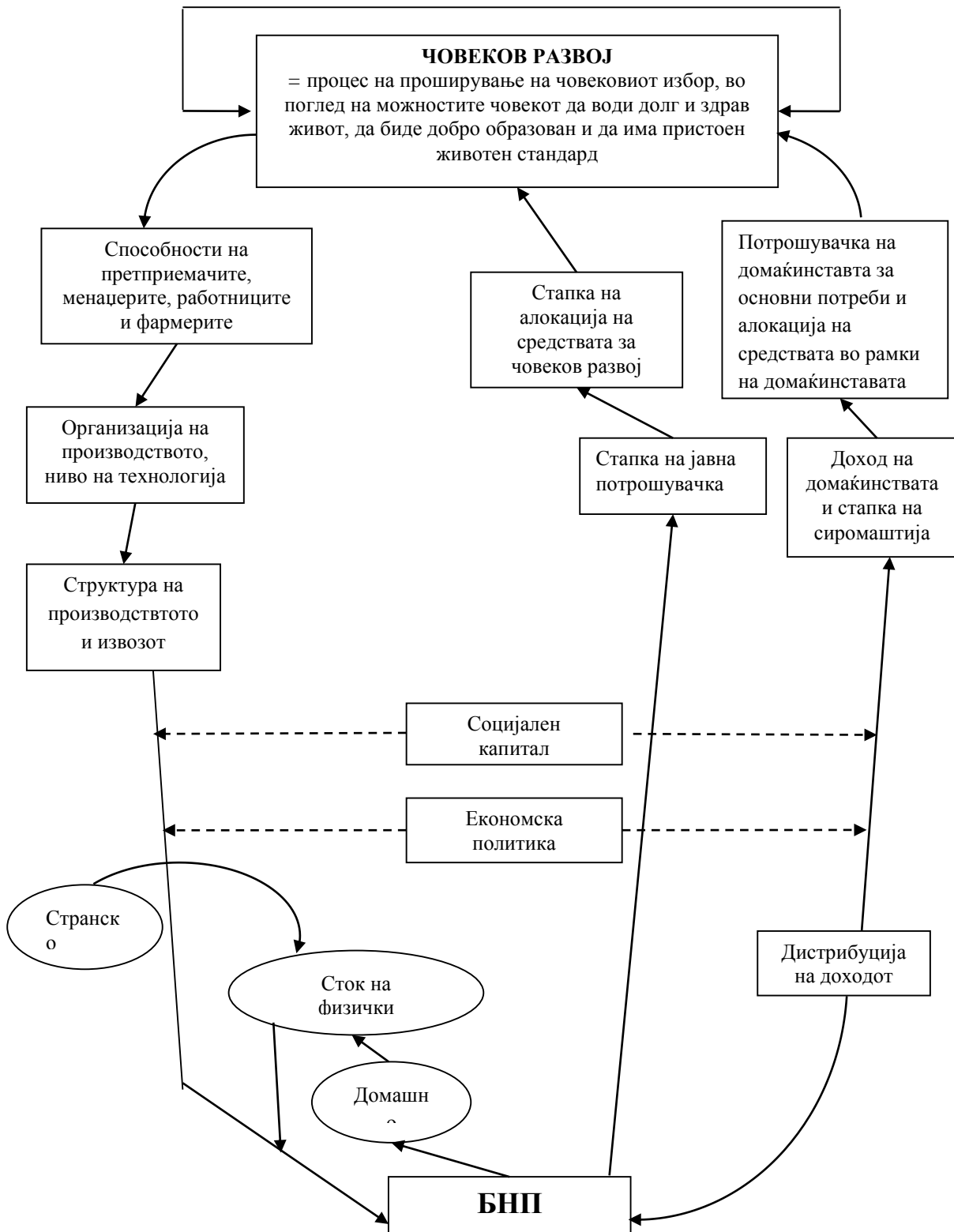
1. Постои причинско – последователна врска меѓу човековиот развој и економскиот раст, но таа врска не е автоматска. Тоа е така бидејќи јачината на врската меѓу човековиот развој и економскиот раст зависи од повеќе фактори – како што се:

³⁸ Ibid.

стапката на штедење и инвестиции, економската политика, квалитетот на социјалниот капитал, итн.

2. Количеството на човечки капитал со којшто располага економијата, односно човековиот развој, е во директна врска со структурата и растот на БДП и извозот.
3. Постои позитивна повртна врска меѓу порастот на образованието и поголемата еднаквост во дистрибуцијата на доходот, што директно се одразува на економскиот раст.
4. Образованието може да влијае врз порастот на доходот per capita.
5. Од посебна значење за врската меѓу човековиот развој и економскиот раст се и економската политика и квалитетот на социјалниот капитал на земјата. Во тој контекст, економската политика треба да биде комплементарна со фазата на развојот во кој се наоѓа економијата. За пониските развојни фази, каде што особено егзистира висока стапка на невработеност, би била поприфатлива политиката на стимулирање на трудоинтезивните гранки, додека повисоките развојни фази би кореспондирале капиталноинтезивните модели, зановани на поголеми знаења и вештини на работниците. Од друга страна пак, се повеќе истражувања покажуваат дека социјалната кохезија, или квалитетот на социјалниот капитал, е битна компонента на економскиот раст.

Слика2-2 Круг на влијание меѓу човековиот развој и БНП

6. Улогата на државата во промовирање на човековиот развој

Улогата на државата во промовирањето на човековиот развој не зависи од нејзината големина (во поглед на прибирањето средства за јавна потрошувачка), туку од начинот и ефикасноста на нејзиното функционирање. Основното прашањето не е: Дали државата контролира поголем или помал дел од ресурсите во економијата?, туку: На кој начин ги користи ресурсите кои и стојат на располагање?

Насочувањето на јавната потрошувачка кон човековиот развој е поврзана со неколку битни работи, и тоа³⁹:

1. Со намалувањето на процентот на издвојувањата на средства од буџетот кои се наменети за активности кои имаат мал или незначителен придонес за човековиот развој. Тука спаѓаат: трошоците за вооружување, субвенциите за некои јавни претпријатија, кои што не работат ефикасно и непродуктивно, создаваат трошоци кои подоцна се покриваат од буџетот на државата, трошоците за плати на предимензионираната јавната администрација, и сл.
2. Со реалокацијата на средствата наменети за т.н. сектор на човековиот развој⁴⁰, во оние активности каде корист ќе имаат најголемиот број луѓе (на пример, инвестиции во образовниот или здравствениот систем).
3. Зголемување на ефикасноста во дистрибуцијата на средствата наменети за социјална помош.

За да го промовира човековиот развој, државата најпрвин треба да го определи обемот на средства кој ќе го издвои од БДП за јавна потрошувачка, потоа од вкупниот обем на средства за јавна потрошувачка да го определи делот кој е наменет за секторот на човековиот развој (примарната здравствена заштита, основното образование, итн.) и на крајот, од вкупниот обем на средства наменети за секторот на човековиот развој да определи колкав дел ќе оди за т.н. приоритетни цели на човековиот развој (ова илустративно е презентирано на слика 2-3). Приоритетните цели на човековиот развој се разликуваат од земја до земја и зависат од достигнатото ниво на човековиот развој во земјата.⁴¹

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Секторот на човековиот развој го сочинуваат: образованието, здравството, социјалната заштита, културата итн.

⁴¹ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за административна и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.285.

7. Јавната потрошувачка и човековиот развој

Определувањето на делот од јавната потрошувачка наменет за секторот на човековиот развој, како и алокацијата на средствата во секторот на човековиот развој, се врши со помош на три стапки: стапката на јавна потрошувачка, стапката на алокацијата на средства за човеков развој и стапката на приоритети на човековиот развој.⁴²

Стапката на јавна потрошувачка (Public expenditure ratio) претставува процент од БДП кој е наменет за јавна потрошувачка. Таа зависи од желбата и способноста на државата да обезбеди јавни приходи⁴³. Даночниот систем има најголемо влијание за обемот на средства што државата го прибира за јавна потрошувачка. Евазијата на даноците е проблем во голем број земји во светот. Решавањето на овој проблем е голем чекор напред во подигнувањето на нивото на човековиот развој.

Стапката на алокација на средства за човеков развој (Human development allocation ratio) претставува процент од вкупната јавна потрошувачка кој е наменет за секторот на човековиот развој. Преку одлуката на државата колкав дел од средствата за јавна потрошувачка ќе издвои за промовирање на човековиот развој, директно влијае за зголемување на постојаното ниво на човековиот развој. Секоја држава, најголем дел од средства треба да ги насочува кон промовирање на човековиот развој. Тоа е така, бидејќи како што претходно видовме, човековиот развој ја подобрува благосостојбата и го зголемува квалитетот на живот на сите луѓе.

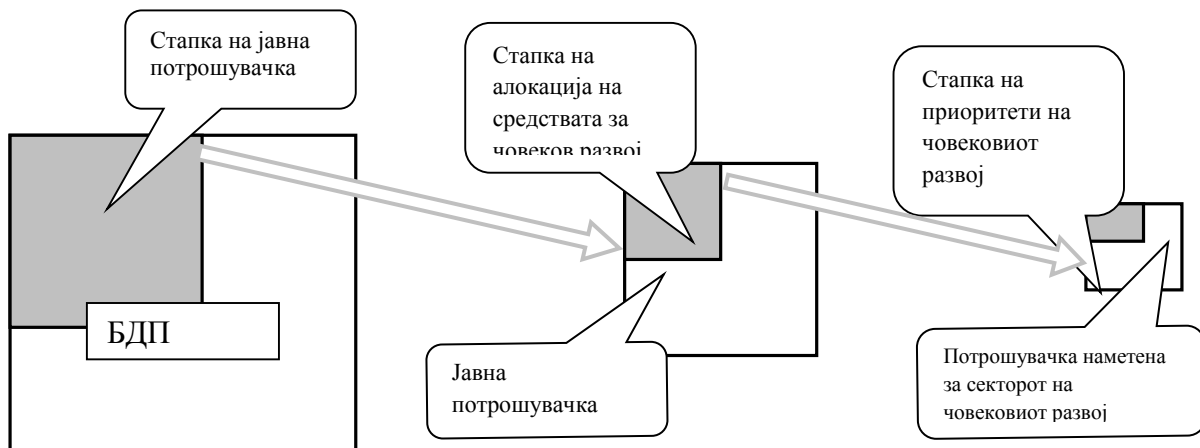
Стапката на приоритети на човековиот развој (Human development priority ratio) претставува процент од вкупните средства наменети за секторот на човековиот развој кои се наменети за приоритетни цели, како што се: основното образование, примарната здравствена заштита и сл. Критериумот според кој се определува кои цели се приоритетни, а кои не, зависи од постојното ниво на човековиот развој во земјата.

⁴² UNDP., (1991): Human Development Report.

⁴³ Една од најчестите грешки на поголем број недоволно развиени земји, според концептот на човековиот развој, е нивната желба преку даночниот систем да постигнат неколку цели истовремено; да ги стимулираат инвестициите, да го редистрибуираат доходот, да ги иницираат економскиот раст, да ја зголемат стапката на штедење, да ја подогнат ефикасноста, итн. За остварување на овие цели се потребни многу посложени даночни системи од постојаните, во недоволно развиените земји. Нереално поставените цели често завршуваат со “скапи” даночни системи (голем број вработени кои треба да ги опслужуваат) и неефикасни даночни системи (големи можности за евазија). Оттука, концептот на човековиот развој препорачува користење на даноците само во нивната примарна функција – зголемување на приходите, внимавајќи притоа да не ги доосиромаша сиромашните слоеви од населението и да не го ограничи човековиот развој.

На сликата 2-3, илустративно се покажани: стапката на јавна потрошувачка, стапката на алокација на средствата за човековиот развој и стапката на приоритети на човековиот развој, преку кои стапки како што видовме претходно, државата го промовира човековиот развој.

Слика 2-3 Јавната потрошувачка и човековиот развој

Ако тргнеме од претпоставката дека вкупната потрошувачка за човеков развој е финансирана од страна на државата, тогаш потрошувачката наменета за секторот на човековиот развој би можеле да ја изразиме преку следнава математичка формулација, која, всушност, претставува декомпозиција на потрошувачката за човеков развој:

$$\frac{HD}{Y} = \frac{PE}{Y} \cdot \frac{HDS}{PE} \cdot \frac{HDP}{HDS}$$

каде: HD е потрошувачка за човеков развој, Y е БДП, PE е јавна потрошувачка, HDS е сектор на човеков развој, HDP се приоритети на секторот на човеков развој. Ако одделните стапки ги нотираме на следниов начин: $HD/Y = h$; $PE/Y = p$; $HDS/PE = hp$; $HDP/HDS = hh$; претходната равенка можеме да ја напишеме во следнава форма:

$$h = p \cdot hp \cdot hh$$

каде: h е стапка на потрошувачка за човеков развој, p е стапка на јавна потрошувачка, hp е стапка на алокација на средства за човеков развој и hh е стапка на приоритети на човеков развој.⁴⁴

⁴⁴Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за административна и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.285.

Пример: Да претпоставиме дека државата одлучила 5% од својот БДП да потроши за човеков развој. Еден од начините да го направи тоа е да оствари стапка на јавна потрошувачка од 25% т.е ($PE/Y = 0,25$), да алоцира 20% од јавната потрошувачка во секторот на човековиот развој ($HDS/PE = 0,2$) и да овозможи сите средства издвоени за секторот на човековиот развој да стигнат онаму каде што се наменети - за т.н. приоритетни цели ($HDP/HDS = 1$). Ваквиот начин на потрошувачка ќе и овозможи на државата да ја исполни својата цел, 5% од БДП да потроши за човеков развој ($0,5 = 0,25 \cdot 0,2 \cdot 1$). До истата цел државата може да дојде и преку следниве коефициенти: 0,3; 0,5 и 0,33 - респективно. Всушност, за остварување на својата цел, на државата и стојат на располагање многу алтернативни комбинации. Оптималната комбинација е различна од земја до земја. Како што напоменаваме претходно, таа зависи од достигнатото ниво на човековиот развој, приоритетите на човековиот развој, големината на државната администрација, обемот на средствата наменети за секторот на човековиот развој, нивната ефикасност⁴⁵ итн.

Во продолжение ќе биде илустриран еден пример за оптимален буџет, каде што вкупната јавна потрошувачка е презентирана преку седум одделни категории на потрошувачка, од кои првите четири се однесуваат на човековиот развој.

Табела 2-3 Модел на оптимален буџет

	% од БНП	% од вкупната јавна потрошувачка
1. Образование и обука	5.0	20
2. Здравство и планирање на семејството	5.0	20
3. Социјална сигурност	4.5	18
Сигурност за храна	(2.0)	(8)
Економска сигурност	(0.5)	(2)
Друга сигурност	(2.0)	(8)
4. Програми за вработување	2.0	8
5. Економски услуги	3.0	12
6. Одбрана	2.0	8
7. Друга јавна потрошувачка	3.5	14
Вкупно	25.0	100

Извор: Keith Griffin and Terry McKinley (1994)

Од презентираниот модел на јавна потрошувачка може да се види дека таа зафаќа 25% од БНП, од што 66% се наменети за секторот на човековиот развој (првите четири категории на потрошувачка). Од табелата можеме да видиме дека подеднаков приоритет им е даден на првите две категории на потрошувачка, каде што спаѓаат: образованието,

⁴⁵ Ibid

обуката, истражувањата, здравството, исхраната и планирањето на семејствата. Тие зафаќаат по 20% од вкупната јавна потрошувачка. За социјална сигурност припаѓаат 18% од буџетот, додека за програми за вработување 8%. Како што може да се види, 8,5% од БНП, односно 34% од јавната потрошувачка отпаѓаат на активностите кои се надвор од секторот за човеков развој (или пак немаат директна врска со него). Логиката е следна: колку што се помали издатоците за категориите 5,6 и 7, толку е поголема можноста да се зголеми потрошувачката за секторот на човековиот развој. Секако, овој модел тргнува од претпоставката дека јавните приходи се доволно големи за да можат да ја финансираат јавната потрошувачка со 25% од БНП, односно дека за финансирање на јавната потрошувачка не се потребни дополнителни фондови (екстерно финансирање).

Економската теорија предочува дека поголема ефикасност на средствата кои државата ги троши за подигнување на нивото на човековиот развој може да се постигне преку:⁴⁶

1. *Децентрализација* – трансфер на обврските за јавните услуги од централната кон локалната власт. На тој начин се обезбедува поголема ефикасност и партиципација на луѓето во креирањето на сопствениот развој.⁴⁷
2. *Правила на алокација на средствата* – истражувањата покажуваат дека потрошувачката наменета за основни услуги има поголемо влијание врз човековиот развој и економскиот раст отколку потрошувачката наменета за терцијарно образование или некој повисок вид на болничко лекување.⁴⁸
3. *Воочување на комплементарноста меѓу инпутите* – инпутот со најголема позитивна моќ врз нивото на човековиот развој е образованието. Но, степенот на дополнување на останатите инпути, исто така е значаен за ефикасноста на средствата со кои се алиментира човековиот развој. Тоа можеме да го илустрираме со еден едноставен пример, (образование + здравје = траење на животот).

8. Политика на државата за зголемување на животниот стандард на долг рок

⁴⁶ Димитар Ефтимоски: Економски развој, Економски институт – Скопје, 2003, стр.380.

⁴⁷ Овде треба да се внимава на фактот дека децентрализацијата треба да биде во согласност со нивото на развој на економијата. Имено, економиите кои се наоѓаат на ниско ниво на развој не можат успешно да ја организираат ниту централната власт.

⁴⁸ Според пресметките на UNDP, утврдено е дека општествената стапка на поврт, за примарно образование, во земјите во развој изнесува, во просек, 24%, за секундарно образование – 15%, а за пост-секундарно образование 12%. Стапката на поврт е поголема колку што е помало нивото на образование на населението и колку што е земјата помалку развиена. Некои африкански земји имаат стапка на поврт од примарното образование од над 26%.

Зголемениот економски раст и повисокиот стандард на живот на долг рок често се наведуваат како примарни цели на политиката во говорите на политичките лидери, а во суштина преставуваат основни цели на развојната економија. Да ги согледаме подетално политиките на државата кои можат да бидат корисни во зголемувањето на долгорочниот животен стандард на една земја.

7.1 Политики кои влијаат на стапката на штедење

Според моделот на R.Solow, стапката на национално штедење е основната детерминанта на долгорочниот животен стандард. Меѓутоа, овој заклучок не секогаш значи дека носителите на економската политика треба да ја зголемуваат стапката на штедење, бидејќи поголемо штедење значи помала потрошувачка на краток рок. Според класичната економска школа за моќта на пазарот, стапката на штедење која слободно е избрана од поединците, треба да биде онаа која оптимално ги балансира бенифитот за да се заштеди повеќе (повисок животен стандард во иднина) со цената која ја носи повисоката стапка на штедење (помала тековна потрошувачка).

Во врска со ова ќе илустрираме еден пример кој се однесува на САД. Покрај аргументот дека одлуките за штедење е најдобро да се остават на поединците и на слободниот пазар, некои луѓе тврдат дека Американците штедат премалку и дека политиката на САД треба да биде насочена кон зголемување на стапката на национално штедење. Едно од можните оправдувања за овие тврдење е дека постоечкиот даночен систем го дискриминираат штедењето. За да се надмине овој диспаратет, економската политика на САД треба да биде насочена кон промовирање на националното штедење. Од друга страна, при носењето на одлуките за штедење, погледите на поединците се насочен на краток рок, тоа уште повеќе ја потврдува оправданоста на политиките за промовирање на националното штедење.

Како политиките можат да се користат за да се зголеми штедењето? Ако најголемо влијание за штедењето има реалната каматна стапка, тогаш даночните олеснувања кои го зголемуваат реалниот принос на оние кои штедат, ќе бидат ефикасни. На пример, некои економисти предлагаат оданочувањето на домаќинствата да биде според она колкав процент од доходот тие го насочуваат кон потрошувачка, отколку на доходот што го

остваруваат и на тој начин ослободувајќи го од оданочување доходот кој што се штеди. Покрај фактот што штедењето се зголемува кога очекуваниот реален принос на оние кои штедат се зголемува, во најголем број од истражувањата се покажува дека оваа реакција нема големо влијание.

Алтернативен и можеби подиректен начин за зголемување на стапката на националното штедење е преку зголемување на износот кој што го штеди државата; со други зборови, државата треба да се обиде да го намали својот дефицит или да го зголеми својот суфицит во буџетот. Анализите укажуваат дека намалувањето на дефицитот преку намалување на државните купувања ќе води кон поголемо национално штедење. Многу економисти исто така тврдат дека зголемувањето на даноците за да се намали дефицитот или за да се зголеми суфицитот исто така ќе го зголемат националното штедење преку наведување луѓето да трошат помалку. Сепак оние кои веруваат во Рикардовата премиса за еднаквост, тврдат дека зголемување на даноците без промена на тековните или пак на планираните државни купувања нема да ја промени ниту потрошувачката, ниту националното штедење.⁴⁹

7.2 Политики насочени кон зголемување на продуктивноста

Од факторите кои влијаат на долгорочниот животен стандард, продуктивноста можеби е најзначајна. Според моделот на Solow, само постојаниот раст на продуктивноста, може да води кон пораст БДП per capita и животниот стандард на луѓето на долг рок. Политиките на државата можат да ја зголемат продуктивноста на неколку начини:

Унапредување на инфраструктурата. Истражувањата покажуваат дека постои значајна врска помеѓу продуктивноста и квалитетот на инфраструктурата на земјата, се мисли во прв ред, на патишта, мостови, комунални услуги, брани, аеродроми и друг капитал во државна сопственост. Сепак, не сите се согласуваат дека се потребни повеќе инвестициите во инфраструктура. На пример, некои критичари тврдат дека врската помеѓу растот на продуктивноста и инфраструктурата не се сосема јасни. Ако е поверојатно дека земјите со повисок БДП градат патишта и болници, можеби повисокиот раст на продуктивноста води кон подобра инфраструктура, отколку спротивното. Некои

⁴⁹ A., B. Abel and B., S. Bernanke: Macroeconomics, 4th ed, Addison-Wesley, p.251.

други, се загрижени дека инфраструктурните инвестиции од страна на државата можеби вклучуваат одредени политички аспекти повеќе отколку што ја зголемуваат економската ефикасност.

Инвестиции во човечки капитал. Најновите истражувања ја потврдуваат зависноста помеѓу продуктивноста и човечкиот капитал. Државата може да го зголемува човечкиот капитал преку инвестиции во образованието, преку обука на работниците или програмите за реалокација на оние места каде работниците дават најголем придонес, здравствените програми или на други начини. Одредени програми треба внимателно да се анализираат и да се утврди дали бенифитот е поголем од трошоците, но постојат случаи каде оваа анализа не се зема во предвид поради големата посветеност на државата за зголемување на човечкиот капитал, како начин за зголемување на продуктивноста на целата економија.

Една од најважните форми на човечки капитал преставува претприемништвото и претприемачките вештини. Луѓето кои поседуваат способности и вештини за успешно водење на нови бизниси, или за воведување на нови производи на пазарот, односно луѓето кои што се иновативни, играат важна улога за економскиот раст и животниот стандард на луѓето на долг рок. Растот на продуктивноста може да се зголеми доколку државата ги елиминира непотребните бариери за претприемачката активност (како на пример неефикасна бирократија) и создавање на поволни услови како би се зголемила мотивацијата на луѓето со претприемачки вештини за да ги користат тие вештини продуктивно.⁵⁰

Поттикнување на истражување и развој. Државата исто така може да стимулира раст на продуктивноста преку зголемување на стапката на научен и технолошки прогрес. На пример, Владата на САД директно ги поддржува основните научни истражувања (на пример, преку Националната фондација за наука – National Science Foundation). Најголем број економисти ја поддржуваат оваа политика, бидејќи придобивките од научниот прогрес како оние од човечкиот капитал, го имаат т.н spillover ефект. Основните научни истражувања можат да бидат добра инвестиција од аспект на општеството, дури и во случај, кога ниту за една индивидуална компанија таквите истражувања не се профитабилни. Некои економисти одат уште понатаму и велат дека и комерцијално ориентираните истражувања треба да бидат поттикнати од страна на државата.

⁵⁰ William J. Baumol, “Entrepreneurship (1990): Productive, Unproductive, and Destructive”, Journal of political Economy, p.839.

Индустриска политика. Покрај поддршката на науката и технологијата што претходно ја нагласивме за зголемување на продуктивноста, поагресивен пристап за поттикнување на технолошкиот развој кој води до поголем животен стандард на долг рок е индустриската политика. Генерално, индустриската политика е стратегија на раст каде државата со користење на инструментите кои им стојат на располагање, како што се даноците, субвенционирања или регулативи, се обидува да влијае на националниот модел на индустриски развој. Некои приврзаници на индустриската политика велат дека државата треба да ги субвенционира и да ги промовира т.н “high tech”, односно индустриската на висока технологија.

Идејата дека државата треба да биде таа која ќе ја креира индустриската политика наидува на одредени критики. Економската теорија предлага дека во нормални услови слободниот пазар е тој што најефикасно може да ги алоцира ресурсите кон точката на нивната најефикасна употреба без интервенции на државата.

Политиката на унапредување на инфраструктурата, инвестициите во човечки капитал, истражувањето и развојот, и индустриската политика, се политики кои овозможуваат зголемување на економскиот раст и животниот стандард на долг рок. Секоја национална економија треба да настојува да го зголеми БДП per capita и животниот стандард на луѓето, бидејќи, во основа тоа е крајната цел кон која се стреми развојната економијата.

8 Мерење на нивото на квалитетот на живот

Постојат повеќе мерила за нивото на квалитетот на живот (како на пример, индексот на квалитет на живот, мерилата на доходовната сиромаштија, мерилото на бруто националната среќа, индексот на физичкиот квалитет на живот и други), но нашето внимание ќе го задржиме на индексот на човековиот развој. Индексот на човековиот развој претставува индикатор на просечните достигнувања на полето на основните човекови можности (можностите човекот да води долг и здрав живот, да се образува и да има пристоен животен стандард). Тој е стандардно мерило, преку кое може да се врши компарација и споредба на квалитетот на живот на луѓето меѓу земјите.

8.1 Индекс на човековиот развој

Индексот на човековиот развој (Human Development Index - HDI) претставува обид за надминување на производно - ориентираниот начин на разбирање на развојот, кој се темели на мерила од типот на БДП. Индексот на човековиот развој наметнува едно ново разбирање на развојот, каде во центарот на напорите за развој е човекот.⁵¹ Тоа беше илустрирано преку самиот концепт на човековиот развој. Индексот на човековиот развој не треба да се сфати како алтернатива на БДП, од проста причина што двете мерила мерат различни работи. БДП го мери материјалниот аутпут на добра и услуги, додека индексот на човековиот развој го мери квалитетот на живот на луѓето, во еден меѓународно компаративен контекст.

Како се пресметува индексот на човековиот развој?

Индексот на човековиот развој се пресметува врз основа на три компоненти - должината на живот, достигнатото образование (писменост) и животниот стандард (реалниот БДП per capita). Индексот за прв пат беше пресметан во 1990 година, од страна на експертите на Програмата за развој при Обединетите Нации (UNDP), а до денес има претрпено неколку модификации, кои нема да бидат предмет на овој труд. Пресметката на индексот на човековиот развој, според првичната методологија од 1990 година, се врши во три последователни етапи: **Во првата етапа** се открива во што, односно во која од трите претходно споменати компоненти: должината на живот (X_1), писменоста (X_2) и реалниот БДП per capita PPP\$ (X_3), соодветната земја покажува скудноста (недостаток). Притоа, должината на живот се мери преку очекуваното траење на животот, писменоста преку стапката на писменост на возрасните, а животниот стандард преку логаритмот на реалниот БДП per capita (PPP\$). Пресметката на индексите на сите три компоненти се врши врз база на подолу наведената равенка, каде индексот I_{ij} претставува индикатор на скудноста за j - тата земја во однос на i - тата променлива, при што претходно се идентификувани (дадени) максималните и минималните вредности за секоја од трите компоненти:

⁵¹ Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.

Максимално очекувано траење на живот (Јапонија)	= 78.4
Минимално очекувано траење на живот (Етиопија, Сиера Леоне, Авганистан)	= 41.8
Максимална стапка на писменост на возрасни	= 100
Минимална стапка на писменост на возрасни (Сомалија)	= 12.3
Максимален реален БДП per capita (log) (Линија на сиромаштија во 9 индустриски земји 4.861\$*)	= 3.68
Минимален реален БДП per capita (log) (Заур 220\$)	= 2.34

Скудноста за определена компонента ја става земјата во ранг од 0 до 1, кој е одреден од разликата меѓу максимумот и минимумот:

$$I_{ij} = \frac{(\max_j X_{ij} - X_{ij})}{(\max_j X_{ij} - \min_j X_{ij})} \quad (2-1)$$

Во втората етапа се определува збирниот индекс на скудноста I_j . Тоа се прави преку просекот од трите претходно пресметани индекси:

$$I_j = \sum_{i=1}^3 I_{ij} \quad (2-2)$$

Во третата етапа се пресметува индексот на човековиот развој, како разлика меѓу единица и збирниот индекс на скудноста I_j :

$$(HDI)_j = (1 - I_j) \quad (2-3)$$

Постојат четири надградени модификација за пресметка на индексот на човековиот развој, но со оглед на предметот на истражување на овој труд, ние се задржавме само на

* Австралија, Канада, Германија, Холандија, Норвешка, Шветска, Швајцарија, Велика Британија и САД.

основната постапка за пресметка на индексот на човековиот развој преку трите последователни етапи кои ги прикажавме погоре.⁵²

III. СИРОМАШТИЈА И НЕЕДНАКВОСТ

1. Дефинирање на сиромаштијата

⁵² Види повеќе: Димитар Ефтимоски., (2009): Економски раст, Основни економски концепти и модели, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, стр.

Во теоријата постојат несогласување за начинот на дефинирањето на сиромаштијата, односно што во суштина претставува сиромаштија. Исто така, постојат несогласувања во врска со причините и решенијата за намалување на сиромаштијата. Во практика сите овие прашања за дефинирањето, мерењето, причината и решението се меѓусебно поврзани, и разбирањето на сиромаштијата бара прифаќање на таа нивна меѓусебна поврзаност.

Потребата од дефиниција всушност е прифатена од повеќето големи истражувачи и критичари на сиромаштијата. Постојат повеќе дефиниции за поимот сиромаштија. Во продолжение ќе се задржиме на неколку од нив:

Harold Watts, сиромаштијата ја става во контекст на неможноста луѓето да располагаат со определени добра и услуги. Сиромаштијата претставува сериозно нарушување на можноста луѓето да изберат композиција на добра и услуги која ќе им ја зголеми благосостојбата.

Според Martin Ravallion, сиромаштијата е поврзана со минималното ниво на животен стандард: Во едно општество постои сиромаштија кога едно или повеќе лица го немаат потребното ниво на економска благосостојба, со кое би можеле да го достигнат минималното ниво на животен стандард.

Peter Townsend, пак, сиромаштијата ја дефинира на следниов начин: Лицата, домаќинствата и групите лица се сметаат за сиромашни доколку се соочуваат со недостаток на средства неопходни за задоволување на нивните потреби, како и доколку не се во можност да партиципираат во општествените текови. Бидејќи нивниот расположлив доход е под просечниот расположлив доход, тие се исклучени од основниот модел на живеење, обичаи и активности.

Статистичката служба на Европската Унија - Еуростат, ја користи следнава дефиниција за сиромаштија: Како сиромашни се сметаат лицата, домаќинствата и групите лица, чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кое ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат.

Во основа постојат најмалку три причини поради кои е потребно да се мери степенот на сиромаштија во една земја, тие причини се:⁵³

- 1) Избор на соодветна стратегија за економски раст;

⁵³ Димитар Ефтимоски., (2003): Економски развој, Економски институт – Скопје, стр.302.

- 2) Утврдувањето на структурата на јавната потрошувачка, и
- 3) Насочување на интервенциите во делот на економската и социјалната политика.

Утврдувањето на степенот на сиромаштија во земјата е особено битно при избор на соодветна стратегија за економски раст. Имено, моделот на економски раст треба да биде конструиран во зависност од одговорот на следниве прашања:

- дали сиромаштијата во земјата бележи тенденција на пораст?
- дали постојаниот економски раст придонесува за намалување на сиромаштијата во земјата?
- дали и колку промените во реалните цени придонесува за продлабочување на сиромаштијата?, итн.

Степенот на сиромаштија до одреден степен ја определува и јавната потрошувачка, и тоа преку следниве прашања: Кој во соодветната земја ги користи јавните добра и услуги? Колку изнесуваат трошоци за користење на јавните добра и услуги? Кој најмногу добива од државните субвенции?, итн.

Степенот на сиромаштија во земјата ги определува насоките на државната интервенција во делот на економската и социјалната политика, а кои се однесуваат на намалување на стапката на сиромаштија. При тоа треба да се утврди: Кои се најзагрозени групи кон кои треба да бидат насочени мерките за намалување на сиромаштијата? Како и каде треба да бидат насочени социјалните трансферите на државата? Колкаво влијание ќе имаат тие социјални трансфери врз намалување на степенот на сиромаштија?, итн.

Најголем број од дебатите за сиромаштијата биле особено насочени кон утврдување на основната разлика која наводно постои меѓу апсолутна и релативната сиромаштија.

Апсолутната сиромаштија понекогаш се тврди дека е објективна, па дури и научна дефиниција за сиромаштијата. Се базира на идеата за основни средства за живот. Основните средства за живот се минимални потреби за живеење, а да се биде под нивото (прагот) на основните средства за живот значи да се доживее апсолутна сиромаштија бидејќи се нема доволно средства за живот. Со оваа дефиниција за апсолутната сиромаштија веднаш се доаѓа до една контрадикторност – како оние кои немаат доволно средства за живот, всушност живеат? Одговорот, според теоретичарите на апсолутната сиромаштија е дека тие луѓе неможат долго да живеат така, во таква состојба.

Дефиницијата за апсолутната сиромаштија, на овој начин се поврзува со обидот да се дефинираат основните средства за живот, при тоа, апсолутниот стандард значи стандард дефиниран во однос на реалните потреби на сиромашните, а не во однос на

трошоците на оние кои не се сиромашни. Треба се утврди кои се основните потреби на луѓето за да преживеат, а потоа, доколку се осигура дека луѓето имаат доволно средства за да ги задоволат тие потреби, се решава проблемот на сиромаштијата.

Апсолутната сиромаштија е спротивна од **релативната** сиромаштија. Тоа е посубјективен или социјален стандард со тоа што јасно покажува дека е вклучен елементот на проценка во одредување на нивото на сиромаштија, иако, прашањето кој треба да ја спроведе таа проценка е контраверзно. Потребна е проценка бидејќи релативната дефиниција за сиромаштијата се базира на споредба меѓу животниот стандард на сиромашните луѓе и животниот стандард на другите членови на општеството кои не се сиромашни, обично вклучувајќи некоја мерка на просечниот стандард на општеството во целина каде се проучува сиромаштијата. Како што видовме во дефиницијата на Townsend, релативната сиромаштија ги оневозможува луѓето да партиципираат во општествените текови.

Под неопхоности, ги подразбираме не само нештата кои се суштествено потребни за животот, како што тоа беше случај кај апсолутната сиромаштија, туку сето она што традицијата на една земја прави да биде неприфатливо секој член на општеството, дури и од најниските слоеви, да го немаа.

Во контекст на релативната сиромаштија и партиципацијата на луѓето во општествените текови, може да кажеме “нашите желби и задоволства извираат од општеството; затоа, ние ги мериме според општеството... тие се релативни по природа”.

2. Причини за сиромаштија

Во литературата која ја проучува сиромаштијата постојат различни класификации кои се однесуваат на причините за сиромаштијата. Најчесто причините за сиромаштија се поврзуваат со поединецот, односно со неговите карактеристики, способност – ментални и физички, поширокото семејство и заедницата во која живее, како причини за сиромаштијата. Овие причини кои акцентот го ставаат на поединецот и неговите способности се познати како **патолошки** причини за сиромаштија. Втората група на причини кои ја создаваат сиромаштијата се нарекуваат **структурни причини**. Во овој

труд посебно внимание ќе посветиме на структурните причини, бидејќи патолошките причини се предмет на други научни дисциплини.⁵⁴

Во секоја земја постојат политики за борба против сиромаштијата. Доколку и покрај тие политики, сиромаштијата опстојува, тогаш можеби објаснувањата не треба да бидат наменети за неуспешните сиромашни луѓе, туку за неуспесите на политиките развиени за борба против сиромаштијата и структурните промени на општеството кои треба да бидат спроведат со помош на тие политики.

Политиките за намалување на сиромаштијата може да бидат разгледувани најмалку од два аспекти: економски и социјални. Економските политики кои треба да бидат преземени од страна на државата се насочени кон намалување на невработеноста и зголемување на просечниот животен стандард како начини за намалување на сиромаштијата. Меѓутоа, некогаш големото ниво на невработеност може да биде резултат на глобалните економски кризи како што е случај денес. Обратно е случај во услови на светска експанзија, кога невработеноста се намалува, а животниот стандард се зголемува. Сепак, невработеноста како причина за сиромаштија не е само резултат на економска рецесија, таа може да биде хронолошка како резултат на недоволната побарувачка на работна сила или недоволниот квалитет на понудата на работна сила.

Социјалните политики се однесуваат, пред сè, на зголемување на ефикасноста на системот на социјална заштита. Намалувањето на јавната потрошувачка наменета за социјална помош, директно влијае за зголемување на сиромаштијата. Исто така, како што истакнавме претходно, јавната потрошувачка наменета за човековиот развој, преставува еден од начините за намалување на сиромаштијата и зголемување на квалитетот на живот.

Во последниот дел од овој труд за сиромаштијата во Република Македонија посебно ќе се задржиме на причините за сиромаштија и кои се политики кои треба да бидат преземени за намалување на нивото на сиромаштијата преку студијата на случај за Република Македонија. Меѓутоа, треба да знаеме дека секоја земја применува различни економски и социјални политики во зависност од економската развиеност, достигнатиот степен на човековиот развој и ефикасноста на системот на социјална заштита, со цел намалување на сиромаштијата.

⁵⁴ Pate Alcock, *Understanding Poverty*, Palgrave Macmillan, 2006, p.40.

3. Теоретски концепти поврзани со сиромаштијата

Теоретскиот третман на проблемот на сиромаштијата, во основа, се сведува на следниве четири концепти:

Концептот на доходовната сиромаштија - кој лицето/домаќинството го смета за сиромашно ако, и само ако, неговиот доход е под утврдена линија на сиромаштија. Притоа, линијата на сиромаштија обично е утврдена на ниво на доход со кој може да се обезбеди определено количество храна.

Концептот на основните потреби - кој ја дефинира сиромаштијата како недостаток на материјални потреби (добра и услуги) неопходни за задоволување на некое минимално прифатливо ниво (вклучувајќи ја и храната). Овој концепт оди подалеку од концептот на доходовната сиромаштија и ја зема предвид и потребата од основна здравствена заштита и образование на луѓето, како и потребата од основни услуги кои луѓето ги добиваат од страна на државата, со цел да останат надвор од т.н. зона на сиромаштија. Овој концепт посебно внимание и придава на потребата за вработување и партиципација на луѓето во општествено - економските текови, што се смета како основен предуслов за намалување на сиромаштијата.

Овој концепт е развиен во 1970 - тите години, и како што истакнавме се базира на обезбедување основни средства за благосостојба за сите луѓе: храна, здравство и образование. Во многу што, овој концепт наликува на основите на економскиот развој. Тоа е економски развој кој треба да обезбеди основни и неопходни средства за живот на сите луѓе. Но во наредните декади дебатите за овој концепт биле маргинализирани, се повеќе се придавало важност на стапката на економскиот раст, стапката на штедење, капиталниот коефициент и други параметри кој го одалечувале економскиот развој од благосостојбата на луѓето.

Концептот на основни потреби се состоел од три сегменти. Прво, ја истакнувал важноста на зголемување на доходот преку зголемување на ефикасноста, насочување кон трудо интензивно производство за земјите кои бележат вишок на понуда на работна сила. Второ, намалување на сиромаштијата преку зголемување на јавната потрошувачка: подобрување на здравството и образованието, обезбедување на здрава вода итн.

Овие концепти биле основа понатаму да се создаде најважниот концепт на развојната економија, а тоа е концептот на човековиот развој. Овој концепт се базира на

човекот, на квалитетот на неговиот живот и неговиот животен стандард.....продолжува.....

Концептот на способностите - според кој сиромаштијата претставува недостаток на основни способности неопходни за функционирање на луѓето, односно непостоење можност за постигнување определени минимално прифатливи нивоа неопходни за функционирање на луѓето. Притоа, под “минимално прифатливи нивоа” се подразбираат следниве две компоненти:

- 1) физичката компонента - каде спаѓаат исхранетоста, облеката, живеалиштето и сл., и
- 2) општествената компонента - која подразбира активна партиципација на луѓето во општествените текови.

Карактеристика на овој концепт е тоа што ја изедначува апсолутната и релативната сиромаштија, бидејќи релативното намалување на доходот на луѓето резултира со апсолутно намалување на нивните способности.

Концептот на човековата сиромаштија - кој во однос на дефинирањето на сиромаштијата оди чекор подалеку од трите претходно споменати концепти и сиромаштијата ја поврзува со непостоење можност (шанса) луѓето да го прошират сопствениот избор, во поглед на своето образование, здравствена заштита и животен стандард. Концептот на човековата сиромаштија своите корени ги влече од концептот на способностите.

4. Доходовна сиромаштија

Како што претходно напоменавме, според концептот на доходовната сиромаштија, за сиромашно се смета лицето/домаќинството чиј доход е под утврдената линија на сиромаштија. Што, всушност, претставува линијата на сиромаштија?

Линија на сиромаштија. За да се измери степенот на сиромаштија во една земја неопходно е најпрвин да се постави т.н. линија (праг) на сиромаштија. Линијата на сиромаштија ја поставува аналитичарот или институцијата која се занимава со мерење на сиромаштијата, врз основа на претходна анализа на животниот стандард на населението. Таа овозможува да се определи кои лица или домаќинствата треба да се сметаат за сиромашни, а кои не. Станува збор за линија која мора да се достигне, за определено

лице/домаќинство да не се смета за сиромашно. Линијата на сиромаштија, всушност, претставува однапред определено ниво на животен стандард⁵⁵ кое на луѓето им овозможува минимално прифатлив начин на живеење. Линиите на сиромаштија, главно, се искажуваат во *per capita* форма, а потоа се споредуваат со доходот *per capita* или со потрошувачката *per capita*.

При определувањето на линијата на сиромаштијата, аналитичарот или институцијата која врши мерење на степенот на сиромаштијата, треба да направи три важни одлуки:⁵⁶ Прво, да одлучи за возраста и/или полот на членовите на домаќинствата кои ќе бидат опфатени во мерењето. Второ, да одлучи дали домаќинствата со различни големини ќе се третираат заедно или одделно. Трето, да одлучи дали ќе користи податоци за доходот или податоци за потрошувачката на лицата/домаќинствата?

Одлуката во однос на прилагодувањето на домаќинствата во зависност од полот и/или возраста на членовите, главно, произлегува од разликите во калории кои преку исхраната ги внесуваат помладите и постарите лица, односно мажите и жените. Одлуката, пак, во однос на прилагодувањето на големината на домаќинствата е потребна од едноставна причина што поголемите домаќинства имаат своевидна предност пред помалите, како во однос на количествата добра и услуги кои ги купуваат (обично купуваат поголеми количества по пониски цени - иако ова не е правило) така и во однос на заштедите кои ги остваруваат со купувањето трајни потрошни добра (мебел, автомобили, фрижидери, телевизори и друго) кои истовремено ги користат повеќе членови на домаќинството. Конечно, одлуката во однос на видот на податоците кои ќе се користат при мерењето на степенот на сиромаштијата (податоци за потрошувачка или податоци за доход), е битна заради релевантноста на добиените резултати. Неправилниот избор на видот на податоците може значително да ја наруши реалната слика за степенот на сиромаштијата во земјата.

Прилагодувањата на домаќинствата во однос на полот, возраста и големината, се вршат со помош на т.н. еквивалентни скали. Еквивалентните скали претставуваат еден вид дефлатори кои вршат изедначување на домаќинствата во однос на нивната големина, како и во однос на нивната полова и старосна структура. Примената на еквивалентните скали е врзана со пресметката на доходот или потрошувачката по т.н. еквивалентно возрасно лице. Најчесто применувани еквивалентни скали, врз чија основа се

⁵⁵БДП (доходот) *per capita* е мерило на просечниот животен стандард на населението на една земја.

⁵⁶Под претпоставка дека аналитичарот или институцијата која врши мерење на степенот на сиромаштија котишти податоци за домаќинствата.

пресметуваат линиите на сиромаштија, се: OECD еквивалентната скала, OECD модифицираната еквивалентна скала и LIS еквивалентната скала⁵⁷. Вредноста на коефициентите по одделните еквивалентни скали се дадени во табелата 3-1:

Табела 3-1 Еквивалентни скали

	OECD еквивалентна скала	OECD модифицирана еквивалентна скала	LIS еквивалентна скала
прв возрасен	1.0	1.0	1.0
втор возрасен	0.7	0.5	0.7
Деца	0.5	0.3	0.3

Во основа, постојат три вида линии на сиромаштија. Тоа се: апсолутна линија на сиромаштија, релативна линија на сиромаштија и субјективна линија на сиромаштија.

Апсолутната линија на сиромаштија се базира на стандарди за количеството добра и услуги кое едно лице/домаќинство може да го консумира, односно на стандарди за неговиот опстанокот, со минимални трошоци. Така, процентот на населението кое консумира храна помалку од потребното (од 2000 до 2500 калории, дневно) е пример за апсолутно мерење на сиромаштијата. Оттука, оваа линија на сиромаштија, често се поистоветува со т.н. раб на опстанок на домаќинствата. Апсолутната линија на сиромаштија е константна во времето и просторот, што не е случај со релативната линија на сиромаштија, којашто може да варира.⁵⁸

Релативната линија на сиромаштија се поставува произволно, врз основа на просечната (медијалната) потрошувачка или доход на лицата/домаќинствата, односно врз основа на утврден релативен стандард за опстанок на едно лице/домаќинство. Така на пример, имајќи ги предвид еквивалентните скали, релативната линија на сиромаштијата може да биде определена како 50, 60 или 70% од просечната (медијалната) еквивалентна потрошувачка на просечно лице/домаќинство во земјата. Споредбата на вкупното богатство на најсиромашната една третина од населението, со вкупното богатство на најбогатиот 1% од населението, е пример за релативно мерење на сиромаштијата.

⁵⁷ LIS - Luxembourg Income Study.

⁵⁸ Coudouel, A., and Hentschel, J., (2000): Poverty data and measurement, World Bank, draft for comments, p.15.

Субјективната линија на сиромаштија се поставува врз основа на субјективен став (заклучок) на луѓето за тоа што претставува минимално прифатлив животен стандард, односно начин на живеење, во соодветната земја.

4.1 Мерење на доходовната сиромаштија

Врз основа на утврдената линија на сиромаштија, базирана на податоци за доходот/потрошувачката на лицата/домаќинствата, можат да се изведат неколку стандардни мерила на степенот на сиромаштијата во земјата, кои се однесуваат на: обемот, длабочината и остријата на сиромаштијата. Најчесто користени мерила на доходовната сиромаштија се:

- Главниот збиен индекс.
- Индексот на длабочина на сиромаштијата.
- Индексот на острина на сиромаштијата.

Главниот збиен индекс (**Head count index**) или едноставно **стапката на сиромаштија (poverty rate)** го покажува процентот од вкупното население чиј доход или потрошувачка per capita е под линијата на сиромаштија. Всушност, станува збор за процент од населението кој не може да ги обезбеди добрата и услугите кои влегуваат во потрошувачката кошничка на еден типичен урбан потрошувач (домаќинство). Математички може да се изрази како:

$$H = \frac{q}{n} \quad (3.1)$$

каде: H е главен збиен индекс, q е број на лица/домаќинства кои се сметаат за сиромашни и n е вкупно население/домаќинства.

Предноста на ова мерило е неговата едноставност. Тоа дава јасна слика за бројот на сиромашни лица/домаќинства во земјата. Негов основен недостаток е несензитивноста во однос на дистрибуцијата под линијата на сиромаштија, односно неговата несензитивност во случај кога, на пример, сиромашното лице/домаќинство стане уште посиромашно.

Индексот на длабочина на сиромаштијата (Poverty gap index) дава одговор на прашањето: Колку под линијата на сиромаштијата, во просек, се наоѓа доходот/потрошувачката на сиромашните лица/домаќинства? Овој индекс го мери

вкупниот дефицит на сите сиромашни лица, односно нивниот недостаток во однос на линијата на сиромаштија. Тој покажува колку ресурси се потребни сиромашните лица/домаќинства да се изедначат со линијата на сиромаштија. Математички може да се изрази на следниот начин:

$$PG = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left[\frac{z - y_i}{z} \right] \quad (3.2)$$

$$\text{за } y_1, \dots, y_q < z < y_{q+1}, \dots, y_n$$

каде: PG е индекс на длабочина на сиромаштија, z е линија на сиромаштија, n е вкупно население, y_i е доход на лицето/домаќинството y , и q е број на лица/домаќинства кои се сметаат за сиромашни.

Од равенката (3.2) јасно е дека индексот на длабочина на сиромаштијата претставува просечен дефицит на доход на целата популација (не само на сиромашните лица), односно агрегиран дефицит на доход на сиромашните лица, во однос на линијата на сиромаштија, поделен со вкупното население.

Врз основа на просечниот доход на сиромашните лица y_q :

$$y_q = \frac{1}{q} \sum_{i=1}^q y_i \quad (3.3)$$

како процент од линијата на сиромаштија z , може да се добие средната длабочина на сиромаштијата, односно т.н. Коэффициент на недостаток на доход I (Income gap ratio):

$$I = \frac{z - y_q}{z} \quad (3.4)$$

Оттука, индексот на длабочина на сиромаштијата може да се напише и во следнава форма:

$$PG = I \cdot H \quad (3.5)$$

Заради неговата способност да го земе предвид дефицитот на сиромашните лица/домаќинства кои се под линијата на сиромаштија, ова мерило се смета за посовршено од главниот збирен индекс. Негов главен недостаток е несензитивноста во однос на острината на сиромаштијата, односно во однос на дистрибуцијата на сиромашните лица/домаќинства под линијата на сиромаштија. Имено, варијациите во доходот кај најсиромашните, односно помалку сиромашните, се од посебна важност. Индексот на длабочина на сиромаштијата е несинзитивен токму во оваа компонента. Евентуалното намалување на доходот кај најсиромашните лица/домаќинства, за ова мерило има ист ефект како и намалувањето на доходот кај помалку сиромашните лица/домаќинства. Да го илустрираме тоа низ еден пример: Да претпоставиме дека имаме две населени места, со по четири домаќинства - населено место $A1$ и населено место $A2$. Домаќинствата во населените места остваруваат доход (во евра) како што следува:

$$A1 : (1000, 2000, 3000, 4000)$$

$$A2 : (2000, 2000, 2000, 4000)$$

Да претпоставиме дека линијата на сиромаштија е утврдена на ниво од 3000 евра, односно $z = 3000$.

Со помош на главниот збирен индекс, а врз основа на горе изнесените податоци за доходот на домаќинствата, можеме да констатираме дека 75% од домаќинствата, во двете населени места, се наоѓаат под линијата на сиромаштија и се сметаат за сиромашни (види, равенка 3.1)⁵⁹:

$$H_{A1} = H_{A2} = \frac{3}{4} = 0.75$$

За главниот збирен индекс е сосема ирелевантно што ќе се случи ако во двете населени места доходот на сиромашните лица уште повеќе се намали, на пример:

$$A1 : (500, 750, 1500, 4000)$$

$$A2 : (1000, 1500, 2000, 4000)$$

⁵⁹ За да се изрази процентуално потребно е коефициентот да се помножи со 100, односно $(0.75 \times 100 = 75\%)$

и во овој случај главниот збирен индекс останува непроменет (75%).

Во однос на индексот на длабочина на сиромаштијата можеме да констатираме дека тој, исто така, во двата случаи останува непроменет и изнесува 25% (види, равенка 3.2):

$$PG_{A1} = PG_{A2} = \frac{1}{4} \left(\frac{3000-1000}{3000} + \frac{3000-2000}{3000} \right) = 0.25$$

Како што претходно напоменахме, за индексот на длабочина на сиромаштија е сосема ирелевантно дали намалувањето на доходот се случува кај најсиромашните или кај помалку сиромашните домаќинства. Тоа е неговиот најголем недостаток. Да го погледнеме тоа низ пример, за населеното место *A1*:

$$A1 : (500, 2000, 3000, 4000)$$

$$A1 : (1000, 2000, 2500, 4000)$$

$$PG_{A1} = \frac{1}{4} \left(\frac{3000-500}{3000} + \frac{3000-2000}{3000} \right) = 0.2915$$

$$PG_{A1} = \frac{1}{4} \left(\frac{3000-1000}{3000} + \frac{3000-2000}{3000} + \frac{3000-2500}{3000} \right) = 0.2915$$

Како што може да се забележи, во првиот случај беше намален доходот кај најсиромашното домаќинство, а во вториот случај кај помалку сиромашното домаќинство, но и во двата случаи индексот на длабочина на сиромаштијата остана непроменет.

Индексот на острина на сиромаштијата (Poverty severits index) оди чекор подалеку во однос на претходно споменатите два индекса. Она што не беше земено предвид кај индексот на длабочина на сиромаштијата (намалувањето на доходот кај најсиромашните да биде различно, поточно повеќе, вреднуван од намалувањето на доходот кај помалку сиромашните) е земено предвид кај индексот на острина на сиромаштијата. Индексот на острина на сиромаштијата е мерило кое е многу блиско и

поврзано со индексот на длабочина на сиромаштијата. Тоа при агрегацијата им придава поголема тежина (пондер) на оние лица кои се подалеку од линијата на сиромаштија (најсиромашните), отколку на лицата кои се поблиску до линијата на сиромаштија (помалку сиромашните). Мерило е деривирано од т.н. Foster - Greer - Thorbecke индексот, познат уште и како мерило од т.н. Општа класа на адитивно сепарабилните индекси на сиромаштија (General class of additivels separable poverts indices), односно мерило од P_α класа:

$$P_\alpha = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left[\frac{z - y_i}{z} \right]^\alpha \quad \text{за } (\alpha \geq 0) \quad (3.6)$$

Како што може да се забележи од равенката (3.6), Foster - Greer - Thorbecke индексот ги вклучува сите три претходно споменати мерила на доходовна сиромаштија, при што: H кореспондира со $\alpha = 0$:

$$P_0 = \frac{q}{n} = H \quad (3.7)$$

додека PG кореспондира со $\alpha = 1$:

$$P_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left[\frac{z - y_i}{z} \right] = \frac{q}{n} \left[\frac{z - y_q}{z} \right] = H \cdot I = PG \quad (3.8)$$

Кај мерилото на острина на сиромаштијата, недостатокот на доход за секое лице се пондерира со самиот недостаток на доход. Така на пример, недостатокот на доход на лицето A од 10% во однос на линијата на сиромаштија - добива пондер 0.1, додека недостатокот на доход на лицето B од 50% во однос на линијата на сиромаштија - добива пондер 0.5. *Внимавајте!* Кај PG тие би биле еднакво пондерирани! Според тоа, преносот на доход од помалку сиромашните, кон повеќе сиромашните лица/домаќинства, значи подигнување на општото ниво на благосостојба на луѓето, односно позитивни промени во мерилото. Математички, индексот на острина на сиромаштијата може да се напише на следниов начин:

$$P2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \left[\frac{z - y_i}{z} \right]^2 \quad (3.9)$$

каде: $P2$ е индекс на острина на сиромаштија, z е линија на сиромаштија, n е вкупно население, y_i е доход на лицето/домаќинството y , и q е број на лица/домаќинства кои се сметаат за сиромашни.

Од равенката (3.9) може да се констатира дека мерилото претставува просек од квадратните пропорционални длабочини на сиромаштијата. Предноста на ова мерило, во однос на останатите мерила на доходовната сиромаштија, е неговата сензитивност во однос на длабочината и острината на сиромаштијата. Меѓутоа, за разлика од претходно споменатите мерила, тоа е значително потешко за интерпретација.

Во продолжение, врз основа на претходниот пример, пресметан е индексот на острина на сиромаштијата за двете населени места $A1$ и $A2$:

$$A1 : (1000, 2000, 3000, 4000)$$

$$A2 : (2000, 2000, 2000, 4000)$$

$$P2_{A1} = \frac{1}{4} \left(\left(\frac{3000 - 1000}{3000} \right)^2 + \left(\frac{3000 - 2000}{3000} \right)^2 \right) = 0.13888$$

$$P2_{A2} = \frac{1}{4} \left(\left(\frac{3000 - 2000}{3000} \right)^2 + \left(\frac{3000 - 2000}{3000} \right)^2 + \left(\frac{3000 - 2000}{3000} \right)^2 \right) = 0.08325$$

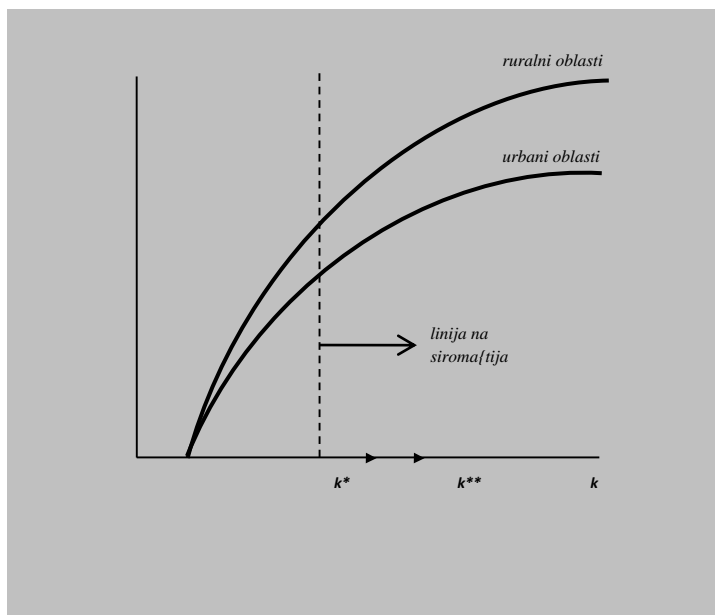
Како што напоменавме, трите споменати мерила на сиромаштијата можат да се пресметаат, како врз основа на податоци за лица, така и врз основа на податоци за домаќинства. Искуствата покажуваат дека користењето мерила базирани на податоци за лица даваат подобри резултати, од едноставна причина што не зависат од големината на домаќинствата. Притоа, треба да се има предвид дека користењето на главниот збирен индекс, како единствено мерило на степенот на сиромаштијата, може да даде погрешни резултати. Зошто? Бидејќи може да се случи главниот збирен индекс да покаже намалување на степенот на сиромаштијата, а, сепак, да не постојат никакви подобрувања

на состојбата на најсиромашните лица/домаќинства. Оттука, при мерењето на сиромаштијата, препорачливо е главниот збирен индекс да биде надополнет со мерила кои ја мерат длабочината и острината на сиромаштијата.

Исто така, треба да се има предвид дека мерилата кои го мерат обемот, длабочината и острината на сиромаштијата, најчесто се само проценки на вистинската доходовна сиромаштија во земјата. Зошто? Бидејќи се пресметуваат врз основа на определен примерок, а не врз основа на целата популација (што значи дека се оптоварени со високи стандардни грешки).

Конечно, посебно значајно е да се испита сензитивноста на мерилата на сиромаштија во однос на определената линија на сиромаштија. Еден од начините да се направи тоа (интуитивен начин) е со помош на т.н. **Кумулативна функција на дистрибуција**.

Графикон.3-1 Кумулативна функција на дистрибуција

Кумулативната функција на дистрибуција ги покажува промените во степенот на сиромаштијата, кои се резултат од промените во линијата на сиромаштијата.

Ако линијата на сиромаштија ја сече функцијата на дистрибуција во делот каде што таа има поголем наклон, тогаш помалите варијации во линијата на сиромаштија ќе предизвикаат поголеми варијации во стапката на сиромаштија (види, слика 3-1). Функцијата на дистрибуција е моќна алатка и за споредба на благосостојбата на луѓето кои живеат во различни области од земјата (на пример, рурални и урбани области).

Друг поедноставен начин за тестирање на сензитивноста на мерилата на сиромаштија во однос на промените во линијата на сиромаштија е преку пресметување на индексите на сиромаштија за различни линии на сиромаштија (на пример, за $\pm 5\%$ од фактичката линија на сиромаштија).

5. Човекова сиромаштија

Според концептот на човековиот развој, доходовната сиромаштија е значајна, но не и единствена димензија на сиромаштијата. Според овој концепт, сиромаштијата претставува мултидимензионален и комплексен феномен. Таа е повеќе од чисто материјален аспект и, во основа, претставува недостаток на можности за човеков развој.

5.1 Мерење на човековата сиромаштијата.

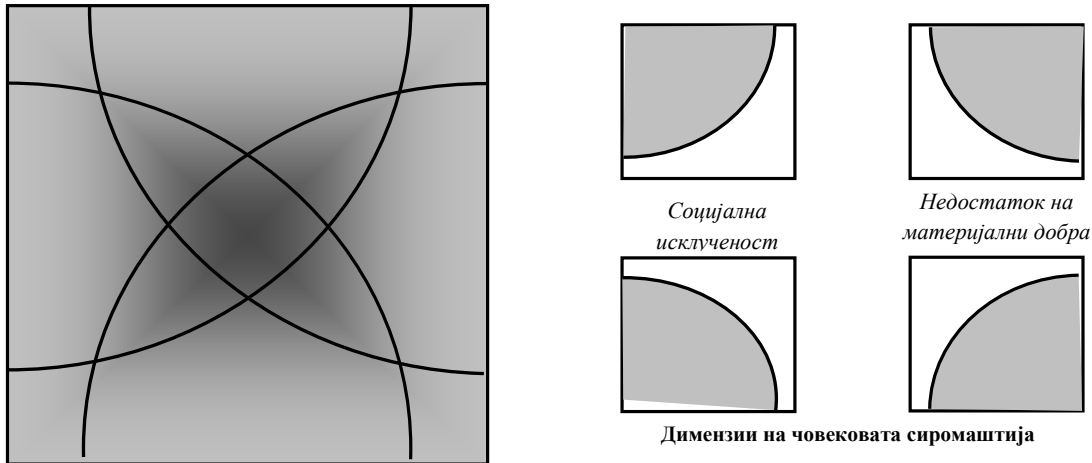
Мерењето на човековата сиромаштија битно се разликува од мерењето на доходовната сиромаштија. Концептот на човековиот развој користи сопствено мерило - **индекс на човекова сиромаштија (human poverts index - HPI)**. Индексот на човековата сиромаштија ги комбинира основните димензии на сиромаштијата: краткиот живот, недостатокот на образование, социјалната исклученост и недостатокот на материјални добра (види, слика 3-1). Тој обезбедува информации за степенот на човековата сиромаштија, што значи дека по својата природа одговара на главниот збиен индекс, од класата мерила на доходовната сиромаштија.

Слика 3-1. Сиромаштијата од аспект на човековиот развој⁶⁰

Краток живот

неписменост

⁶⁰ Human Development Report, (1997) UNDP, p.5.

Различната природа на сиромаштијата е причина компонентите на индексот на човековата сиромаштија да бидат различни за недоволно развиените и за развиените земји. Индексот на човековата сиромаштија за недоволно развиените земји *HPI-1* се базира на три основни компоненти од животот на луѓето, кои во целост одговараат на оние кои се користат при пресметката на индексот на човековиот развој - *HDI*: должината на животот, знаењето и животниот стандард. Првата компонента **должината на животот** се однесува на опстанокот, односно на можната смрт на лицето во релативно раните години. Оваа компонента во индексот е застапена преку процентот на луѓе кои се очекува дека ќе го завршат својот живот пред навршувањето на 40-годишна возраст. Втората компонента **знаењето** се однесува на исклученоста од светот на писменоста и комуникациите и во индексот е застапена преку процентот на возрасни кои се неписмени. Третата компонента **животниот стандард** се однесува на општата економска снабденост. Таа во индексот е застапена преку три променливи: процентот на луѓе кои имаат пристап до здравствени услуги, процентот на луѓе кои имаат пристап до здрава вода за пиење и процентот на недоволно исхранети деца до петгодишна возраст.

Индексот на човековата сиромаштија за развиените земји *HPI-2* е фокусиран на истите компоненти како и *HPI-1*, со таа разлика што е надополнет со уште една - четврта компонента **социјалната исклученост**, односно неможноста луѓето да партиципираат во општествените текови. Оваа компонента во индексот е застапена преку стапката на долгорочна невработеност (невработеност над 12 месеци). Покрај тоа, при неговата пресметка, *HPI-2* користи и различни маргини на променливите.

При конструкцијата на индексот на човековата сиромаштија посебно битно е прашањето на неговата агрегација, односно за неговата сензитивност во однос на поклопувањето (коваријансата) на трите (за развиените земји - четирите) компоненти

опфатени во мерилото. Поклопувањата можат да бидат најразлични. Така, може да се случи 20% од населението да не ги задоволува основните минимални услови за да се смета за несиромашно во секоја од трите (четирите) компоненти. Во овој случај, работите се прилично јасни. Зошто? Бидејќи истите 20% од населението не ги задоволуваат барањата на индексот (за да не се сметаат за сиромашни) во сите три (четири) компоненти. Но, работите се комплицираат доколку, на пример, 20% од населението не ги задоволува основните минимални услови во секоја од трите (четирите) компоненти на индексот, при што 20-те% од населението се составени од различни лица. Исто така, сосема е извесно да постои некоја комбинација од двата екстрема. На пример, во првиот екстрем случај само 20% од населението да е сиромашно, но во сите три (четири) компоненти, додека во вториот екстрем случај, 80% од населението да е сиромашно, но само во една или две компоненти. Понатаму, при конструкцијата на индексот на човековата сиромаштија воопшто не е лесно да се определи дали оние 20% од населението со “недостатоци” во сите три (четири) компоненти, претставуваат поголема “тежина” за општеството, отколку оние 80% кои имаат дефицити во по една или две компоненти на човековата сиромаштија. Ова, всушност, повеќе е прашање на длабочината на сиромаштијата, отколку на нејзин степен. Кај индексот на човековата сиромаштија степенот и длабочината на сиромаштија се третираат подеднакво.

Друг проблем, кој е врзан со конструкцијата на индексот на човековата сиромаштија, како и со конструкцијата на секој друг агрегатен индекс, е супститутабилноста меѓу трите (четирите) компоненти на индексот. Овој проблем е решен на експлицитен начин, преку користење на дополнителна променлива α . Кога $\alpha = 1$ се претпоставува полна супститутабилност меѓу компонентите, а агрегираноста се постигнува преку пресметување на проста аритметичка средина од трите (четирите) компоненти. Кога, пак, $\alpha = \infty$, тогаш како релевантноста се зема најголемиот процентен дефицит (недостаток). На пример, ако имаме 10% дефицит во компонентата еден, 35% дефицит во компонентата два, 45% недостаток во компонентата три и 10% дефицит во компонентата четири, тогаш степенот на сиромаштијата во земјата изнесува 45% (колку што изнесува недостатокот на компонентата три).

Индексот на човековата сиромаштија може да се стави и во контекст на мерењето на нивото на човековиот развој на земјата. Имено, со оглед на фактот дека при мерењето на човековиот развој, индексот на човековиот развој дава мали броеви кои незначително се разликуваат од земја до земја (ова посебно се однесува на земјите кои се наоѓаат на врвот од ранг листата), индексот на човековата сиромаштија претставува еден вид коректор, кој

овозможува да се направат поголеми разлики меѓу земјите со слично ниво на човеков развој, односно приближно ист индекс на човеков развој.

Со оглед дека сиромаштијата е мултидимензионален и комплексен феномен, јасно е дека вака конструируаниот индекс на човековата сиромаштија, без разлика дали станува збор за недоволно развиени или за развиени земји, слично како и индексите кои се користат за мерење на доходовната сиромаштија, не може да даде целосно точен одговор за степенот на сиромаштијата во земјата. Оттука, заради взаемно надополнување, препорачлива е истовремена примена на индексот на човековата сиромаштија со мерилата на доходовната сиромаштија.

6. Глобална сиромаштија и интернационални политики

Најголем дел од дебатите поврзани со сиромаштијата, и секако најголем дел од истражувањата, се однесуваат во рамките на самите држави. Сепак сиромаштијата е интернационален, односно глобален проблем. Постојат голем број на нееднаквости во средствата кои им се достапни на луѓето во различни делови на светот. Светот денес се карактеризира со голема нееднаквост, која се карактеризира со екстремна сиромаштија во некои делови на светот и богати земји со висок животен стандард и квалитет на живот. Глобалната сиромаштија не преставува нов феномен, но денес привлекува се поголемо внимание од светската јавност, поради сè поголемото продлабочувањето на јазот кој постои помеѓу богатите и сиромашните земји.

Прифаќањето на интернационалната димензија на проблемот на сиромаштијата, сепак, носи проблеми на дефинирање и анализа кои ги преминуваат прашањата кои доминираат во националните дебати и истражувања во различни земји. За да се прошири сфаќањето на сиромаштијата во интернационални размери, потребно е да постои заедничко прифатени концепти, дефиниции, и методологија за мерењена на сиромаштијата, што не е воопшто лесно да се постигне.

Постојат голем број на меѓународни организации кои го третираат проблемот на сиромаштија. Програмата за развој при Обединетите Нации (UNDP) е организација која има клучна улога во интернационалната борба против сиромаштијата. Таа презема широк спектар на мерки и активности, истовремено подржувајќи разни видови иницијативи против сиромаштијата во разни земји од светот. Покрај ОН, како меѓународни организации кои се вклучени во дефинирањето и мерењето на сиромаштијата на

интернационално ниво, но во исто време и во поддршка на политиките за намалување на сиромаштијата се: Меѓународниот монетарен фонд (ММФ) и Светската банка. Светската Банка преку нејзините програми наменети за најсиромашните земји настојува да ја намали сиромаштијата на глобално ниво.

Покрај Светската банка и ММФ, постојат други меѓународни организации кои го третираат проблемот на сиромаштија, кои во суштина опфаќаат другите меѓинародни аспекти на глобалната сиромаштија. На пример, кампањите организирани од Меѓународната работничка организација за проблемите поврзани со правата и условите за вработување, како и Светската здравствена организација која промовира борба против болести и превенција од болести. Не треба да се забораваат напорите на добротворните организации и невладините тела кон намалување на глобалната сиромаштија.

Емириска анализа на сиромаштијата на глобално ниво. Во последните неколку години се забележува тенденција на зголемување на бројот на истражувања и анализи кои се однесуваат на глобалната сиромаштија и покрај потешкотиите кои се јавуваат при меѓународната компарација на сиромаштијата. Според класификацијата на Atkinson за проблемите кои се јавуваат во меѓународните анализи на сиромаштијата, постојат четири групи на проблеми. Тоа се:⁶¹

- Користење на различни индикатори за сиромаштијата;
- Употреба на различни линии на сиромаштија во однос на распределба на приходите и трошоците
- Преземање на различни мерни единици, поединци или домаќинства.
- Избор на различни еквивалентни скала за деноминирање на возраста, полот и големината на домаќинството.

Агенцијата за статистика на Европската Унија, Еуростат, од 1994 година започнала да врши анализи и компарации за динамиката на сиромаштија, кои анализи се однесувале, пред сè, на земјите од Западна Европа.⁶² Со тоа се покажала заинтересираноста на институциите на ЕУ за следење на динамиката на сиромаштијата и спроведување на соодветни мерки и политики за намалување на истата.

Сиромаштијата во Европа. Во ЕУ како политичка и економска заедница може да се идентификуваат заеднички проблеми на сиромаштија и нееднаквост и заеднички стратегии за нивно решавање. Сите земји го доживеале влијанието на

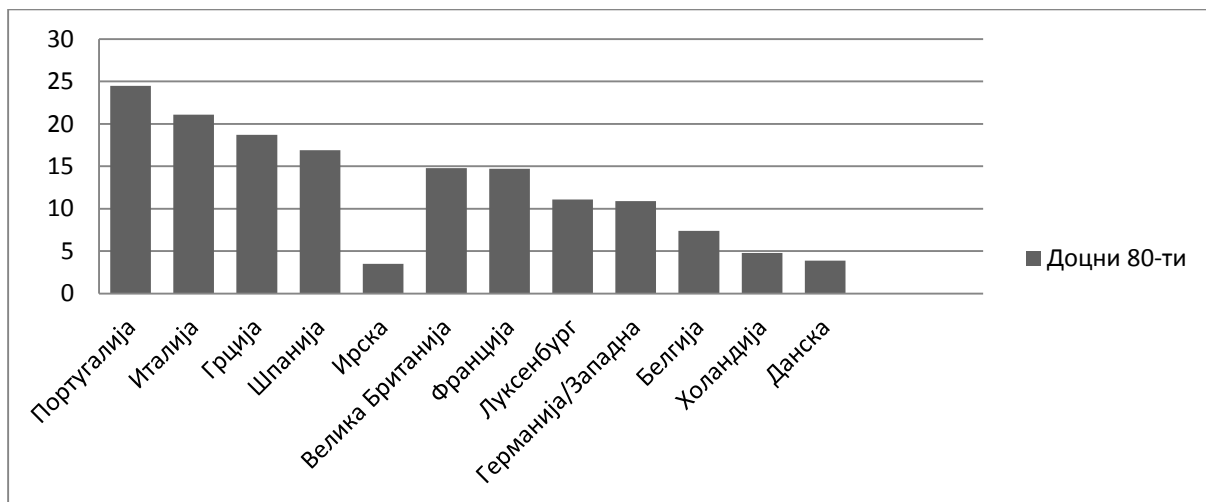
⁶¹ Atkinson.

⁶² www.eurostat.eu.

индустријализацијата и создавањето на пазарите на трудот. Најголем број од земјите се соочувале со релативно ниски наемнини и сиромаштија која произлегувала од високата стапка на невработеност. Развојот на политиката и планирањето на ЕУ доведе до зголемен притисок за се поголема кординација и хармонизација на економските и социјалните политики и политиките во борба против сиромаштијата помеѓу земјите- членки, иако оваа е отежнато со зголемената различност на ЕУ, која се проширува.

Наредните слики илустративно ги преставуваат стапките на сиромаштија во некои земјите од Европската Унија во периодот на касните 80-ти години и 1994 година, со цел да се направи компарација помеѓу анализираните временски периоди..

Слика 3-2. Стапка на сиромаштија (проценти) во ЕУ на крајот на 80-тите години⁶³

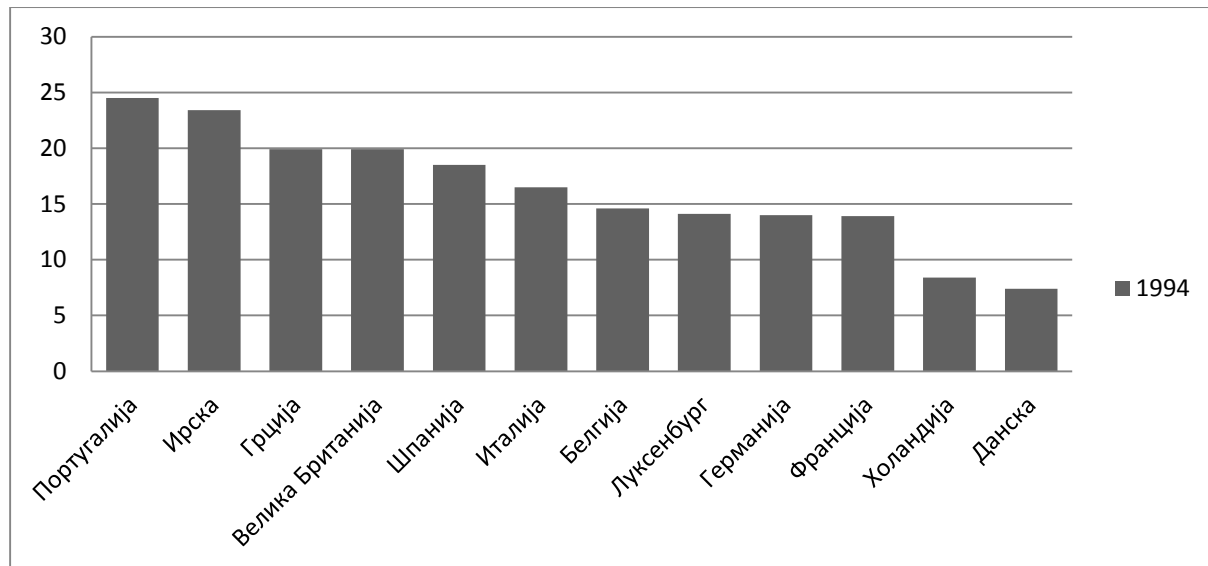

Извор: Eurostat: Lindkvist (2000), p.197.

Слика 3-3. Стапка на сиромаштија (проценти) во ЕУ во 1994 година⁶⁴

⁶³ Пресметката е направена според средни трошоци.

⁶⁴ Пресметката е направена според среден приход.

Извор: Eurostat; Lindkvist (2000), p.197.

На сликата 3.2. и 3.3. може да забележиме дека стапката на сиромаштија како во касните 1980-ти, така и во текот на 1990-тите години била релативно висока во речиси сите анализирани земји со исклучок на некои како што е Данска и Холандија каде се забележува ниска стапка на сиромаштија. Ако ги анализираме двете прикажани слики може да констатираме тенденција на зголемување на стапката на сиромаштија во речиси сите земји. Исто така, тенденцијата на пораст на сиромаштија во земјите од Западна Европа е проследена со промена на составот на сиромашните луѓе, релативно намалување на степенот на постарите луѓе и зголемување на невработените (особено долготрајно невработените), младите луѓе, самохраните родители, и емигрантите -работници. Ова ги натера критичарите да направат разлика помеѓу оваа “нова сиромаштија” и претходното доживување на сиромаштијата. Овој проблем е потенциран со фактот дека тие луѓе се генерално исклучени од заштитата поврзана со вработувањето што е овозможена од повеќето корпоративни социјални држави од Западна Европа, доведувајќи до колапс во севкупната превенција од сиромаштијата. Уште поголем проблем се создава како резултат на последиците од разликите помеѓу социјалната заштита која им се нуди на сиромашните граѓани на различни земји од ЕУ и околку изгледите за нивно идно хармонизирање. Разликите во заштитата може да доведат до други проблеми, а тоа се: социјален дампинг и социјален туризам.

- **Социјален дампинг** е проблем кога инвеститорите и работодавците го преместуваат своето производство низ ЕУ барајќи локации каде социјалната заштита и другите трошоци и регулации на пазарот на трудот не се толку големи.

- **Социјален туризам** е спротивниот проблем кога работниците или другите граѓани се преместуваат низ земјите на ЕУ барајќи поголема социјална заштита.

Очигледна последица од овие трендови е несогласувањето помеѓу перспективите за вработување и потенцијалните работници. Сепак, тие можат да имаат и поопшти влијание на развојот на политиките на ЕУ, создавајќи индиректне притисок врз сите земји за да се намалат трошоците за социјалната заштита и трошоците на пазарот на трудот за привлекување на инвеститори и вработувања.

Европска стратегија против сиромаштија. Економските и социјалните политики планирани од ЕУ треба да одговорат на проблемите околу зголеменото ниво на сиромаштија во земјите од ЕУ. Покрај економските програми на ЕУ за намалување на сиромаштијата значајно место има и распределбата на структурните фондови на ЕУ. На почетокот имаше три одделни структурни фондови.

- **Европски социјален фонд** за иницијативи во вработување и обука;
- **Европски регионален фонд** за подобрување на инфраструктурата во сиромашните региони; и
- **Европски земјоделски фонд за насоко и гаранции** за помош во руралните промени и развој.

Овие фондови на ЕУ денес се проширени и функционираат како една општа програма за вработување и инфраструктура овозможувајќи поддршка за проектите кои се започнати или поддржани од државните влади. Основна цел на овие структурни фондови е регионална распределба во рамките на ЕУ, наменета за намалување на разликата во нивото на економскиот развој меѓу земјите - членки. Според тоа, структурните фондови се наменети за:

- Најсиромашните области;
- Области кои се соочуваат со намалување на индустриското производство, пад на вкупната економска активност и рурални области ;
- Помош во образованието, обука и вработување.

Покрај поопштите иницијативи кои произлегуваат од функционирањето на структурните фондови постојат и повеќе специфични иницијативи создадени да се соочат директно со проблемот на сиромаштија во ЕУ, кои генерално се нарекуваат три програми на ЕУ против сиромаштија. Тоа се серија повеќе мали иницијативи, од кои третата програма е најголема со буџет од 55 милион евра. Сепак, овие програми се симболично важни како пример за заедничка акција во борбата против сиромаштијата и доведоа до

создавање на нови иницијативи во стратегиите кои се базираат на проектот за намалување на сиромаштијата. За борба против поголемите проблеми на сиромаштијата во земјите - членки на ЕУ малку може да се направи со лимитирани ресурси во неколку локални области.

Денес, како резултат на светската економска криза која резултираше со пад на економската активност во сите земји на ЕУ, проследено со зголемување на стапката на невработеност во целата Унија, проблемот на сиромаштија добива уште поголеми размери. Економските политики на ЕУ и мерките кои треба да бидат преземени од националните влади треба да придонесат да се излезе од оваа економска криза со што е можно помалку негативни економски последици. Во спротивно, оваа криза може да предизвика продлабочување на проблемот на сиромаштија со кој се соочуваат сите земји - членки на ЕУ.

7. Нееднаквост

Пред да започнеме со изучување на проблемот на нееднаквоста треба да направиме јасна дистинкција меѓу двата основни концепта кои се користат во нејзината анализа. Првиот концепт е т.н. **концепт на факторска дистрибуција на доход**. Според овој концепт дистрибуција на националниот доход се врши по фактори на производство, односно колкав дел од националниот доход присвојуваат одделните фактори на производство (трудот и капиталот). Вториот концепт е т.н. **концепт на персонална дистрибуција на доход**. Тој не се однесува на дистрибуцијата на доходот меѓу факторите на производство, туку на дистрибуцијата на доходот меѓу лицата, домаќинствата и групите лица.

Поимот нееднаквост⁶⁵, во основа, се однесува на диспаратите во дистрибуцијата на доходот меѓу лицата, домаќинствата и групите лица. Нееднаквоста е поширок концепт од сиромаштијата. Таа се однесува на целата популација, а не само на сиромашните луѓе, односно лицата, домаќинствата и групите лица кои се наоѓаат под определена линија на сиромаштија. Доходите на врвот и во средината на дистрибуцијата можат да бидат исто онолку битни, колку што се битни доходите на дното од дистрибуцијата.

⁶⁵ Се мисли на економската нееднаквост. Во продолжение, поимот нееднаквост ќе го користиме како синоним за поимот економска нееднаквост.

Нееднаквоста е потесен концепт од благосостојбата. Иако и двата концепта ја опфаќаат целата дистрибуција на популацијата, нееднаквоста е независна од просекот на дистрибуцијата и е ориентирана кон дисперзијата на дистрибуцијата (што не може да се рече за концептот на благосостојбата).

Интересно да се истакне дека според нобеловецот Simon Kuznets степенот на нееднаквоста е резултат на фазата на економскиот раст во која се наоѓа земјата **(Кузнецова хипотеза)**.⁶⁶

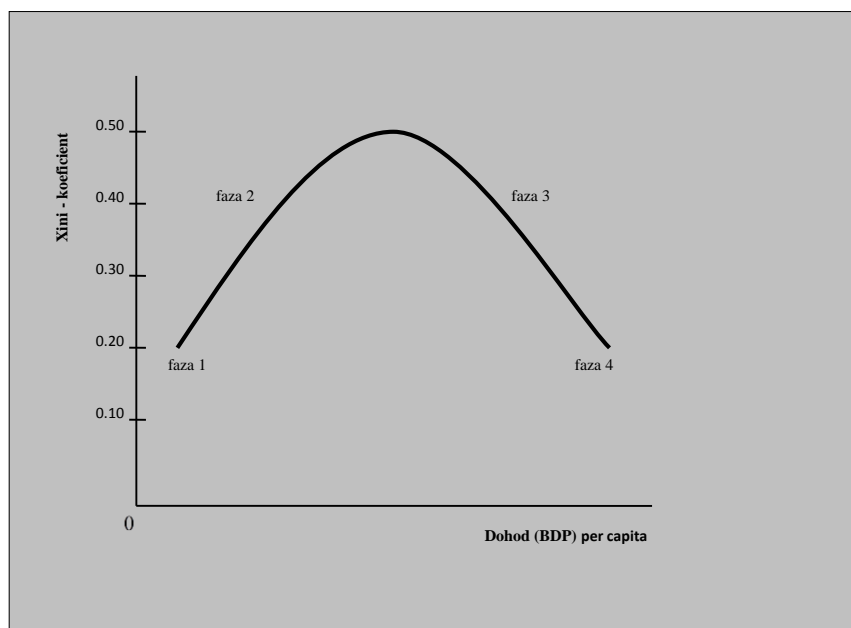
7.1 Кузнецова хипотеза

Фактот што во голем број земји во светот квалитетот на живот на луѓето не го следи темпото на раст на доходот (БДП), значи дека растот на доходот не е релативно еднакво дистрибуиран меѓу луѓето. Тоа го сведува проблемот на нееднаквоста на прашањето: Кој добива, а кој губи од економскиот раст? Одговорот на ова прашање, во основа, се базира на т.н. **Кузнецова хипотеза на превртено “У”**, односно на т.н. **Кузнецова крива** која има форма на превртено “У”. Американскиот економист од руско потекло Симон Кузнетс, кој во 1971 година ја доби Нобеловата награда за економија, врз основа на емирска анализа покажа дека нееднаквоста има тенденција да се зголемува за време на иницијалната фаза на економскиот раст, за потоа да се стабилизира и да почне да опаѓа. За време на целиот процес, нивото на доходот пер цапита расте (види, слика 3-4).⁶⁷

Графикон.3-2 Кузнецова крива

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Kuznets, S., (1955): Economic Growth and Income Inequality, American Economic Review, vol.45.

Причините за ваквата тенденција на нееднаквоста економистите речиси секогаш ги поврзуваат со природата на структурните промени. Во тој контекст, може да се рече дека Kuznets својата хипотеза ја базира на три сегменти: 1) економскиот раст го зголемува нивото на доход *per capita*; 2) за време на растот работната сила се сели од земјоделскиот, кон индустрискиот сектор; и 3) причина за селењето на работната сила е повисоката продуктивност и повисоките плати во индустрискиот, наспроти земјоделскиот сектор.

Што, всушност, според Kuznets се случува со нееднаквоста во зависност од фазата на економскиот раст во која се наоѓа земјата? За време на иницијалната фаза на економскиот раст поголемиот дел од работната сила е концентриран во земјоделскиот сектор, каде доходот *per capita* е низок, но ниска е и нееднаквоста во земјата (види, слика 3-4 - фаза 1). Како што работната сила се сели од земјоделскиот кон индустрискиот сектор (започнува процесот на индустријализација), така нееднаквоста започнува да се зголемува (види, фаза 2). Штом процесот на индустријализација ќе навлезе во понапредна етапа, што значи дека поголемиот дел од работната сила е веќе преселен во индустрискиот сектор, нееднаквоста започнува повторно да се намалува (види, фаза 3). Селењето на работната сила, од едниот во другиот сектор, придонесува за неутрализирање на било каков меѓусекторски ефект, кој би влијаел врз нееднаквоста во земјата. Поконкретно, по селењето на работната сила од едниот во другиот сектор, бројот на работниците со ниски доходи, во однос на вкупната работна сила, ќе биде многу мал за да може да предизвика било каков позначаен ефект врз нееднаквоста во земјата (види, фаза 4).

Аналитичката вредност на Кузнецовата крива е поткрепена со голем број истражувања⁶⁸ извршени, главно, во високо развиените земји, кои располагаат со долгорочни временски серии на податоци. Но, во голем број ниско развиени земји, кои не располагаат со долгорочни временски серии на податоци, истражувањата⁶⁹ покажаа дека валидноста на Кузнецовата крива е спорна.⁷⁰ Во овие земји, имајќи ги предвид техничките (статистичките) недостатоци, економскиот раст наместо да ја намалува, ја зголемува нееднаквоста. Секако, постојат и истражувања кои ја поткрепуваат аналитичката вредност на Кузнецовата крива и во ниско развиените земји.⁷¹ Според тоа, може да се констатира дека валидноста на Кузнецовата крива, односно прашањето дали и колку економскиот раст придонесува за намалување на нееднаквоста, односно кој добива, а кој губи од економскиот раст, зависи од карактерот на економскиот раст. Притоа, карактерот на економскиот раст е определен од одговорот на следниве прашања: На кој начин е постигнат економскиот раст? Кој учествувал во неговото постигнување? Кој сектор, притоа, бил приоритетен? Каква била институционалната поддршка?, итн. Според тоа, јасно е дека покрај нивото на доходот и неговиот раст, постојат и ред други фактори кои имаат влијание врз начинот на дистрибуцијата на доходот. Тука, пред сè, се мисли на структурата на економијата.

7.2 Мерила на нееднаквоста

Мерилата на нееднаквоста можат да се поделат во две групи - позитивни и нормативни мерила. **Позитивните мерила** настојуваат да ја квантифицираат нееднаквоста во објективна смисла, при што најчесто користат некое статистичко мерило на релативната варијација на доходот. **Нормативните мерила**, пак, се засновани на експлицитна формулација на општествената благосостојба. Тие ја мерат нееднаквоста во склад со определени нормативни сфаќања на општествената благосостојба, така што, за

⁶⁸ Paukert, F., (1973): Income distribution at different levels of development, *International Labour Review*, vol.108; Oshima, H., (1962): The international comparison of size distribution of family incomes with special reference to Asia, *Review Economics and Statistics*, pp.439-445.

⁶⁹ Ashwani, S., (1983): Development and distribution: A critique of the cross-country U-hypothesis, *Journal of Development economics* 13, pp.367-382; Anand, S., and Kanbur, S., (1993): The Kuznets process and the inequality-development relationship, *Journal of Development economics* 23; World Bank (1990): *World Development Report*, pp.46-47.

⁷⁰ Todaro, M., (2000): *Economic Development*, Addison-Wesley, p.177.

⁷¹ Ahluwalia, M., Carter, N., Chenery, H., (1979): Growth and poverty in developing countries, *Journal of development economics* 16, pp.298-323.

даден доход, повисок степен на нееднаквост одговара на пониско ниво на општествена благосостојба. Во продолжение ќе се задржиме на неколку позитивни мерила на нееднаквоста, кои имаат најчеста примена во практиката, и тоа на: распонот, просечното релативно отстапување, варијансата, коефициентот на варијација и Џини коефициентот.

Распон. Ако претпоставиме дека имаме n лица и дека y_i е доходот на лицето i , каде што $i = 1, \dots, n$, а просечниот доход изнесува \bar{y} , тогаш следува дека:

$$\sum_{i=1}^n y_i = n\bar{y} \quad (3.10)$$

односно:

$$y_i = n\bar{y}x_i \quad (3.11)$$

каде x_i претставува релативен придонес на лицето i . Со споредба на крајните вредности на дистрибуцијата, односно преку разликата меѓу највисокиот и најнискиот доход, поделена со просечниот доход на лицата, можеме да го добиеме распонот E , како мерило на нееднаквоста во доходите:

$$E = (\max_i y_i - \min_i y_i) / n \quad (3.12)$$

Ако доходот е дистрибуиран апсолутно еднакво, тогаш $E = 0$, односно ако едно лице го добие целиот доход, $E = n$. Според тоа, распонот се движи од 0 до n . Основниот недостаток на ова мерило е тоа што не ја вклучува целата дистрибуција, туку само нејзините крајни вредности. На тој начин, тоа ги пропушта односите кои се јавуваат внатре во дистрибуцијата, а кои се од посебно значење при утврдувањето на степенот на нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот.

Просечно релативно отстапување. За разлика од распонот, кој ги зема предвид само крајните вредности на дистрибуцијата, просечното релативно отстапување ја зема предвид целата дистрибуција. Просечното релативно отстапување M , се добива со собирање на апсолутните разлики меѓу просечниот доход и доходот на секое лице, одделно. Добиениот збир се дели со вкупниот доход:

$$M = \sum_{i=1}^n \frac{|\bar{y} - y_i|}{n\bar{y}} \quad (3.13)$$

Ако постои совршена еднаквост во дистрибуцијата, тогаш $M = 0$, ако, пак, постои совршена нееднаквост во дистрибуцијата, односно едно лице го присвојува целиот доход, тогаш:

$$M = \frac{2(n-1)}{n} \quad (3.14)$$

Недостатокот на ова мерило е неговата несензитивност во однос на преносот на доход од посиромашно кон побогато лице, односно од лице со помал, кон лице со поголем доход. Овој недостаток важи сè додека и двете лица се наоѓаат на иста страна во однос на просечниот доход. Со други зборови, при преносот на доход од лице кое е најсиромашно, односно има најнизок доход, кон лице кое е побогато, односно има поголем доход, при што доходот на побогатото лице е под просечниот доход, вредноста на просечното релативно отстапување M - нема да се промени.

Варијанса. Ако извршиме квадрирање на апсолутните вредности добиени како разлика меѓу просечниот доход и доходите на лицата, а потоа ги поделиме со просечниот доход, ќе ја добиеме варијансата V :

$$V = \sum_{i=1}^n \frac{(\bar{y} - y_i)^2}{\bar{y}} \quad (3.15)$$

Кај варијансата, преносот на доход од побогато кон посиромашно лице ќе резултира со намалување на вредноста која ќе ја даде мерилото. Но, бидејќи варијансата математички зависи од просечната големина (просечниот доход), може да се случи една дистрибуција да покаже поголеми релативни отстапувања од друга, а сепак да даде ниска вредност на варијансата, доколку просечниот доход, од кого го мериме отстапувањето, е

понизок отколку кај втората дистрибуција.⁷² Овој недостаток на варијансата може да се отстрани со користење на т.н., *коэффициент на варијација C* :

$$C = \frac{V^{\frac{1}{2}}}{\bar{y}} = \frac{\sqrt{V}}{\bar{y}} \quad (3.16)$$

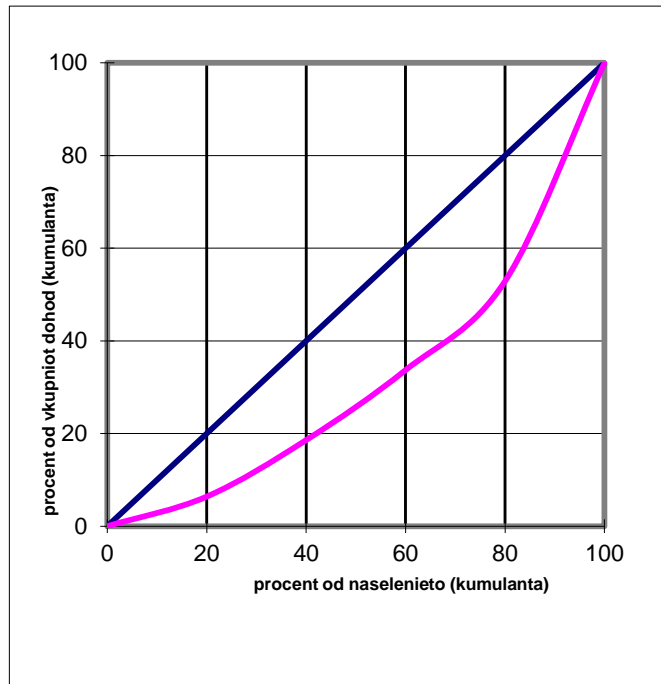
Коефициентот на варијација ја задржува сензитивноста на преносот на доходот на сите нивоа. Зошто? Бидејќи коефициентот на варијација е независен од просечниот доход.

Цини коефициент Едно од најчесто применуваните мерила на нееднаквоста е Цини коефициентот. Цини коефициентот се пресметува врз основа на Лоренцовата крива⁷³, којашто го покажува процентот од доходот присвоен од страна на најсиромашните X % лица, т.е., односот меѓу кумулативниот процент на лицата кои примаат доход и кумулативниот процент на вкупниот доход. Лоренцовата крива се трансформира во дијагонала во случај кога секое лице прима просечен доход. Тогаш, станува збор за постоење на совршена еднаквост. Во услови на совршена нееднаквост, пак, кога едно лице го присвојува целиот доход, Лоренцовата крива формира агол од 90 степени. Колку е поголема површината меѓу линијата на совршената еднаквост (дијагоналата) и Лоренцовата крива, толку е поголема нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот (види, слика 3-6).

Графикон.3-3 Лоренцова крива

⁷² Sen, A.,(1985): On Economic Inequality, Ekonomiska biblioteka, Zagreb, str 23.

⁷³ Лоренцовата крива е визуелно мерило на нееднаквоста.

$$G = \left(1/2n^2\bar{y}\right) \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (3.17)$$

$$\text{за } y_1 \geq y_2 \geq \dots \geq y_n$$

каде: G е Цини коефициент, n е вкупно население, \bar{y} е просечен доход, y_i е доход на лицето i и y_j е доход на лицето j .

Цини коефициентот ги зема предвид разликите на сите парови доходи, со што го избегнува споредувањето со просекот. Тој го избегнува и квадрирањето и не ја губи сензитивноста при преносот на доходите од побогатите кон посиромашните лица. Затоа, се смета дека ова мерило дава најдобри резултати при мерењето на нееднаквоста. Еден од основните недостатоци на Цини коефициентот е тоа што претставува статичко мерило (што е проблем на речиси сите агрегатни мерила на нееднаквоста). Тоа значи дека Цини коефициентот не дава информации за тоа како се менува положбата на лицето внатре во дистрибуцијата на доходот⁷⁴.

⁷⁴ Deininger, K., and Squire, L., (1996): A new data set measuring income inequality, in The World Bank economic review, September, p.565.

IV. СИРОМАШТИЈА, НЕЕДНАКВОСТ И КВАЛИТЕТ НА ЖИВОТ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

1. Макроекономската стабилност и намалување на животниот стандард во Република Македонија

Анализата на економските перформанси на Република Македонија и животниот стандард на македонските граѓаните покажуваат дека, додека рестриктивната макроекономска политика во текот на целиот период на транзицијата навистина ја постигна првичната цел на макроекономска стабилност, но од друга страна предизвика намалување на квалитетот на живот. Исто така, рестриктивната монетарна политика во тој период беше проследена со зголемување на нееднаквоста во дистрибуција на доходот и зголемување на стапката на сиромаштија. Таквата политика беше заснована врз основа на фактот дека макроекономската стабилност за мали и економии со слаби економски перформанси, како што беше случај со Република Македонија, ќе може да го поттикне економскиот раст. Политиката заснована на принципот на стабилизација, а не развој, и насочување на сите напори за промовирање на економскиот раст единствено преку монетарниот сектор се чинат нереални.

Еден од најголемите проблеми со кои се соочува Македонската економија во целиот период е високата стапка на невработеност, и немањето можност за креирање на нови вработувања. Растот на БДП во целиот период не покажува некои значајни подобрувања што уште повеќе ја потврдува констатацијата во лошата монетарна политика. Учеството на индустријата во БДП од 1991 година па до денес покажува тенденција на опаѓање. Од ова произлегува и намалување на вработеноста во секторот на индустријата во истиот анализиран период. Земјоделскиот сектор во иницијалната фаза од развојот играл поголема улога во однос на денес, чие процентуално учество во БПД исто така се намалува.

Врз основа на ова можеме да заклучиме дека остварувањето на макроекономската стабилност не преставува примарна цел на развојниот процес. Тоа е важен, но не и пресуден предуслов за остварување на економски развој. Намалување на сиромаштијата и зголемување на квалитетот на живот треба да бидат основни цели кон кои треба да бидат насочени напорите на макроекономските политики на Република Македонија.

Креаторите на микроекономската и макроекономската политика треба да бидат насочени кон: намалување на сиромаштијата, нееднаквост, невработеноста, пензискиот и социјалниот систем, образование, здравствена заштита, како начин за зголемување на квалитетот на живот и нивото на човековиот развој во Република Македонија.

2. Квалитетот на економскиот раст од аспект на човековиот развој

Претходно напоменавме дека од аспект на човековиот развој, квалитетен економски раст е оној раст кој овозможува зголемување на нивото на човековиот развој. Економскиот раст е квалитетен ако: генерира поголема вработеност, обезбедува сигурност на луѓето, обезбедува поголема еднаквост во дистрибуција на доходот, придонесува за одржлив развој, го подржува развојот на демократското општество, обезбедува поголема партиципација на луѓето во општествено – економските процеси, итн. Во рамките на оваа студија за Република Македонија, посебно внимание ќе посветиме на следниве компоненти:

1. Креирање на нови работни места;
2. Обезбедува сигурност на луѓето; и
3. Обезбедување поголема дистрибуција на доходот.

Во однос на работните места, стапката на вработеност не ја следи стапката на раст на реалниот БДП, што наведува на постоење на феноменот “jobless growth”

Во однос на сигурноста на луѓето, резултатите се различни, во однос на сигурноста на работата, во однос на здравствената и личната сигурност. Значајна разлика во однос на сигурноста на луѓето особено се појавува на локално ниво меѓу различни општини и региони. Но за да се интерпретираат попрецизни податоци за овој проблем е потребно дополнителни истражувања.

Во однос на дистрибуцијата на доходот, податоците покажуваат релативно високо Џини индекс (29.23) со висока стапка на сиромаштија (33.54%). Врз основа на овие индикатори може да заклучиме дека сиромаштијата во Република Македонија не е еднакво дистрибуирана помеѓу луѓето.⁷⁵

Трошоците за храна имаат релативно најголемо учество во вкупната потрошувачка на домаќинствата. Според некои истражувања тоа изнесува околу 40% од вкупната

⁷⁵ Human Development Report, (2004) UNDP, p.

потрошувачка на домаќинствата, и во суштина таквиот голем процент на трошоците за храна во вкупната потрошувачка на домаќинствата е типично за општества во кои постои висока сиромаштија.⁷⁶ Врз основа на некои анализи за дистрибуција на доходот и сиромаштијата во Република Македонија, направени во однос на доходот и потрошувачката, забележан е диспаратет меѓу регистрираниот и нерегистрираниот доход што го примаат поединците или домаќинствата. Тоа наведува на постоење на неформална економија, која преставува негативна појава за секоја економија.

Во однос на субјективната сиромаштија, т.е според мислењето на граѓаните, во однос на минимално прифатливиот животен стандард, само 3.1% од населението во земјата, веруваат дека се способни да ги задоволата своите потреби врз основа со својот месечен доход, наспроти 65% кои сметаат дека немаат доволно месечен доход да ги задоволат во целост своите потреби. Високата субјективна сиромаштија во основа е резултат на компарациите на луѓето со претходниот социјалистички систем, во текот на транзициониот период бележиме пад на вкупната економска активност. Најголем дел од сопственоста која што ја поседуваат домаќинствата (станови, мебел, трајни потрошни добра) ги стекнале во претходниот економски систем. Денешниот животен стандард, на просечните македонски домаќинства не им овозможува да си дозволат некои од модерните трајни потрошни добра (компјутери, машини за миење садови, клима уред, итн.). Луѓето можат да го зголемат својот животен стандард единствено преку зголемување на сопственото ниво на човечки капитал. Најмногу погодени луѓе во процесот на транзиција во Република Македонија се пензионерите, кај кои постои голема стапка на сиромаштија. Како резултат на економската транзиција, се случува драматични промени во однос на оние кои партиципираат во создавањето на пензискиот фонд и пензионерите. Како резултат на пад на вкупната економска активност и зголемување на стапката на невработеност, како погодена структура од населението биле младите луѓе, кои се соочувале со хронична невработеност. Според истражувањето на Програмата за развој при Обединетите Нации (UNDP) во 2004 година кое се однесува на Република Македонија, стапката на невработеност според старосната група 20-24 години е различна по општини и варира помеѓу 16 и 27%, додека за старосната група 24-29 години, варира помеѓу 14 и 23%.⁷⁷

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Human Development Report, (2004) UNDP, p.

Врз основа на претходно изнесеното, можеме да заклучиме дека квалитетен е оној економски раст кој овозможува зголемување на нивото на човековиот развој (креирање на нови работни места, обезбедување на сигурност на луѓето, обезбедување еднаква дистрибуција на доходот, итн.), таквиот економски раст кон кои треба да се насочи Република Македонија во суштина ја намалува и стапката на сиромаштија која денес егзистира на релативно високо ниво.

3. Концепт на човеков развој во Република Македонија

Во центарот на вниманието на концептот на човековиот развој е човекот и неговиот развој. Овој концепт ја промовира идеата дека човековиот развој крајна цел на развојната економија и во себе го вклучува квалитетот на живот на луѓето. Како што претходно беше дефиниран човековиот развој преставува процес на проширување на човековиот избор, во поглед на можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристоен животен стандард. Врз основа на оваа дефиниција за човековиот развој, економските политики кои во себе ги содржат перспективите на човековиот развој треба да бидат фокусирани на намалување на сиромаштијата, еднакви можности, креирање на работно места, социјална вклученост, квалитетен пензиски фонд, образование и здравствена заштита. Но како што наведовме погоре во овој труд, за човековиот избор и благосостојба, постојат и други факторикои се еднакво важни: сигурност, политичка слобода, гарантирање на човековите права, итн.

Индексот на човековиот развој (Human Development Index) преставува индикатор за просечните достигнувања на полето на човековиот развој. Индексот на човековиот развој ги мери трите основни димензии на човековиот развој: долг и здрав живот кој се мери преку очекуваната должина на живот, знаењето кое се мери преку стапката на писменост на возрасните, и животниот стандард кој се мери преку БДП per capita (PPPUS\$). Според извештајот за човеков развој на Програмата за развој при Обединетите Нации (UNDP) од 2004 година, Македонија е рангирана на 60-тото место од вкупно 177 земји. Со индекс на човеков развој (HDI) со вредност од 0.793, Македонија анализирана со останатите земји според HDI се наоѓа на средно ниво. Истражувањата за човековиот развој во Република Македонија покажуваат голем диспаратет во однос на Индексот на човеков развој (HDI) во различни делови од земјата, особено помеѓу различни типови на

општини.⁷⁸ Така, HDI во урбаните средини достигнува вредност 0.796, додека некои рурални области имаа вредност 0.765. Особено таа разлика е најмногу изразена во компонентата знаење.

Не е за изненадување податокот дека главниот град на Република Македонија има највисок HDI (0.822), кој е следен од неколку повеќе развиени општини како што се: Охрид, Гевгелија, Битола, Струмица и др. Покрај тоа што руралните средини имаат понал доход *per capita*, тие имаат помало ниво на образование што е една од главните причини за ниското ниво на човеков развој. Според дополнителни истражувања за човековиот развој направени за Република Македонија, исто така може да се забележи релативна нееднаквост во однос на некои компоненти на човековиот развој меѓу мажите и жените. Посебно се истакнува нееднаквост во однос на доходот и очекуваното траење на животот. Истражувањата покажуваат дека жените остваруваат понизок доход од мажите, но очекуваното траење на живот е подолго.

4. Дефинирање на сиромаштијата во Република Македонија

Еден од најчесто користените дефиниции за сиромаштија е дефиницијата на статистичката служба на Европската Унија – Еуростат, која сиромаштијата ја дефинира на следниот начин: "Како сиромашни се сметаа лица, семејства и групи на лица чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кое ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат."⁷⁹

Оваа дефиниција упатува на потребата при мерење на сиромаштијата и утврдувањето на минималниот животен стандард, да се имаат предвид специфичностите на секоја конкретна земја.

Сиромаштијата е мултидимензионален проблем кој покрај економските, вклучува и социјални, политички и културни прашања. Затоа, намалувањето на сиромаштијата не може да се базира единствено на економските политики, тука на комплексни добро координирани мерки од повеќе области. Сепак, економскиот раст е најзначајниот фактор кој влијае на сиромаштијата. Долгорочниот економски раст директно ја намалува сиромаштијата преку креирање на нови работни места и пораст на реалниот доход *per capita*. Но, не помалку значајни се индиректните ефекти од економскиот раст. Порастот на

⁷⁸ Human Development Report, (2004) UNDP, p.

⁷⁹ www.eurostat.eu.

производството (БДП) ги зголемува средствата што државата ги прибира преку буџетот, со тоа се зголемува јавната потрошувачка и средствата наменети за зголемување на нивото на човековиот развој и квалитетот на живот и намалување на сиромаштијата. Овде спаѓаат инвестициите на државата во здравствениот и образовниот систем, инфраструктура, социјални програми, генерирање на нови работни места, итн. Истовремено, зголемување на економската развиеност на земјта создава можности за развој на демократското општество и елиминирање на социјалната исклученост од полови, културни, традиционални, етички и религиозни причини.

Оттука, Република Македонија како земја која се соочува со висока стапка на сиромаштија, преку мерките и активностите кој и стојат на располагање треба да се насочи кон остварување на долгорочен одржлив економски раст. Постојат бројни емпириски докази дека тој е можен само во услови на макроекономска стабилност. Затоа, приоритетите на економските политики на Република Македонија се:

- стабилна и добро координирана макроекономска политика;
- продолжување на реформите во финансискиот систем;
- реформи на пазарот на работна сила;
- продолжување на либерализацијата во сите сфери;
- продолжување на реформите во јавната администрација и зајакнување на нејзините капацитети за извршување на регулаторната функција во економијата кои што се од исклучителна важност за остварување на економска ефикасност.⁸⁰

Стабилен макроекономски амбиент ќе овозможи раст на инвестициите на приватниот сектор кои во суштина преставува движечка сила за остварување на одржлив економски раст. Од друга страна, државата преку ефикасна програма на јавната потрошувачка насочена кон секторот на човековиот развој (инвестиции во образовниот и здравствениот систем, инфраструктура) ќе придонеси за зголемување на квалитетот на живот и намалување на сиромаштијата која денес се одржува на релативно високо ниво.

5. Карактеристики на сиромаштијата во Република Македонија

Мерењето на сиромаштијата во подолг временски период со примена на релативниот и субјективниот метод овозможува идентификација на основните

⁸⁰ Министерство за финансии на Република Македонија

профилина сиромаштија, ризични групи на населението и причините кои водат кон зголемување на стапката на сиромаштија во Република Македонија. Мерењето и анализата на сиромаштијата според двојниот метод, при тоа користејќи ги информациите за оние лица/поединци кои користат социјална помош овозможува да се идентификуваат три основни групи на сиромашни домаќинства:

- **Традиционално сиромашни.** Во оваа група спаѓаат руралните, земјоделските домаќинства, кои се групи со најголем ризик да преминат под линијата на сиромаштија. Главни карактеристики на оваа група се: ниско ниво на образование на членовите на овие домаќинства и релативно мал економски потенцијал затоа што главен извор на средства преставува доходот кои го остваруваат од земјоделските активности.
- **Ново осиромашени домаќинства.** Текот на транзицијата во Република Македонија предизвика многу општествено-економски промени кои, од своја страна, создадоа многу нови социјални категории и го поттикнаа процесот на социјална стратификација. Економските и социјалните последици од транзицијата ги почувствуваа и дел од домаќинствата кои живеат во урбаните средини. Како домаќинства кои токму во тој период се соочија со намалување на нивниот животен стандард и квалитет на живот се: домаќинствата без ниту еден вработен, домаќинства со вработени членови, но кои не ги добиваат своите приноси на време, и повеќечлени домаќинства чии примања се недоволни да ги задоволат нивните основни потреби.
- **Хронично сиромашни.** Најранливите групи од населението: старите лица, неспособните, институционализираните лица, и земјоделските домаќинства без било каков постојан доход, може да се дефинираат како хронично сиромашни лица/домаќинства. Тоа се најчесто поединци/домаќинства кои не примаат доход и живеат под линијата на сиромаштија во подолг временски период.

Заеднички карактеристики на сиромашните лица/ домаќинства:

1. *Ниско ниво на образование.* Најголем дел од членовите на сиромашните семејства се со незавршено основно образование или само со основно образование. Ова е особено изразено кај руралните домаќинства, што придонесува за ризик да се најдат под линијата на сиромаштија, а на подолг рок ги соочуваат со ризикот од продлабочување на нивната сиромаштија.
2. *Ризичен економски статус на пазарот на труд.* Најголем дел од сиромашните лица кои не се вработено, во суштина се невработени во подолг временски период

или, доколку се вработени, имаат несигурна иднина во поглед на работното место и добивањето на доход во континуитет. Голем дел од нив се вработени во неформалниот сектор што не го намалува ризикот од понатамошно осиромашување. Последица од несигурниот статус на пазарот на трудот се посилно изразени во помалите урбани средини и рурални области.

Основни причини е што пазарот на трудот во овие средини е ограничен и нефлесибилен. Истовремено помали се можностите за преквалификација на сиромашните лица како начин за нивно прилагодување на потребите на пазарот на трудот, односно на побарувачката за работна сила.

3. *Лоши услови за живеење.* Сиромашните лица, а пред сè традиционално и хронично сиромашните, живеат во многу лоши станбени услови. Ова е најмногу изразено во руралните области и приградските населби во поголемите урбани средини.

4. *Лоша здравствена сосотојба.* Ниското ниво на образование, недоволно квалитетната здравствена заштита која што е карактеристична во Република Македонија, лошите услови за живеење и пред сè долгорочната сиромаштија влијаат за лошата здравствена сосотојба на поголем дел од сиромашните лица.

5. *Социјална правда/неправда.* Освен квантитативните, мерливи карактеристики на сиромашните лица/домаќинства, забележителни се и квалитативните карактеристики на сиромаштијата. Чувството на социјална неправда заради зголемување на сиромаштијата, исклученоста од економско-општествените текови и перзистентната сиромаштија е препознатлива за најголем дел од сиромашните домаќинства.

6. Емпириска анализа на сиромаштијата и квалитетот на живот во Република Македонија

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2007 година, стапката на сиромаштија во Република Македонија изнесувала 29,4% што во споредба со 2006 година преставува намалување за 0.4 процентни поени. Анализирани по профили, најранливите групи се повеќечлените домаќинства имајќи го во предвид фактот дека 60.4% од сиромашните живеат во домаќинства со 5 или повеќе членови.

Стапката на сиромаштија кај невработените е 39.1%, односно 45.9% од сите сиромашни се невработенилица. Нивото на достигнато образование на главата на домаќинството, исто така влијае на бројот на сиромашни лица, имено, 64.3% од сиромашните лица живеат во домаќинства каде што носителот на домаќинството нема завршено никакво или има завршено максимум основно образование.

6.1 Линија на сиромаштија

При мерење на сиромаштијата се тргнува од претпоставката дека постојта однапред добро дефинирани нивоа на животен стандард наречени "линии на сиромаштија" кои мора да се достигнат доколку не сака некое лице/домаќинство да не биде категоризирано како сиромашно. Во Република Македонија, при мерењето на сиромаштијата, се користи "двојниот метод", т.е. комбинација на релативниот и субјективниот метод на утврдување на линијата на сиромаштија.

Релативниот метод на сиромаштијата се базира на утврдување на релативниот стандард на опстојување, определен како неопходно ниво на опстојување. Овој стандард е утврден како 70 отсто од медијалната еквивалентна потрошувачка на домаќинствата. Во текот на експерименталните пресметки на сиромаштијата во Република Македонија се користени апсолутниот и релативниот метод на сиромаштија. Добиените податоци покажуваат дека не постојат поголеми разлики во нивото на сиромаштија мерена според различните методи. Во Република Македонија не постои разлика во пазарните цени на добрата и услугите на регионално ниво, трошоците за храна се под нивото на линијата на сиромаштија утврдена според релативниот метод, што укажува дека сепак релативниот метод како поширок концепт е посоодветен за земја како што е Република Македонија. Релативниот метод за мерење на сиромаштијата е определен како основен метод за мерење и анализа на сиромаштијата во Македонија.

Утврдување на субјективниот стандард на опстојување се базира на мислења изразени од домаќинствата опфатени со истражувањето за земејните буџети на домаќинствата. На тој начин се добиваат информации за социјално прифатливиот минимален животе стандард определен според мислењето на населението. Со двојниот метод за мерење на сиромаштијата се создаваат можности за разгледување на две можни линии на сиромаштија со што е можно многу пореално да се оценат состојбите со животниот стандард на населението.

6.2 Концепциски основи на мерењето на сиромаштија

При мерењето на сиромаштијата во Република Македонија се користат податоци за **потрошувачката на домаќинствата**. Иако концепциски може да се користат и приходите, потрошувачката е база на мерењата заради следните состојби:

- Во подолг временски период домаќинствата се соочуваат со големи варирања во нивните приходи особено кога нивните нето плати ги добиваат со задоцнување улу не примаат доход во континуитет;
- Социјалните трансфери не се пријавуваат од страна на домаќинствата;
- Дел од домаќинствата, а особено оние во кои главата на домаќинството работи во странство, не ги пријавува приходите кои ги добива како приватни трансфери. Бидејќи најчесто овој тип на домаќинства се повеќечлени, произлегува дека имаат минимални приходи, а високи трошоци;
- Трошоците покажуваат поголема стабилност во текот на времето;
- Во постоечките општествено-економски услови доходот е недоволен за да ги покријат тековните трошоци на домаќинствата.

При операционализација на концептот на сиромаштија неопходно е да се одлучи на кој начин ќе се мери животниот стандард на населението и како ќе се направи негова реална оценка имајќи ги предвид разликите во демографскиот состав на населението и различната големина на домаќинствата. При мерење на животниот стандард на домаќинствата во Република Македонија се користи ОЕСД еквивалента скала. Со коефициентите 0,5 за прв возрасен, ,7 за втор возрасен, 0,5 за деца се постигнува дефлација на потрошувачката и се сведува на еквивалентен возрасен.

Мерни единици. Основа на мерењето на животниот стандард на населението во Република Македонија се податоци од анкетата за семејните буџети на домаќинствата. Бидејќи преку оваа анкета се следат приходите и расходите на ниво на домаќинствата не е можно прецизна декомпозиција на семејните буџети на ниво на поединец. Од тие причини основна мерна единица за мерење и анализа на сиромаштијата се користи домаќинството.

6.3 Индекси на сиромаштија

За мерење на сиромаштијата и за нејзино анализирање се пресметуваат: главен збирен индекс (head count index), индекс на длабочина на сиромаштијата (poverty gap) и индекс на острина на сиромаштијата (poverty severity index).

Head count index (главен збирен индекс) е индекс кој го покажува процентот на населението што живее под линијата на сиромаштија (тоа можат да бидат домаќинства или поединци во зависност од избраната мерна единица). Овој индекс преставува главен индикатор на сиромаштијата и покажува колкав дел од вкупното население живее во сиромаштија (под линијата на сиромаштија)

Poverty gap (индекс на длабочина на сиромаштија) може да се дефинира како среден пропорционален недостаток на доход за целата популација (наместо на сите сиромашни домаќинства или поединци). Индексот на длабочина на сиромаштија може да се толкува како минимален износ на доход што е неопходен за да се острани сиромаштијата во однос на минималниот износ на националниот доход потребен за да се избегне сиромаштијата кога дистрибуцијата на доходот би била еднакво дистрибуирана, односно сите луѓе би добивале еднаков дел од БДП.

Poverty severity index (острина на сиромаштијата) ја зема предвид дистрибуцијата на сиромаштија тргнувајќи од интервалите на доход што го остваруваат сиромашните домаќинства.

6.4 Извори на податоци за мерење на сиромаштија

Системот на информации за населението и животниот стандард ги вклучува: пописите на населението, социо-економските анкети за домаќинствата и административните извори за социалниот статус на населението. Но ниеден извор не ги обезбедува сите информации, па поради тоа се користи нивно комбинирање. Пописот на населението обезбедува No nieden izvor na informacii ne gi obezbeduva site informacii i zatoa se koristi nivno kombinirawe. Popisot na naselenieto го опфаќа целото население, поради тоа се користи за анализа на економските, социјалните, демографските и територијалните промени кај населението. Но, поради долгиот временски период помеѓу пописите, не е можно да се анализираат честите општествено-економски промени. За анализа на овие

промени кои се подинамични се користат податоци од анкетните истражувања: анкетата за работна сила и анкетите за семејните буџети на населението. Овие анкетни истражувања обезбедуваат следење на голем број променливи во релативно пократок временски период.

Овој систем на информации ги дополнуваат административните извори на резултати од мерките на социјалната политика. Како основен административен извор на информации за социјалната состојба на населението се податоците за корисниците на разните видови на социјални бенифиции. Административните информации овозможуваат да се следи бројот на корисниците на разни видови на социјални бенифиции, но главниот недостаток е што административните извори не обезбедуваат подетални информации за економско - демографските карактеристики на лицата и домаќинствата кои се корисници.

За мерење и анализа на сиромаштијата, сепка главен извор на информации се податоците од анкетата за семејните буџети на домаќинствата. Ова е најзначајниот и најсеопфатниот извор на информации за животниот стандард на населението во Република Македонија кој истовремено овозможува детална временска споредба на сосотојбите.

Анкета за семејните буџети на домаќинствата. Анкетата за семејните буџети на домаќинствата која ја спроведува Државниот завод за статистика е многу детално истражување за социо-економските и демографските карактеристики на домаќинствата. Со оваа анкета се прибираат детални податоци за: доходот, потрошувачка на домаќинствата, субјективното мислење за потребното ниво на доход, неопходен за задоволување на основните потреби на домаќинството и други карактеристики за животниот стандард на домаќинствата. Анкетата за семејните буџети на домаќинствата претставува основен извор на информации за следење на: трошоците за живот, вкупен стандард на домаќинствата и мерење и анализа на сиромаштијата и нееднаквоста во Република Македонија. Податоците се прибираат на ниво на примерок, но се подготвуваат процени на состојбите и тие се однесуваат на вкупното население. Анкетата се извршува еднаш годишно, но сепак прибирањето на податоците е со квартална периодика. Со анкетите се опфаќа примерок од 1025 домаќинства. Изборот на домаќинствата е преку случаен двоетапен стратификуван примерок кој е репрезентативен. Домаќинствата кои се опфатени со примерок се избираат на почетокот на секоја година и во примерокот остануваат една година, што значи дека домаќинствата кои се вклучени во примерокот квартално се анкетираат од страна на анкетарите кои ја спроведуваат самата анкета. Основни недостатоци на овој извор на податоци се:

- Примерокот е недоволен за да биде репрезентативен за сите видови на домаќинства и на пониско територијално ниво. Податоците по видови домаќинства се класифицирани како податоци за: неземјоделски, земјоделски и мешовити домаќинства. Главен критериум за ваквата класификација на домаќинствата е изворот на приходи на домаќинствата. Застапеноста на земјоделските домаќинства во примерокот е многу мала и е недоволна за да се обезбеди репрезентативност на овој вид домаќинства. Податоците се репрезентативни на национално ниво, на ниво на главниот град - Скопје и урбано/рурални подрачја.

- Податоците за приходот се потценети затоа што споредбата на информациите од оваа анкета со податоците од други истражувања. Изворите на информациите за економската положба на домаќинствата покажуваат дека голем дел од социјалните трансфери не се пријавени или се потценети.

- Податоците се прибираат на секој квартал од годината врз основа на интервју што ја зголемува можноста дел од приходите или расходите да не бидат спомнати или да се прикажани нецелосно како дел од реимесечниот буџет на домаќинството. (особено некои добра и услуги кои не се дел од редовните набавки), заради тоа што домаќинствата не се обрзани да водат евиденција за промените во семејните буџети. Но, лицата кои ја спроведуваат анкетата кои воодичаено се со повеќегодишното искуство ги потсетуваат домаќинствата за можните приходи и расходи. Соработката со домаќинствата кои се вклучени во ова анкетно истражување е на многу високо ниво. Тоа го потврдува високата стапка на респонзивност која во последните неколку години изнесува околу 90%. Бидејќи домаќинствата се информирани за значењето на ова истражување нивното учество во анкетата може да се оцени како многу квалитетно. Анализата на можните мерки за подобрување на квалитетот на ова истражување покажуваат две главни насоки:

- Зголемување на примерокот;
- Воведување на дневници.

За зголемување на примерокот е неопходна финансиска поддршка од Владата, особено со започнатиот процес на мерење, следење на сиромаштијата, како и преземање активности за нејзино намалување. Од почетокот на 2002 година анкетата за семејните буџети има редизајнирана содржина. Воведени се дневници во кои избраните домаќинства ги евидентира потребните информации.

На овој начин се очекува уште подобар квалитет на податоците за животниот стандард на населението во Република Македонија.

Профили на сиромаштија. Карактеристиките на сиромаштијата во Република Македонија се анализираат преку податоците за големината, длабочината и острината на сиромаштијата според.

- економскиот статус на членовите на домаќинството;
- составот на домаќинството;
- возраста и полот на главата на домаќинството;
- регионот (Скопје, урбано/рурално);
- образованието на главата на домаќинството.

6.5 Релативна сиромаштија во Република Македонија во периодот 2005-2007 година

Според податоците на Државниот завод за статистика во 2007 година, процентот на сиромашни лица во Република Македонија изнесува 29.4% што во споредба со 2006 година преставува намалување за 0.4 процентни поени.

Табела 4.1. Релативна сиромаштија во Република Македонија во период 2005-2007 година

2005			2006			2007		
Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштија Poverty gap Index	Struktura na siromashnite Composition of poor	Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштијата Poverty gap Index	Структура на сиромашните Composition of poor	Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштија Poverty gap Index	Структура на сиромашните Composition of poor
30.0	9.7	100.0	29.8	9.9	100.0	29.4	9.7	100.0

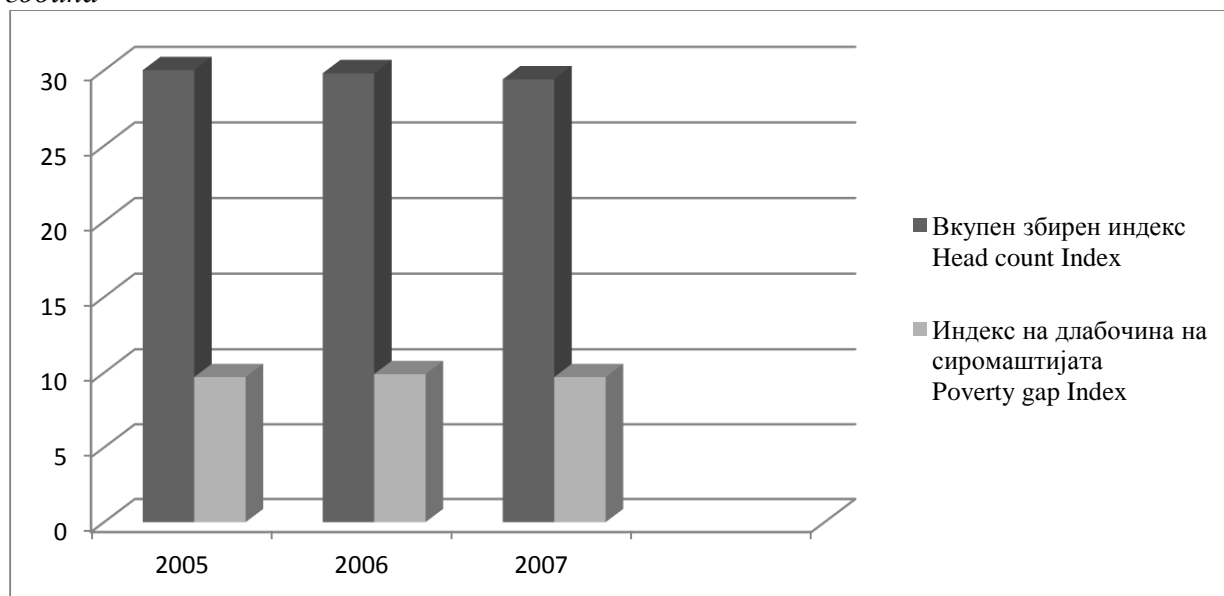
Izvor: Државен завод за статистика

Како што напоменавме и претходно, Република македонија од нејзиното осампстојување се соочува со хрничниот проблем на висока стапка на сиромаштија. Емпириските анализи и студии го потврдуваат тоа. Во табелата.4-1 се презентирани индексите кои ја мерат сиромаштијата во Република Македонија во период од 2005-2007

година. Вкупниот збиен индекс во анализираниот период е 30.0, 29.8 и 29.4%, респективно.⁸¹ И покрај тоа што е забележано благо намалување, сепак и понатаму постои висока стапка на сиромаштија во Република Македонија. Овие податоци покажуваат дека државата треба да води активна политика, со цел намалување на сиромаштијата и зголемување на квалитетот на живот.

На графиконот.4-1 илустративно е прикажана стапката на сиромаштија во Република Македонија, вклучувајќи ја и анализата за длабочината на сиромаштија преку индексот на длабочина на сиромаштијата (Poverty gap Index).

Графикон4.1. Релативна сиромаштија во Република Македонија во период 2005-2007 година

Izvor: Државен завод за статистика

6.6 Основни профили на сиромаштија

Анализирано по профили, најранливи групи се повеќечлените семејства имајќи го во предвид фактот дека 60.4% од сиромашните живеат во домаќинства со 5 и повеќе членови. Стапката на сиромаштијата кај невработените е 39.1%, односно 45.9% од сите сиромашни се невработени лица. Образованието на главата на домаќинството, исто така, влијае на бројот на сиромашни лица, имено, 64.3% од сиромашните лица живеат во

⁸¹ Државен завод за статистика на Република Македонија

домаќинства каде што носителот на домаќинството нема или има завршено максимум основно образование.

Табела 4.2. Релативна сиромаштија според бројот на членови во домаќинствата во период 2005-2007 година

	2005		2006		2007	
	Vкупен zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{ tijata Poverty gap Index	Vкупен zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{ tijata Poverty gap Index	Vкупен zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{ tijata Poverty gap Index
Vкупно	30.0	9.7	29.8	9.9	29.4	9.7
1 ~len	19.6	4.2	24.3	5.8	26.9	7.9
2 ~len	20.8	6.2	23.9	6.0	24.2	7.3
3 ~len	21.6	6.0	17.4	4.9	18.8	5.7
4 ~len	22.1	6.2	21.4	6.0	25.6	8.2
5 ~len	31.0	10.2	29.9	9.6	30.6	9.8
6 ~len ili pove}e	37.5	13.0	38.8	14.3	37.5	13.2

Izvori: Државен завод за статистика

Во последните неколку години најголемо намалување на животниот стандард е забележано кај домаќинствата со поголе број членови. Загрижувачки е фактот што повеќе од четвртина од овие домаќинства се со понизок животен стандард од утврдената линија на сиромаштија. Овие домаќинства најчесто живеат во руралните средини и имаат ограничени можности за справување со сиромаштијата. Кај нив е забележан и највисок индекс на длабочина на сиромаштијата.

Како што претходно наведовме, во најранливите категории од населението се домаќинствата со повеќе членови. Во анализираниот период може да се констатира дека колку што се зголемува бројот на семејството толку се зголемува сиромаштијата и се намалува животниот стандард (Табела.4-2).

Невработените лица, исто така, се вбројуваат во најранливите категории од населението. Тука спаѓаат и вработените лица со пониски квалификации, несигурен работен статус, и лицата кои не примаат доход во континуитет.

Табела 4.3. Релативна сиромаштија според економскиот статус на членовите на домаќинството во период 2005-2007 година

	2005		2006		2007	
	Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштија Poverty gap Index	Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштија Poverty gap Index	Вкупен збиен индекс Head count Index	Индекс на длабочина на сиромаштија Poverty gap Index
Вкупно	30.0	9.7	29.8	9.9	29.4	9.7
Невработени	41.5	14.9	40.9	14.6	39.1	14.1
1 вработен	28.2	8.3	28.1	8.9	30.7	9.7
2 и повеќе вработени	16.8	4.6	18.5	5.4	17.2	4.8

Izvor: Државен завод за статистика

Од вкупниот број домаќинства со по еден вработен член во 2005 година биле сиромашни 28.2 отсто, а во 2007 година, 30.7 отсто. (Табела.4-3). Истовремено продлабочувањето на нивната сиромаштија, потврдува дека главен ризичен фактор е нивото на образование, дејноста на вработување и возраста. Од вкупниот број на домаќинства со две или повеќе вработени во 2005 година, 16.8% биле под линијата на сиромаштија, а во 2007 година, таа стапка изнестувала 17.2%. Истовремено, податоците покажуваат намалување на длабочината на сиромаштија на домаќинствата кои имаат два или повеќе вработени членови.⁸²

Податоците од повеќегодишните мерења на сиромаштијата потврдуваа дека најранливи категории се домаќинствата каде нема ниту едно вработено лице. Во 2005 година, 41.5% од овој тип на домаќинства живееле под линијата на сиромаштија, а во 2007 година, и покрај тенденцијата на намалување на сиромаштијата кај овој тип на домаќинства, сепак сеуште тој процент е многу висок (39.1%). Од истражувањата може да се забележи дека високата стапка на сиромаштија кај домаќинствата каде нема ниту едно вработено лице или само еден вработен, е проследена со висока стапка на длабочина и острина на сиромаштија. Оваа анализа покажува дека сè поголем број од населението е без можност за вработување и како единствен извор на приход ја гледаат социјалната помош.

⁸² Ibid.

Еден од ризичните фактори за осиромашување е местото на живеење. Статистиката обезбедува податоци за регионалната дистрибуција на сироматија во Република Македонија, за урбаните и руралните средини, и посебно за градот Скопје. Помалите урбани области и селските средини, заради малите можности за вработување, пред сè, на повозрасните лица со пониски квалификации, се места со висок ризик на осиромашување. Истовремено, во овие средини се ограничени можностите за средно стручно образование што предизвикува младата популација со понизок стандард да остане со пониско ниво на образование. Со тоа младата популација од малите урбани средини и селските области остануваат со висок ризик од категоризирање како хронично сиромашни. Денешните програми на Владата на Република Македонија се насочени кон намалување на овие проблеми и негативни девијации кои се случуваа во претходниот период, преку воведувањето на задолжително средно образование и создавање неопходни услови за стекнување на образование на оние на кои тоа претходно не им било достапно, од причини кои претходно ги наведовме.

На графиконот.4-2 е прикажана структурата на релативната сиромаштија на домаќинствата според местото на живеење, односно според одредени региони.

Графикон4.2. Структурата на релативната сиромаштија на домаќинствата според местото на живеење, по региони во 2007 година

Izvor: Државен завод за статистика

Од графичкиот приказ може да констатираме дека најголем процент од сиромашните во Република Македонија во анализираниот период се појавува во малите урбани и рурални средини, и тоа 40 и 37%, респективно. Во Скопје, како посебен регион

стапката на сиромаштија е значително помала, се движи околу 23%.⁸³ Тоа е причина, пред сè, на можноста за образование на младата популација и поголемата побарувачка за работна сила која се нуди во главниот град, како главен економски центар на Република Македонија. Во последните неколку години е забележана уште поголема концентрација на економските активности во главниот град, што предизвикува голем број од младата популација од малите урбани и рурални средини, кои имаат повисоко ниво на образование и квалификации да се населуваат во Скопје.

Еден од основните фактор кој влијае на ризикот за осиромашување е степенот на образование. Овој факт го потврдуваат и податоците за промена на стапката и структурата на сиромаштија, според образованието на главата на домаќинството.

Табела 4.4. Релативна сиромаштија според образованието на главата на домаќинството, во период 2005-2007 година

	2005		2006		2007	
	Vkupan zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{- tijata Poverty gap Index	Vkupan zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{- tijata Poverty gap Index	Vkupan zbiren indeks Head count Index	Indeks na dlabo- ~ina na siroma{- tijata Poverty gap Index
Вкупно	30.0	9.7	29.8	9.9	29.4	9.7
Без образование	46.8	17.7	53.9	21.0	53.7	23.5
Незавршено образование	39.9	13.0	37.6	13.6	37.7	13.3
Основно	38.2	13.0	39.8	14.1	37.4	12.7
Средно	23.4	7.1	22.8	6.7	23.6	7.0
Више	17.6	4.9	17.4	4.6	17.4	5.1
Високо	7.3	1.7	8.9	2.3	11.0	3.1

Izvor: Државен завод за статистика

Табелата 4-4 ни покажува дека најголем процент од сиромашните лица се лица кои немаат никакво образование и тој процент во анализираниот период уште повеќе се зголемува. Лицата кои немаат стакнато никакво образование не се во состојба да остваруваат минимални средства за егзистенција. Стекнувањето на повисоко ниво на образование ја намалува сиромаштијата. Оваа анализа недвосмислено ни ја покажува

⁸³ Државен завод за статистика на Република Македонија.

врската што постои меѓу образованието и сиромаштијата. Секоја држава која настојува да ја намали сиромаштијата треба да се насочи кон подобрување на квалитетот на образовниот систем, односно создавање на услови за стекнување на повисоко ниво на образование. Преку реформите кои се реализираат во образовниот систем, Владата на Република Македонија настојува да го подобри квалитетот на образованието со цел намалување на високата стапка на сиромаштија.

7. Невработеност и пазар на работна сила

Високата невработеност претставува најсериозен економски исоцијалне проблем во Република Македонија. Стапката на невработеност во целиот транзиционен период е релативно на високо ниво, и се движи околу 30%.⁸⁴ Фактите упатуваат на заклучокот дека невработеноста во Република Македонија не е првенствено само проблем на губење на работни места поради намалување на економската активност и затварањето на голем број производствени капацитети во транзициониот период, туку проблем на постоење **бариири за влез** на пазарот на работна сила, односно изразена нефлексибилност. Не е далеку од вистината дека македонскиот пазар на работна сила претставува “рај” за оние кои имаат работно место, а “пекол” за оние кои тоа го немаат. Оттука следи логичната препорака која ја истакнуваат сите квалификувани познавачи на состојбата со македонскиот пазар на работна сила дека првите чекори во битката за намалување на невработеноста во Република Македонија треба да биде насочена кон неопходните реформи со цел зголемување на флексибилноста на пазарот на работна сила. Тоа е и еден од главните причини за намалување на значителниот број вработени во неформалниот сектор, и зголемување на стапката на вработеност.

Главните активности на државата во изминатите години во областа на пазарот на работна сила беа насочен кон успешнат реализација на **Проектот за структурни реформи** во социјалниот сектор и пазарот на труд, кој беше подржан со техничка и финансиска поддршка од Светската Банка и Владата на Република Македонија. Во рамките на реформите на пазарот на труд беа преземени активности на нормативен план, преку донесување на нови законски прописи и измени и дополнувања на постојаните, од областа на работното законодавство, со што се создадоа нормативно – правни

⁸⁴ Статистички годишник на Република Македонија.

претпоставки за поголема флексибилност и конкурентност на пазарот на труд и поголема мотивација на работодавачите за вработување на нови работници, како и за поттикнување на невработените лица за активно барање на работа, преку намалување на бенифициите за време на невработеност и изоставување на критериумите за добивање на истите. Според економската логика, големите економски и социјални бенифиции во услови на невработеност го демотивираат лицата активно да бараат работа.

Во 2001 година, започнат е **Акциониот план за вработување**, со вклучување на сите клучни партнери на пазарот на трудот. Акциониот план бил заснован на регулативите на Европската Унија и искуството на земјите членки на ЕУ, прилагодена на состојбите и движењата на пазарот на труд во Република македонија, земајќи ги предвид економските, социјалните и другите фактори кои имаат влијание врз невработеноста. Со овој акционен план биле дефинирани проектите кои се во функција на вработување, потребните средства и извори на средства за финансирање на тие проекти, како и конкретните носители и роковите за нивна реализација.

За успешна подготовката и реализацијата на акциониот план било неопходно поширок фронт и мобилизација, вклучувајќи потреба од внатрешни, надворешни човечки, материјални и други ресурси. Активната политика на пазарот на труд вклучувала три типа мерки: 1) создавање на ефикасен **информационен систем**, кој ќе обезбеди континуирано следење и евиденција на невработените лица, нивните квалификации и нивните потреби од една страна, и потребите на работодавачите од друга страна; 2) организирање на **програми за обука** (преквалификации и доквалификација), на кој начин би се зголемило нивото на квалификуваност на невработените, со цел адекватно да се одговори на потребите на работодавачите; и 3) создавање услови и поддршка за **директно отворање на нови работни места** преку повеќе активни програми за вработување, меѓу кои се наведуваат: советување за вработување, разни видови на обука за вработени лица, обука на менаџери, обука за нововработување и институционални обуки, програма за јавни работи, инкубатори и помош и поддршка за развој на мали и средни бизниси, привлекување на странски директни инвестиции, итн. Програмите за обука биле насочени кон обука на лица за кои, во најмала рака потенцијално, постои побарувачка на пазарот на трудот. Во перспектива, при организирање на програми за обука и преквалификација, кои треба да бидат насочени главно кон лица кои подолг временски период чекаат вработување, ќе се обезбеди соработна со приватните и невладините институции, специјализирани за давање на ваков тип на услуги, при што, квалитетот ќе биде

контролиран од нарачателот на услугите – Агенција за вработување на Република Македонија.⁸⁵

8. Интервенции на државата на пазарот на работна сила со мерки на економската политика

8.1 Политика на доход

Политиката на доход, односно законското регулирање на платите, ќе се користи и понатаму како поддршка на другите мерки на економската политика (номинално сидро – девизен курс, монетарна и фискална политика) во напорите за макроекономска стабилизација. Владата на Република Македонија во изминатиот период активно го следи напредокот во равојот на новите форми на корпоративно управување и потребата од унапредување на конкурентноста на стопанството. Овие фактори пресудно ќе влијаат врз потребата од интервенција на државата во областа на платите. Приватниот сектор, како и приватизираните претпријатија со повеќе од 51%, приватен капитал, како и во изминатиот период се надвор од политиките на административната контрола врз платите. Платите во јавните претпријатија, јавните служби и државната администрација ќе бидат индексирани, со комбиниран индекс кој покрај движењето на трошоците за живот ги вклучува и цените на производителите. Но, треба да напомениме дека во основа, приватниот сектор и покрај тоа што не е под контрола на политиката на доход, сепак има големо влијание. Тоа значи дека, ако Владата одлучи да ја зголеми платата во јавната администрација, приватниот сектор треба да го следи тој тренд.

Република Македонија во подолг временски период не преземаше никакво мерки во поглед на политиката на доход, односно јавната администрација и вработените во јавната администрација имаа замрзнати плати, со цел одржување на макроекономската стабилност. Таквата политика предизвика негативни ефекти преку намалување на животниот стандард на граѓаните. Денешната политика на Владата, стимулирање на агрегатната побарувачка преку зголемување на платите создаде позитивни ефекти во македонската економија. Вистинскиот позитивен ефект не беше во целост почувствуван

⁸⁵ Агенција за вработување на Република Македонија.

поради негативното влијание на светската економска криза и рестриктивната монетарна политика од страна на НБРМ.

8.2 Прашањето на минимална плата

Во периодот на микроструктурирање не е прифатлива поактивна политика во врска со минималните плати. Утврдувањето на минимална плата може да има негативни ефекти во пазарната економија и ефикасната алокација на човечките ресурси, нивното насочување на точките на нивна поефикасна употреба. Пазарот на трудот треба да биде вистинскиот механизам, кој преку понудата и побарувачката за работна сила ќе ја формира вистинската цена на трудо. Исто така, во услови на пазарна економија утврдување на минимална плата може да ја намали конкурентноста на претпријатијата. Оттаму, не се предвидува законско утврдување на висината на минимална плата, затоа што како што претходно наведовме тоа би предизвикало повеќе негативни отколку позитивни ефекти. Заштитата на најсиромашните работници и нивните семејства ќе се врши со мерките на социјалната политика. Но, како долгорочна политика за зголемување на животниот стандард и квалитетот на живот, е всушност напорите за подобрување на продуктивноста и зголемување на нивото на образование.

8.3 Мерки за зголемување на флексибилноста на платите и намалување на трошоците за работна сила

Во Република Македонија е неопходна поголема флексибилност во утврдување на платите заради фактот што политиката на макроекономска стабилизација се потпира на номинално сидро, во случајот на девизниот курс. Ова може да го потврдиме со денешната политика на НБРМ, која со сите инструменти што и стојат на располагање го брани девизниот курс од можната девалвација на денарот. Во вакви услови, политиката на флексибилност на платите и општо, поголема флексибилност на пазарот на работна сила, овозможува промени во релативните цени кои го помага процесот на прилагодување на стопанството. За постигнување на оваа цел, неопходно е да се преземат следниве мерки:

- Парцијалното индексирање на платите да се врши со помош на комбиниран индекс, кој покрај промените во цените на мало, ќе ги вклучи и движењата на цените на производителите;
- процесот на колективно преговарање да оди во насока на децентрализација. Колективното преговарање на ниво на претпријатие е поефикасен метод за заштита на правата на вработените;
- надоместоците за исхрана и превоз треба да станат дел од нето платата на работникот и да влезат во основизата за оданочување и плаќање на придонесите за социјално осигурување. Ова е овозможено со воведувањето на бруто плати од страна на Владата на Република Македонија;
- Во Република Македонија сеуште постои значителна разлика во однос на цената на женскиот наспроти машкиот труд. Женскиот труд е релативно послабо платен во споредба со машкиот. Ова се должи на повисоките трошоци на женскиот труд заради издашеноста на платеното породилно отсуство кое сега изнедува 9 месеци, со можност, според последните промени во законодавството, за доброволно скратување на отсуството со право на користење на 50 отсто од неискористениот износ од надоместокот.

8.4 Мерки за намалување на трошоците во случај на отпуштање од работа

Со цел пазарат на трудот да стане поефикасен, неопходно е намалување на трошоците во услови на отпуштање од работа. Таквите трошоци можат да се намалат на неколку начини, и тоа:

- според постојаната законска регулатива, надоместокот што им се исплаќа на вработените при отпуштање од работа изнесува по една месечна плата за секои две години поминати на работа во претпријатието, при што максимумот може да изнесува 12 месечни плати. Основно е надоместокот да обезбеди доволен обем на заштита на работниците, без претерано да ја загрозат финансиската состојба на претпријатијата кои имаа потреба од отпуштање на работници.
- елиминирање на сите услови кои претпријатијата со намера да отпуштат поголем број вработени треба во моментот да ги исполнат (непримање нови вработени, непополнување на работни места кои се намалуваат по природен пат, елиминирање

на прекувремената работа и др.) Утврдениот рок за претходна најава на намерата за отпуштање заради “технолошки вишок” треба да се скрати од сегашните 90 на 45 дена. Во врска со известувањето и понатаму треба да се применува единствено постојана потреба за известување однапред еден месец за отпуштање од работа.

8.5 Надоместок за невработените лица

Од теоријата и практиката е познато дека колку подолго се исплаќа надоместок за невработените лица и колку тој износ е поголе, во толку е помала мотивацијата на невработените активно да бараат работа. Сепак, многу е тешко да се пресмета опортунитетниот трошок во однос на должината и висината на паричниот надоместок што го добиваат невработените лица, поради екстремно неповолните состојби на пазарот на работна сила во Република Македонија и ограничените можности за вработување. Поради ова, ќе се спроведуваат поригорозни контроли и санкционирање на претпријатијата кои не ги пријавуваат вработените, во значителен дел лица кои користат бенифиции, преку Агенцијата за вработување, поради избегнување да се платат обврските. Исто така, таквите санкции ќе бидат наменети токму и кон лицата кои користат бенифиции, но во исто време работат непријавени во некои претпријатија или се ангажирани во неформалниот сектор.

8.6 Соработка помеѓу државата и локалната администрација и вклучување на социјалните партнери

Соработката помеѓу државните и локалните институции се остварува во рамките на креирањето на политика на вработување со примена на активни мерки на пазарот на трудот на локално ниво, со опфатот на целата територија на Република Македонија и со поддршка на континуирана имплементација и промоција на моделот на прилагодување, преку градење на партнерство на централно и локално ниво, обука на експерти и рационалност и ефикасност во насочување и користење на средствата во проекти и програми за вработување. Соработката меѓу централната и локалната власт во делот на

креирање на политиката на вработување, уште повеќе станува неопходна со процесот на децентрализација.

Соработката и партнерството помеѓу државата, социјалните партнери и локалната администрација и сите одговорни и заинтересирани фактори во креирањето и спроведувањето на политиката на вработување се остварување преку разни форми и облици, а пред сè, преку средбите и состаноците во врска со донесувањето на законски проекти за зголемување на ефикасноста на пазарот на работна сила, заедничкото учество со социјалните партнери во подготовката и примената на колективните договори, во рамките на социјално-економскиот совет, на заеднички средби или преку согледување на различните мислења и идеи, со учество на претставници на социјалните партнери во органите на управување на Агенцијата за вработување, заедничко организирање и учество на семинари за обука на меѓународно, национално и локално ниво по одделни проекти со цел подготовка и имплементација на конкретни проекти и програми за вработување.

8.7 Финансирање

Главен извор за финансирање на правата и проектите од областа на вработувањето и осигурувањето во случај на невработеност се: а) придонесот за вработување, кој работодавачот месечно го плаќа на сметка на Агенцијата за вработување на Република Македонија од бруто платата на работникот, и б) државниот буџет, средствата кои државата ги прибира по разни основи.

Намалениот број на осигуреници, нередовната исплата на плати и придонеси од плати, ниските плати и малата стапка на придонес за вработување се главните причини за помалото учество на средства од буџетот. Со средствата од двата извори се финансираат правата од осигурување во случај на невработеност, програмата за обука, преквалификација и доквалификација и програмите за вработување на инвалидни лица.

Покрај овие извори, конкретни проекти и програми се финансираат од меѓународни финансиски и други институции, на кредитна основа, донации и разни видови на техничка помош, а во реализација на проектите за обука и преквалификација учествува и Владата на Република Македонија.

8 Урбана сиромаштија и урбан развој

Урбаната сиромаштија во Република Македонија најчесто се јавува во непланско подигнати населби кој во основа во најголем број случаи преставуваат незаконски живеалишта. Најголем дел од нив живеат со многу низок стандард и безбедност, без имотни права и споственички листови, без адекватен приклучок со вода и канализација, без солиден систем за собирање на сметот, па според тоа тие се постојано изложени на здравствени ризици и закани за иселување. Јавната безбедност, густата населеност, наркотичните средства, и услови на живеење кои се под минимално прифатливото ниво, се карактеристика на луѓето со ниски приходи кои живеат во овие средини. Поради неквалитетното образование и немажето услови за стекнување на минимални ниво на образование, стапката на отпишување од училиште, и стапката на неписменост, исто така се во пораст, посебно помеѓу децата на школска возраст од ромска и албанска националност. Од некои истражувања, можеме да се констатира дека, од аспект приходите и животниот стандард, не сите кои живеат во овие урбани средини се под линијата (прагот) на сиромаштија. Резултатите од истражувањата покажуваат дека тие лица не се социјално исклучени, ниту индиференти, тие имаат значајна улога во општествено-економските текови во самите градови од државата и воедно се дел од неформалниот сектор на стопанството (т.е. неформалниот сектор). Основните акции кон намалување на урбаната сиромаштија треба да бидат насочени кон: **Комплетирање на инфраструктурата** во бесправно подигнатите населби и обезбедување урбани услуги и легализација на објектите коишто може да бидат легализирани. Овие интервенции би можеле да се инкорпорираат во подолгорочното планирање на градовите, во генералните урбанистички планови и во секторките интервенции, со јасна препорака дека ќе биде обезбеден висок приоритет за оние за оние коишто биле запоставени. Проектот на Владата на Република Македонија, за градење на социјални згради во одредени урбани области, вклучувајќи го и градот Скопје како место каде се наоѓа најизразена диференцијација во однос на животниот стандард на луѓето, кои социјални згради се наменети за оние лица кои немаат постојано сопствено живеалиште или се наоѓаат под линијата на сиромаштија утврдена во Република Македонија.

Основите на стратегијата за планирање, претрпеле некои значителни измени, во смисла на нагласување на оние делови од градовите, каде што јавните услуги не биле

достапни за сиромашните. Додека урбаното планирање теоретски преставува “идеално поле” за балансирање на разликите, тоа во практика ретко се користи за постигнување социјална и економска еднаквост. Жителите на урбано периферните населби се оние кои треба први да ги почувствуваат позитивните ефекти од акционото планирање насочен кон намалување на урбаната сиромаштија и остварување на повисоко ниво на урбан развој. Теоретскиот концепт за човеков развој потврдува дека партиципацијата на луѓето во општествено-економските текови е еден од најзначајната компонента на човековиот развој, токму овие акции преземени од Владата на Република Македонија за намалување на урбаната сиромаштија и поттикнување на урбаниот развој, во основа до некој степен ја ублажува перцепцијата на изолацијата на сиромашните од општествено-економските текови. Фактот дека во борбата против сиромаштијата, во непланско подигнатите населби се повеќе се поттикнува развојот на стопанскиот и услужниот сектор, и се посветува внимание на промовирање на претприемништвото, преку отварање на мали и средни претпријатија за самовработување подржано од страна на Владата на Република Македонија со поволни кредити и значителни олеснувања. Сепак, сите овие проекти за намалување на сиромаштијата и зголемување на нивото на човековиот развој во овие средини, се повеќе од тешки и бараат подолг временски период за нивна целосна реализација.

9 Рурална сиромаштија и рурален развој

Жителите на многу рурални области, особено на планинските и оддалечените селски населби, сиромаштијата ја доживуваат во форма на нерзавиена **јавна инфраструктура и услуги**. Тие се соочуваат со недостаток од: транспортни врски со модерни патишта и автобуските линии, дистрибуција на добра и услуги за задоволување на основните потреби, чиста вода за пиење, училишта, здравствени установи, телефонски мрежи, квалитетна електрична мрежа, итн. Сите овие ограничувања со кои се соочуваат луѓето во овие средини го потврдуваат релативно ниското ниво на човеков развој. Населението од руралните области е со пониско ниво на образование од населението од урбаните центри, тоа уште повеќе ја намалува можноста луѓето од овие подрачја да се стекнат со способности за остварување на доход кој ќе ја надминува линијата на сиромаштијата, а со тоа би го поттикнале руралниот развој.

Голем број од сиромашните рурални семејства зависат од доходот кој го остваруваат од сопствените фарми и/или краткорочната ангажираност на други приватни фарми. Анализата на руралната сиромаштија упатува на политики и програми за намалување на руралната сиромаштија преку следниве мерки:

- Подобрување на руралната инфраструктура, социјален и општествен развој;
- Обезбедување на квалитетен образовен и здравствени систем во овие средини;
- Создавање на поволни услови, пред сè, преку субвенционирање на сточарството со цел остварување на подинамичен раст на производството и вработеноста во приватните фарми;
- Промовирање на стопански активности во руралните области, кои не се однесуваат само на земјоделско производство;
- Трансфер на приходи и таргетирање програми за социјални и здравствени заштита;
- Утврдување на приоритетни економски програми кои ќе промовираат зголемена економска активност во овие области;
- Планирање и имплементирање на програми за остварување на рурален економски развој, кој воедно ќе го зголеми нивот на човековиот развој во овие подрачја.

11. Стратегија за намалување на сиромаштијата во Република Македонија

11.1 Секторска политики во функција на намалување на сиромаштијата

Појавата на продлабочување на сиромаштијата во Република Македонија егзистирала паралелно со остварувањето на структурните реформи во економијата. Остварувањето на економски раст, не подразбира автоматски намалување на стапката на сиромаштија. Како доказ на ова е високата стапка на раст постигната во периодот 1998-2000 година кога наместо намалување, е забележано зголемување на релативната сиромаштија за 1.9%.⁸⁶ Ова воопшто не треба да изненадува. Во процесот на транзиција на економскиот систем дојде до големи промени на пазарот на работна сила и зголемување на нееднаквоста во дистрибуцијата на националниот доход. Кузнецовата хипотеза потврдува дека во иницијалните фази на развој се зголемува нееднаквоста во дистрибуцијата на доходот (богатите стануваат побогати, додека сиромашните уште

⁸⁶ www.finance.gov.mk.

повеќе осиромашуваат), но во понатамошните фази таквата разлика во дистрибуцијата на доходот се намалува со зголемување на инвестиционите активности и со отварањето на нови работни места. Намалувањето на сиромаштијата на краток рок, во овие фази од развојот е можно единствено преку насочување на раст кој создава нови вработување и таргетирање најзагрозените групи на население.

Во продолжение ќе бидат наведени секторски политики во функција на намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на живот на граѓаните на Република Македонија. Тие секторски политики се:

Индустрија и индустриска политика. Транзицијата придружена со процесот на приватизација на компаниите во државна сопственост имаа за последица зголемување на невработеноста во големите индустриски центри. Тоа создаде поволна почва за прогресивно зголемување на сиромаштијата во урбаните подрачја. Притоа, како најризична група на луѓе кои ги загубија своите работни места се работници во средни години кои работеа во компаниите во државна сопственост.

Затоа, индустриската политика во рамките на своите програми за надминување на ограничувањата и креирање на нови работни места треба да биде насочена кон најранливите групи на невработени квалификувани индустриски работници. Создавањето на поволни услови за развој на мали и средни претпријатија може до некоја мера да ги намали негативните ефекти од реструктурирањето на големите државни компании. Проектите за создавање на мали занаетчиски работилници од типот на фамилијарни бизниси поддржани од Светската Банка преку програмата на IFC, придонесоа за креирање на нови работни места (самовработување). Индустриската политика на Република Македонија треба да биде насочена кон зголемување на конкурентноста на македонските производи, како би се зголемил извозот од една страна, и привлекување на СДИ од друга страна.

Странските директни инвестиции имаа голем број предности. Некои од тие предности се: создавање на нови работни места, нова технологија, зголемување на продуктивноста, зголемување на извозот, итн. Сите тие предности имаат позитивни ефекти бидејќи најважно од сè ја зголемуваат стапката на вработеност и ја намалуваат стапката на сиромаштија, како еден од најголемите проблеми со кој се соочува македонската економија. Владата на Република Македонија преку проектите “Invest in Macedonia”, промоција на предностите што ги нудат слободните економски зони, големите даночни и други бенифиции за странските инвеститори, и многу други

поволности за СДИ, настојува да привлече што повеќе странски капитал како би се подобрила состојбата во македонската економија.

Земјоделство и земјоделска политика. Некои истражувања покажуваат дека во Република Македонија сиромаштијата е најчеста кај руралното население во ридско планинските подрачја. Индивидуалните фармери претежно располагаат со мали парцели земја и немаат доволно информации и знаења за пласман на своите производи до пазарите. Тие најчесто не се осигурани и во староста кога не се способни за работни активности остануваат без средства за егзистенција. Имајќи го ова предвид, потребни се фокусирани акции во земјоделството кои би довеле до намалување на општата стапка на сиромаштија. Формирањето на Фондот за земјоделство и изедначувањето на статусот на индивидуалните земјоделци со другите работници во поглед на правата на здравствено и пензиско осигурување е првиот чекор во подобрување на квалитетот на живот на жителите на руралните средини.

Проектите на Владата на Република Македонија насочени кон земјоделството се токму фокусирани за надминување на проблемите и ограничувањата кои се јавуваат во овој сектор. Намалување на придонесите и другите бенифиции се насочени кон мотивирање на земјоделците за нивно регистрирање како индивидуални фармери. Исто така, субвенциите кои Владата ги одобрува за одделни земјоделски и сточарски култури, се со основна цел поттикнување на одделни земјоделски култури кои можат да бидат конкурентни на странските пазари. Создавањето на здруженија на земјоделците ќе им овозможи соодветни информации за производите кои имаат зголемена побарувачка на пазарот, а истовремено ќе обезбедат поддршка за навремен пласман на нивните производи што беше проблем во претходните години.

Еден од најголемите приоритетите на земјоделската политика треба да биде насочена кон поттикнување на преработувачка индустрија. Таквите настојувања ќе овозможат зголемување на извозните цени за земјоделските производи на странските пазари, со што ќе се подобрат економските перформанси на земјоделството од една страна, и ќе се подобри платниот биланс на Република Македонија од друга страна.

Градежништво. Македонското градежништво до пред почетокот на транзицијата егзистираше на пазарите на цела поранешна Југославија, но и на пазарите на Блискиот Исток. Со распаѓањето на заедничкиот југословенски пазар и влошувањето на политичко-безбедносната, а со тоа и економската состојба на Блискиот Исток, македонските градежни компаниии беа принудени да поминат низ еден цел процес на реструктурирање при што

голем број работници од оваа гранка останаа без работа. Во исто време, во Република Македонија постоеше тенденција на намалување на градежните активности што ја намалува можноста работниците да најдат работа. Ваквата состојба во градежниот сектор продуцираше висока стапка на невработеност, поради што најголем број од отпуштените работници од оваа гранка се најдоа под линијата (прагот) на сиромаштија.

Во последните неколку години постои тренд на зголемување на активностите во градежниот сектор. Владата на Република Македонија преку јавните инвестиции насочени кон подобрување на инфраструктурата настојува да го стимулира секторот на градежништвото како важна компонента на македонската економија. Негативните ефекти од светската економска криза се почувствувани и во македонската економија, посебно во индустријата. Таквите негативни ефекти беа почувствувани и во секторот на градежништвото, посебно за оние градежни компании кои имаа договор за работа во некои странски земји. Овие проблеми со кои се соочува овој сектор поради ефектите од светската економска криза, Владата на Република Македонија настојува да ги надмине преку продолжување на јавните инвестиции во инфраструктура и во текот на самата економска криза. Јавните инвестиции на Владата на Република Македонија се насочени кон изградба на веќе започнати проекти за патишта, инфраструктура за високото образование, проектите на Министерството за култура, некои општински иницијативи, изградба на спортски сали, изградба на станови во сопственост на државата, при што на директен начин им се помага на најзагрозените групи во земјата да го решат станбеното прашање.

Услуги и политики во услужниот сектор. Секторот на услугите можеби претставува најуспешниот дел од целиот процес на транзицијата во Република Македонија. Услужниот сектор одигра важна улога во креирањето на работни места во процесот на транзицијата, апсорбирајќи значаен дел од работната сила која останала без работа во процесот на приватизација и реструктурирање на претпријатијата во државна сопственост. Динамиката на развој на услужниот сектор во периодот кој престои најмногу ќе зависи од општиот економски раст и развој на Република Македонија и зголемувањето на куповната моќ на населението. За разлика од равниените земји каде поголем дел од услугите кои се купуваат на пазарот на услуги, во Република Македонија сеуште немаат добиено комерцијална вредност, односно се произведуваат и консумираат во рамките на домаќинството. Тоа е резултат, пред сè, на релативно нискиот животен стандард во однос

на развиените земји и достигнатото ниво на економски и човеков развој. На тој начин таквите услуги не придонесуваат за зголемување на БДП на Република Македонија.⁸⁷

Основна причина како што напоменавме преставува **ниската куповна моќ**. Како резултат на остварувањето на стабилни високи стапка на економски раст во последните неколку години со исклучок на 2009 година, каде македонската економија во првите два квартали бележи пад на вкупната економската активност како резултат на светската економска криза, се забележа подинамичен развој на услужниот сектор. Се предвидува дека таквиот тренд ќе продолжи во иднина. Со оглед на специфичностите на услужниот сектор, посебно во Република Македонија каде преовладува трудоинтезивноста, се очекува креирање на нови работни места во овој сектор. Развивањето на банкарскиот сектор, преку кредитирање на претпријатијата во услужниот сектор и кредитирањето на населението преставува повољна клима за понатамошен развој на овој сектор.

Инвестиции во инфраструктура – повисок квалитет на живот. Јавните инфраструктурни инвестиции во секое населено место во Република Македонија можат да имаат значителни ефекти врз подобрување на квалитетот на живот на населението, а со тоа и намалување на високата стапка на сиромаштијата. Неквалитетната инфраструктура во Република Македонија која е резултат на малите инвестиции во подолг временски период имаат повеќекратни негативни ефекти врз зголемување на сиромаштијата не само во руралните, туку и во урбаните подрачја. Инфраструктурата има неколку важни значења, за привлекување на странски инвестиции потребно е изградба на квалитетна инфраструктура. Како што напоменавме и претходно, квалитетната инфраструктура е значајна за зголемување на нивото на човековиот развој. Од аспект на човековиот развој и квалитетот на живот на населението од голема важност се: чиста и здрава вода за пиење, квалитетно образование – нови и квалитетни училишта и образовни центри, квалитетен здравствен систем – квалитетни и добро опремени здравствени установи, модерни спортски објекти, квалитетна инфраструктурна транспортна мрежа. Сето тоа се елементи кон кои треба да се стремат политиките на државата за намалување на сиромаштијата и зголемување на квалитетот на живот на секој граѓанин на Република Македонија. Анализата на јавната потрошувачка од аспект на човековиот развој, не е насочена кон обемот на средства кои државата ги патибира во буџетот, туку начинот на кои ги користи. Основни приоритети за зголемување на квалитетот на живот е насочување на јавната

⁸⁷ Добрата и услугите кои се проиведуваат во рамките на домаќинствата и не добиваат пазарна вредност не се евидентираат во БДП.

потрошувачка кон секторот на човековиот развој, со приоритети во однос на тековното ниво на кое се наоѓа Македонија. Еден од тие приоритети е токму подобрување на квалитетот на инфраструктурата, на кој начин би се подобрила општата благосостојба и квалитетот на јавните услуги. Подобрувањето на инфраструктурата е можно преку инвестиции на државата или во оние деови каде што има интерес, стимулирање на странски капитал во форма на концесии, директни вложувања, концесионални кредити во развој на инфраструктурата, заеднички вложувања на странски инвестиции поддржани со државен капитал.

11.2 Системски мерки и активности за намалување на сиромаштијата

Република Македонија треба да го насочи својот напор ко успешно реализирање на систематски мерки и активности кои ќе водат кон намалување на стапката на сиромаштија. Првиот чекор кон успешно поставување и реализирање на мерки и активности за намалување на сиромаштијата, е зголемување на капацитетот за теоретско и практично разбирање и мерење на сиромаштијата. Тоа во суштина претставува основен предуслов за усьешно соочување со проблемот на сиромаштија во нашата земја.

Мерење на сиромаштијата и напорите што се прават за нејзино намалување претставува комплексна задача во која било економија. Поради економските и политичките проблеми низ кој поминува Република Македонија во сите овие години, државата се соочува со се поголеми ограничувања во борбата со сиромаштијата како проблем кој се повеќе се актуелизира поради неговата нагорна тенденција.

Поради тоа, треба да се направат парогі за зајакнување на капацитетот на релевантните државни институции, со цел нивно оспособување да обезбедат прецизна о целосна анализа, за природата и обемот на сиромаштијата во Република Македонија, да го помогнат подготвувањето на политиките и мерките и да ги оценат можните влијанија на мерките кои ќе бидат преземени за намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на живот на македонските граѓани. Ова ќе им овозможи на оние кои се задолжени за подготовка и имплементација на мерки за намалување на сиромаштијата да носат поквалитетни одлуки кои ќе имаат позитивни ефекти за општата благосостојба. Тоа, исто така, ќе му помогне на населението подобро да ги разбере прашањата поврзани со сиромаштијата и ефикасноста на преземанените чекори за нејзино намалување.

Светската економска криза која неминовно ја зафати и Република Македонија со сите негативни ефекти која ги предизвикува, уште повеќе ја усложнува и така тешката состојба со која се соочува Република Македонија во однос на сиромаштијата и квалитетот на живот. Во таа насока треба да бидат преземени адекватни мерки кои во најмала мерка ќе ја ублажат состојбата во националната економија која е предизвикана од светската економска криза. Знаеме дека во ваква состојба на најголем удар е стопанството (посебно извозно ориентираните гранки на стопанството). Намалување на вкупната економска активност и зголемување на стапката на невработеност, директно имплицира зголемување на сиромаштијата и намалување на квалитетот на живот на населението.

Во продолжение ќе бидат наведени соодветни мерки што Република Македонија ги презема во насока за намалување на сиромаштијата и зголемување на нивото на човековиот развој. Тие мерки се насочени кон:

Креирање на нови работни места. Како што неколкупати истакнавме во овој труд, невработеноста што во Република Македонија се одржува на релативно високо ниво, преставува главниот извор за зголемување на стапката на сиромаштија и намалување на квалитетот на живот. Така, доколку Република Македонија сака да ја намали сиромаштијата и да го зголеми квалитетот на живот, потребно е сите напори да ги насочи кон намалување на невработеноста и креирање на нови работни места. Основна цел на државата во водењето на политиката на вработување е пораст на вработеноста, запирање на зголемувањето на невработеноста и отпочнување на нејзини намалување. Основниот фокус треба да биде ставен на креирање и имплементирање на нова концепција на водење на активна политика на пазарот на трудот, за генерирање на нови можности за вработување преку комплексно, интегрално, синхронизирано и координирано дејствување на клучните партнери на пазарот на трудот.

Активната политика на пазарот на трудот треба ги опфати трите типа на мерки: зголемување на квалитетот на информацискиот систем, организирање на програми за обука (преквалификација и доквалификација), како и создавање на услови и поддршка за директно отворање на нови работни места, преку повеќе активни програми за вработувањето, и тоа: советување за вработување, обука на вработените за зголемување на нивната вработеност, програма за јавни работи, помош и поддршка за развој на мали и средни бизниси како начин на самовработување. Активностите кои произлегуваат од Акциониот план (Националната стратегија за вработување), треба да бидат приоритетна задача за креирање на нови работни места и намалување на невработеноста, од страна на

трите клучни партнери на пазарот на трудот: Владата, Синдикатот и преставници на работодавачите. Приоритетни треба да бидат прашањата околу решавање на долготрајната невработеност и работното ангажирање на “социјално загрозените” лица. Програмата за вработување треба да се заснова на активна политика на Владата и на тесна соработка со Универзитетите, бизнисмените и со локалните власти. Потребно е да постои постојана соработка на владини и невладини институции и експертски групи од странство кои ќе бидат вклучени во развој и можностите за вработување (проекти од Светската Банка, ММФ, PHARE програмата, Пактот за стабилност, Социјалниот совет на Европа, Специјалната организација на ООН и др.).

Со цел Агенцијата за вработување на Република Македонија да стане берза на трудот потребно е да продолжи модернизацијата на неговата организациона поставеност и начин на работа. Неопходно е локалните агенции за вработување да соработуваат со локалните власти во напорите за зголемување на вработеноста, нудејќи адекватен одговор во зависност од конкретните околности на секоја средина. Покрај проблемот на невработеност и сиромаштија, еден од најголемите проблеми со кој се соочува Република Македонија преставува неформалната економија и зголемување на бројот на луѓе кои се ангажирани во неформалниот сектор. Во таа насока е потребно да се преземат сите напори за оневозможување и сузбивање на појавата и ширењето на сите видови на нелегалн работење и “диво вработување”, преку координација и соработка на Агенцијата за вработување со центрите за социјална работа, трудовата инспекција и другите релевантни институции во државата. За подобро координирање на работата на локалните агенции за вработување потребно е да продолжи нивното информациско поврзување, а воедно треба бидат промовирани работни клубови за зголемување на ефикасноста на сите центри. Државата треба да се насочи кон создавање услови за развојот на претпримеништвото, со цел креирање на нови работни места, создавање услови за зголемена инвестициона активност, посебно во приватниот сектор, при што акцентот треба да се стави на домашното штедење, но истовремено создавање поволен амбиент за влез на странски капитал, посебно СДИ како најпожелна форма на странски инвестиции за економии како нашата. **Јавните работи** ќе бидат во функција на изградба на објекти од инфраструктурата и активности за заштита на животната средина, насочена кон обезбедување работа за најсиромашните работници. Овие програми се фокусирани кон група на работници кои се наоѓаат во подредена состојба и кон оние кои се невработени подолг временски период. Исто така, тие се вклучени елементи на обука, онаму каде тоа е можно. Со мерките од активната политика на пазарот на работна сила, покрај другото,

потребно е да се постигна уште најмалку две значајни цели: *Прво*, со обезбедување на привремена работа во услови на рецесија, на определена група на работници им се овозможува одржување на нивното работно искуство и нивните квалификации, со што се зголемува можноста за повторно вработување кога ќе дојде до зголемување на економската активност. *Второ*, ангажирањето во јавни работи треба да овозможи намалување на злоупотребата на паричната помош и другите бенифиции за невработените лица, на тој начин што корисниците кои имаат непријавени работни места, или не се сериозно заинтересирани за барање работа, ќе бидат лишени од правото за добивање на помош, со условување на исплатата со учество во некоја програма за привремено вработување или во курс за обука. Спогодбата за стабилизација и асоцијација, членството во Светската трговија, а посебно приближувањето до ЕУ и зајакнувањето на економските врски со земјите од ЕУ, се важни од аспект на зголемување на економската активност и посебно креирање на нови работни места. Регионалните соработки и проекти треба да ја зголемат стопанската активност за поголем број стопански субјекти од земјата и врз таа основа зголемување на можностите за вработување.

Подобрување на услугите за лицата кои живеат под линијата(прагот) на сиромаштија. Во поглед на трите клучни видови услуги за сиромашните лица: *социјалната заштита, здравствената заштита и образованието*, постои значителен простор за подобрување на јавните услуги кон оние на кои им се најмногу потребни, како и зголемување на капацитетот на државните институции за испорачување на овие услуги на поефикасен начин и со помали трошоци. Јавните услуги наменети за зголемување на квалитетот на живот и намалување на сиромаштијата се во основа ограничени во однос на буџетот, па според тоа државата треба да ги утврдува приоритетите во јавната потрошувачка кои ќе се однесуваат на сиромаштијата и квалитетот на живот.

а) На полето на *социјалната заштита*, постојат сознанија дека еден дел од оние кои користат социјална помош, кои се регистрирани како невработени, активно не бараат работа, а пак, другите се вклучени во неформалниот сектор, истовремено користејќи ги социјалните бенифиции. Изработка на научна студија, чија цел ќе биде да обезбеди прецизни информации и податоци за профилот на корисниците, особено во поглед на нивните активности за вработување и нивните нерегистрирани приходи во рамките на неформалната економија. Врз основа на тоа, државните институции ќе бидат подготвени да преземат соодветни мерки и активности за спречување или намалување на таквите негативни појави. Во рамките на ова, треба да се земат во предвид следниве препораки:

- Во некои земји членки на ЕУ и посебно во САД, они кои се корисници на бенифиции кои прилегуваат од нивниот статус на невработени, потребно е да обезбедат доказ за сопствените напори за активно барање на работа, пред да им бидат исплатени таквите бенифиции. Ова го потврдува фактот што во САД лицето да се смета за невработено, потребно е во текот на определен временски период да се јавува на конкурси и активно да бара работа. Иако, во услови на висока стапка на невработеност и ограничени можности за вработување, државата треба да ги мотивира невработените лица активно да бараат работа.
- Социјалната помош преставува основен извор на средства за најранливите членови на заедницата. Со оглед на скромните износи на социјална помош, како и можностите за повремениот работа и трговија на мало, разбирливо е дека некои лица кои се способни за работа се ангажираат во овие активности од неформалниот сектор, истовремено користејќи ги бенифициите кои произлегуваат од социјалната помош. Иако не постојат точни податоци за оваа појава, постои општо прифатено мислење дека ова е распространета практика меѓу регистрираните невработени лица. Во Република Македонија, како и во секоја друга европска земја, постои извесно ниво на иритираност кај населението од ваквата практика.
- Користењето бенифиции, со истовремено ангажирање во неформалната економија, би можело да се смета како измама и, оттаму, да се третира како кривично дело. Но, исто така, на ова може да се гледа како на начин сиромашните лица да ги искористат и онака ограничените можности што им се укажуваат за да си го зголемат сопствениот животен стандард и стандардот на своите семејства, над основниот минимум што го обезбедува државата. Двете гледишта во основа се валидини и при третманот на ова прашање, треба подеднакво да се земат во предвид. Но сепак, во овој труд посебно ќе ја нагласиме предноста на напорите за креирање на макроекономска политика која ќе овозможи зголемување на вкупната економска активност и креирање на нови работни места, со едновремено намалување на неформалната економија.
- Се предлага изготвување на кост-бенифит анализа, во однос на активностите за откривање на оние кои примаат бенифиции и истовремено се вклучени во неформалниот сектор, со цел да се намали неоправданото користење на таквите бенифиции, а заштедите од буџетот да се насочат кон зголемување на бенифициите за лицата на кои таквите средства им се неопходни.

- Исто така, се предлага да се изготви студија за ефектите од создавањето услови, примателите на социјална помош да можат легално да остваруваат помали износи на доход, без негативни последици по нивните права на бенифиции.
- Мерките кои евентуално би се презеле, а се поврзани со резултатите од двете претходно наведени студии, би требало внимателно да се раководат и да се применат единствено откако би се спровеле пилот студии за симулација и други тестови за нивната реалност и одржливост.

b) Веќе се преземени мерки за подобрување на квалитетот на целокупниот систем на *здравствена заштита* во Република Македонија, во поглед на некои стандардни параметри, како што е, на пример, бројот на професионалци во области на здравствената заштита, на 1.000 жители. Истражувањата покажуваат неопходност, да се обезбеди подобар пристап кон услугите од областа на здравствената заштита за сиромашните лица и нивно ослободување од плаќање на трошоците. Ова особено се однесува на лекарствата издадени на лекарски рецепт и кофинансирање што се смета дека им го ограничува пристапот на сиромашните кон неопходниот третман. Се препорачува да се проценат прашањата поврзани со пристапот на сиромашните лица кон адекватни здравствени услуги и, по можност, да се острнат препреките за користење на тие услуги од нивна страна. Во претходниот период, посебно беше изразена загриженост за пристапот на сиромашните лица кон здравственото образование и нивните права од здравствена заштита. Во овој контекст, се препорачува изработка на детална студија за да се утврди степенот во кој неадекватниот пристап кон здравствените услуги и права од стана на сиромашните лица се должи на недостаток на адекватни и навремени информации. Оттука треба да произлезат неопходните мерки што треба да се преземат за да се обезбеди сиромашните лица да ги познаваат сопствените права во областа на здравствената заштита.

v) Што се однесува на *образованието*, очигледно е дека образовниот систем обезбедува услуги со добар квалитет, и покрај ограничените средства, за оние деца и млади луѓе кои посетуваат училиште. И претходно го потврдивме фактот дека дел од причините за сиромаштија е ниското ниво на образование. Анализите покажуваат дека не само што сиромашните возрасни лица немаат адекватно ниво на образование, туку и дека еден добар дел од нивните деца не посетуваат училиште, на тој начин се зголемувајќи ја можноста тие, исто така, да живеат под линијата на сиромаштија. Квалитативните студии за животот на сиромашните што се направени во Република Македонија даваат некои сознанија за причините зошто сиромашните лица не се стекнуваат со соодветно ниво на

образование. Потребно е да се направат натамошни истражувања за прецизна идентификација на природата и обемот на препреките за учество во образованието, што се присутни кај сиромашните семејства. Во светлина на резултатите од оваа студија, се препорачува таргетирање на средствата за намалување на ваквите бариери за пристап кон образованието.

Проектите и реформите во образовниот систем кои денес се реализираат во Република Македонија се насочени токму кон создавање на квалитетно образование во сите сегметни, зголемувајќи ги можностите на сиромашните. Воведувањето на задолжително средно образование, создавање услови за стекнување на образование во сите делови на државата, посебно во руралните средини, како и реформите во високото образование ја зголемуваат надежта дека во идниот период ќе се зголеми нивото на образование во Република Македонија, а со тоа ќе се зголемат способностите можностите на луѓето за остварување на доход, намалување на сиромаштијата и подобрување на квалитетот на живот.

ЗАКЛУЧОК

Човековиот развој преставува еден од најзначајните концепти на развојната економија. Тоа произлегува од фактот што основна цел на развојната економија треба да биде насочена кон човекот и неговиот развој, многу повеќе отколку единствено на пораст на производството. Човековиот развој во суштина преставува процес на зголемување на човековиот избор, од аспект на можностите човекот да води долг и здрав живот, да биде добро образован и да има пристоен животен стандард. Суштината на овој магистерски труд е сиромаштија, нееднаквоста и квалитет на живот (човеков развој). Начинот на кој се пристапува кон предметот на ова истражување е направен со цел да се воочат врските меѓу економскиот раст и човековиот развој, и како човековиот развој го третира човекот и неговиот квалитет на живот, за на крај да се обработи сиромаштијата како еден од најголемите проблеми на развојната економија.

Честопати се наметнува заклучокот дека доходот е единственото и најефикасното решение за зголемување на квалитетот на живот на луѓето. Ваквиот став, според концептот на човековиот развој, е само делумно точен. Истражувањата покажуваат дека не постои автоматска врска меѓу растот на нивото на доходот (реалниот БДП) и растот на нивото на човековиот развој. Растот на доходот не мора да значи автоматско решавање на дефектите поврзано со невработеноста, дистрибуцијата на користа, социјалната сигурност, сиромаштијата, итн. На овие проблеми треба да им се посвети посебно внимание во текот на креирањето и имплементирањето на развојната политика, со што би се обезбедило т.н Квалитативна компонента на економскиот раст.

Основно прашање кое се наметнува е: кој економски раст генерира поголемо ниво на човеков развој, односно кој економски раст може да се смета за квалитетен. Квалитетен економски раст е растот кој: 1) Генерира поголема вработеност; 2) Обезбедува сигурност на луѓето; 3) Обезбедува поголема еднаквост во дистрибуцијата на доходот; 4) Придонесува за одржлив развој; 5) Го подржува развојот на демократското општество; и 6) Обезбедува поголема партиципација на луѓето во општествено - економските процеси.

Концепти кои имаат посебно значење за теоријата на развојот се: квалитет на живот, благосостојба и животен стандард. Квалитетот на живот се однесува на благосостојбата на луѓето. Тој опфаќа повеќе компоненти, меѓу кои едни се мерливи, како на пример – животниот стандард, а други се немерливи, како на пример – среќата,

слободата во изборот, здравјето, животната средина, слободното време, сигурноста, образованието, општествениот живот, итн.

Сиромаштијата преставува еден од најзначаните развојни проблеми, тој е тесно поврзан со квалитетот на живот на луѓето. Најчесто користена дефиниција за сиромаштија, е дефиницијата од Статистичката служба на Европската Унија - Еуростат, која ја дефинира сиромаштијата на следниот начин: Како сиромашни се сметаат лицата, домаќинствата и групите лица, чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кое ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат. Сиромаштијата е проблем со кој се соочуваат многу економии во светот а посебно помалку развиентите земји и земјите во транзиција како што е Република Македонија.

Секоја земја настојува преку преземање на преземање на политики во развојната економија да го зголеми нивото на човековиот развој и да го подобри квалитетот на живот на своите граѓани, а во исто време да се обиде да го реши еден од најголемите проблеми на развојната економијата, а тоа е сиромаштијата. Во таа насока, резултатите од ова истражување се токму насочени кон развојните политики кои ги презема Република Македонија кон намалување на релативно високата стапка на сиромаштија која се одржува подолг временски период, зголемување на нискиот стандард на македонските граѓани и подобрување на квалитетот на нивниот живот.

Во рамките на првиот дел овој труд посебно внимание се посветува на концептот на човековиот развој, со цел да се истакне важноста на теоретската основа на овој многу важен концепт на развојната економија од аспект на квалитетот на живот на луѓето и можности за проширување на човековиот избор. Истражувањата во вториот дел од трудот се насочени проблемот на сиромаштија и нееднаквост во дистрибуцијата на доходот. Теоретскиот третман на проблемот на сиромаштијата, во основа, се сведува на следниве четири концепти: *Концептот на доходовната сиромаштија* - кој лицето/домаќинството го смета за сиромашно ако, и само ако, неговиот доход е под утврдена линија на сиромаштија. *Концептот на основните потреби* - кој ја дефинира сиромаштијата како недостаток на материјални потребности (добра и услуги) неопходни за задоволување на некое минимално прифатливо ниво (вклучувајќи ја и храната). Овој концепт оди подалеку од концептот на доходовната сиромаштија и ја зема предвид и потребата од основна здравствена заштита и образование на луѓето, како и потребата од основни услуги кои луѓето ги добиваат од страна на државата, со цел да останат надвор од т.н. зона на сиромаштија. *Концептот на способностите* - според кој сиромаштијата претставува

недостаток на основни способности неопходни за функционирање на луѓето, односно непостоење можност за постигнување определени минимално прифатливи нивоа неопходни за функционирање на луѓето. *Концептот на човековата сиромаштија* - кој во однос на дефинирањето на сиромаштијата оди чекор подалеку од трите претходно споменати концепти и сиромаштијата ја поврзува со непостоење можност (шанса) луѓето да го прошират сопствениот избор, во поглед на своето образование, здравствена заштита и животен стандард.

Теоретското истражување на концептот на човековиот развој и сиромаштија со цел да се продлабочи знаењето во овие важни дисциплини на развојната економија, методологијата на пресметка на човековиот развој и сиромаштијата преку *Индексот на човеков развој (HDI)* и мерилата на сиромаштијата во зависност од тоа дали се работни за доходовна или човекова сиромаштија,⁸⁸ како и апликативните економски политики со цел зголемување на нивото на човековиот развој и намалување на сиромаштијата во Република Македонија, во суштина преставува резултат на истражувањето во рамките на овој магистерски труд.

⁸⁸ Претходно напоменавме дека постои монетарна и доходовна сиромаштија. Доходовната сиромаштија се мери со помош на следниве индекси: Збирен индекс на сиромаштија (Head count index), Индекс на длабочина на сиромаштија (Poverty gap index) и индекс на острина на сиромаштија (severity index). За разлика од монетарната сиромаштија, човековата сиромаштија се мери со помош на два индекси во зависност дали се пресметува сиромаштијата во помалку развиените или во развиените земји. Индекс на човекова сиромаштија за помалку развиените земји (HPI-1), и индекс на човекова сиромаштија за високо развиените OECD земји (HPI-2).

Користена литература:

1. A., B. Abel and B., S. Bernanke: Macroeconomics, 4th ed, Addison-Wesley.
2. Begg, D., Fisher, S., and Dornbusch, R., (2000): Economics, sixth edition, McGraw-Hill.
3. Coudouel, A., and Hentschel, J., (2000): Poverty date and measurement, World Bank, draft for comments
4. Griffin, K., and McKinley, T., (1994): Implementing a Human Development Strategy, MACMILLAN
5. Гоце Петрески: Економски раст и развој – теории, модели и меѓународни искуства, Економски факултет – Скопје.
6. Димитар Ефтимоски, Економски развој, Економски институт – Скопје, 2003.
7. Димитар Ефтимоски, Економски раст, Факултет за администрација и менаџмент на информациски системи – Битола, 2009.
8. Државен завод за статистика на Република Македонија
9. J., A. Minier, (1998): Democracy and Growth: Alternative Approaches, Journal of Economic Growth
10. Kuznets, S., (1995): Economic growth and income inequality
11. Kakwani, N., (1999): Inequality, Welfare and Poverty: Three Interrelated Phenomena, In Jacques Silber (ed) “Handbook of income Inequality Measurement” Boston: Kluwer Academic Publisher.
12. Kuznets, S., (1955): Economic Growth and Income Inequality, American Economic Review
13. Lewis, A: Is economic growth desirable, The theory of economic growth
14. LIS – Luxembourg Income Study
15. Milanovic, B., (1990): Ekonomska nejednakost u Jugoslavija, Ekonomski I Institut Ekonomskih nauka – Beograd
16. Министерство за финансии на Република Македонија
17. Национална стратегија за намалување на сиромаштијата на Република Македонија
18. Pate Alcock, Understanding Poverty, Palgrave Macmillan, 2006.
19. Rejda, G., Social Insurance and Economic security

20. Ravallion, M., (2000): Poverty-Concepts and Measures, Development Research Group, World Bank
21. Sen, A., (1985): On Economic Inequality, Ekonomiska biblioteka, Zagreb
22. Sen, A., (1976): Poverty: An ordinal approach to measurement, Econometrica
23. Статистички годишник на Република Македонија, 2008
24. Ruth Lister, Poverty, Polity Press, 2004.
25. UNDP., (1990): Human Development Report
26. UNDP., (1991): Human Development Report
27. UNDP., (1992): Human Development Report
28. UNDP., (1993): Human Development Report
29. UNDP., (1996): Human Development Report
30. UNDP., (1997): Human Development Report
31. UNDP., (2004): Human Development Report
32. UNDP., (2007): Human Development Report
33. Узунов, Н., (1986): Современи економски системи- економска анализа на современиот свет, Култура, Скопје
34. World Bank Institute, (2005): Introduction to Poverty Analysis, Introductory Course on Poverty Analysis
35. ¹William J. Baurnol, "Entrepreneurship (1990): Productive, Unproductive, and Destructive", Journal of political Economy
36. Milanovic, B., (1990): Ekonomiska nejednakost u Jugoslavija, Ekonomski I Institut Ekonomskih nauka – Beograd
37. Kakwani, N., (1999): Inequality, Welfare and Poverty: Three Interrelated Phenomena, In Jacques Silber (ed) "Handbook of income Inequality Measurement" Boston: Kluwer Academic Publisher.
38. Kuznens, S., (1955): Economic Growth and Income Inequality, American Economic Review
39. LIS - Luxembourg Income Study
40. Paukert, F., (1973): Income distribution at different levels of development, International Labour Review, vol.108; Oshima, H., (1962): The international comarasion of size distribution of family incomes with special reference to Asia, Review Economics and Statistics
41. Ashwani, S., (1983): Development and distribution: A critique of the cross-country U-hypothesis, Journal of Development economics 13, pp.367-382; Anand, S., and Kanbur,

- S., (1993): The Kuznets process and the inequality-development relationship, Journal of Development economics 23; World Bank (1990): World Development Report
42. Todaro, M., (2000): Economic Development, Addison-Wesley
43. Ahluwalia, M., Carter, N., Chenery, H., (1979): Growth and poverty in developing countries, Journal of development economics

Интернет страници:

www.undp.org

www.finance.gov.mk

www.stat.gov.mk

www.mon.gov.mk

www.eurostat.eu